

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
2021-YL-141

İDEOLOJİ VE MİLLİYETÇİLİK KAVRAMLARI
AÇISINDAN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL
GELİŞİMİ

HAZIRLAYAN
Oğuzhan CANER

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet BAŞARAN

AYDIN - 2021

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2021

Oğuzhan CANER

ÖZET

İDEOLOJİ VE MİLLİYETÇİLİK KAVRAMLARI AÇISINDAN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Oğuzhan CANER

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN

2021, X + 114 sayfa

Fransız İhtilali ile birlikte Dünya’da birçok değişim gerçekleşmiştir. Bu değişimlerden de çok uluslu ve çok dinli İmparatorluklar çağdaş devletlere nazaran daha çok etkilenmiştir. 18. Yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğunun savaşlarda aldığı yenilgiler ve ekonomik gerileme, batılılaşma çalışmalarını beraberinde getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan azınlıkların süreç içerisinde bir sorun haline gelmeye başlaması Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi siyasal fikirleri ortaya çıkarmıştır. Bu fikirlerin hemen hepsi siyasi olarak uygulanırken, Batıcılık ve modernleşme çalışmaları da devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirleri ile hemhal olurken, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde Türklerin azınlık olduğu topraklarını kaybetmiştir. Elde kalan Anadolu toprakları ise Müslüman Türklerin çoğunluğu teşkil ettiği kısımdır. Bu durumda geriye sadece milli bir devlet kurma idealinin zeminini oluşturan Türkçülük kalmıştır.

Millet ve milliyetçilik anlayışının binlerce yıldır Türk milletinin ruhunda ve şuurunda var olmasından dolayı, Türk milleti yeni bir sistem olarak Ulus Devletleşmeye hemen ayak uydurmuş, bu doğrultuda çalışmalara başlamıştır. Türklük şuurunun, Türkçülük fikri olarak tezahür etmesi 50 yıllık bir süre zarfında şekillenmiştir. Fikir adamlarının özellikle kültür ekseninde Türkçülüğü şekillendirmesi, Mustafa Kemal Paşa’nın bu fikirleri uygulamasıyla zafere ulaşmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: İdeoloji, Milliyetçilik, Orhun Abideleri, Osmanlı İmparatorluğu, Türkçülük.

ABSTRACT

HISTORICAL DEVELOPMENT OF TURKISH NATIONALISM IN TERMS OF THE CONCEPTS OF IDEOLOGY AND NATIONALISM

Oğuzhan CANER

Master Thesis, Department of History

Supervisor: Assistant Professor Mehmet BAŞARAN

2021, X + 114 Pages

Many changes took place as a result of the French Revolution. Multinational and multi-religious empires have been more affected by these changes than contemporary states. One of the multinational and multi-religious empires is the Ottoman Empire. Since the 18th century, the Ottoman Empire's defeats in wars and economic decline brought about westernization efforts.

The fact that minorities within the Ottoman Empire became a problem in the process revealed political ideas such as Ottomanism, Islamism and Turkism. Many of these ideas were being applied politically, but Westernization and modernization continued. While the rulers of the Ottoman Empire were dealing with the Ottoman and Islamist ideas, the Ottoman Empire also lost the lands where the Turks were rare. The remaining Anatolian lands are the part where the majority of Muslim Turks reside. In this case, only Turkism, which formed the basis of the idea of establishing a national state, remained.

Since the understanding of "Nation and Nationalism" is found in the soul and person of the Turkish nation, it was immediately adapted to a new "nation-stateization" system and studies were started. The manifestation of the Turkish consciousness as the idea of Turkism was shaped over a period of 50 years. Victory was achieved by the idea men, especially shaping "Turkishism" around culture, and Mustafa Kemal Pasha's application of these ideas.

KEYWORDS: Ideology, Nationalism, Orkhon Monuments, Ottoman Empire, Turkishism.

ÖNSÖZ

Türkçülük İdeolojisini incelemek üzere başlattığımız çalışmamızda, ideoloji ve milliyetçiliğin birçok çalışmada yer aldığını gördük. İdeoloji ve milliyetçilik tanımlarının ve çerçevelerinin tam manasıyla çizilmesi için I. Bölümde yoğun çaba sarf ettik. II. Bölümde ise Hunlardan başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçülük emarelerine kadar olan süreçte gelişen millet ve milliyetçilik şuurunu incelemeye çalıştık. Özellikle Galileo'nun "Dünya dönmüyor desem de, Dünya dönüyor" sözlerinin içeriğinde saklı sır gibi gözümüzün önünde duran Orhun Abidelerinde yer alan millet ve milliyetçilik şuurunu yapılan birçok çeviriden faydalanarak ortaya koymak için çaba sarf ettik. III. bölümde ise Osmanlı İmparatorluğunda gerilemeye ve çöküşe karşı batılılaşma sürecini ele almaya çalıştık. IV. bölümde fikir akımlarını inceledik. V. Bölümde ise Türkçülük fikrini inceledik.

Tez konumun belirlenmesinden, yazım süreç ve bitimine kadar her zaman bir baba oğul yakınlığında benden desteğini, tecrübesini esirgemeyen danışman hocam, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Başaran'a, lisansüstü eğitimim boyunca desteğini benden esirgemeyen kıymetli hocam, Doç. Dr. Aysun Sarıbey Haykırın'a, ellerini hep omzumda hissettiğim Prof. Dr. Mustafa Daş ve Prof. Dr. Erkan Göksu hocalarıma teşekkür ederim.

Maddi ve manevi desteklerinin yanı sıra, beni Türklük bilinciyle yetiştiren babam Hasan Caner'e, şefkatini bir an olsun esirgemeyen ve sevginin ne demek olduğunu öğreten annem İlknur Caner'e ve derslerindeki başarılarıyla bizi gururlandıran kardeşim Şevval Caner'e teşekkür ederim.

Türk milliyetçiliği davamızı ve mücadelemizi ilmi alana yönlendiren, Milliyetçi-Ülkücü hareketin lideri Sayın Dr. Devlet Bahçeli'ye, on dört yaşından beri mensubu olmaktan onur ve gurur duyduğum, Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı'nın her kademesinde görev yapan ağabey ve kardeşlerime teşekkür ederim.

Çalışmalarım sırasında aklıma hatıraları ve mücadeleleriyle düşen, çalışma azmimi arttıran, Başbuğumuz Alparslan Türkeş'e, ilk şehidimiz Ruhi Kılıçkırın'dan son şehidimiz Fırat Çakıroğlu'na kadar bütün Ülkücü şehitlerimize, Tarih Yüksek Lisans eğitimi sırasında vefat eden ağabeyim Abdullah Buğra Koçlar'a, Türkçe öğretmeniymken vefat eden ağabeyim, Faruk Çetinkaya'ya, Tarih öğrenimi sırasında vefat eden kardeşim Harun Özalp'e ve Babannem Muazzez Hemengül Caner'e rahmet olsun.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	5
1. İDEOLOJİ VE MİLLİYETÇİLİK TANIMI	5
1.1. İdeoloji.....	5
1.2. Millet ve Milliyetçilik.....	25
2. BÖLÜM	40
2. TÜRKLERDE MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK ŞUURU	40
2.1. Hunlarda Millet ve Milliyetçilik Şuuru	40
2.2. Göktürklerde Millet ve Milliyetçilik Şuuru	43
2.2.1. Tonyukuk Yazıtı	43
2.2.2. Kültigin Yazıtı	44
2.2.3. Bilge Kağan Yazıtı	52
2.3. Oğuz Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne Millet ve Milliyetçilik Şuuru	63
3. BÖLÜM	72
3. OSMANLI İMPARATORLUĞU KURTULUŞ REÇETESİNİ ARARKEN.....	72
3.1. Batıcılık.....	81
3.2. Osmanlıcılık.....	83
3.3. İslamcılık	85
3.4. Türkçülük.....	86
4. BÖLÜM	88

4. YARIM ASIRLIK MUCİZE TÜRKÇÜLÜK	88
4.1. Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Ziya Gökalp ve Türkçülük.....	98
4.2. İmparatorluktan Cumhuriyete: Türkçülüğün Siyasal Temsili	102
5. TARTIŞMA VE SONUÇ	106
6. KAYNAKLAR.....	109
ÖZGEÇMİŞ	114

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD. : Amerika Birleşik Devletleri

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

s. : Sayfa

S. : Sayı

TDK. : Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

Fransız İhtilalinin üzerinden iki asırdan fazla zaman geçmesine rağmen, Dünya üzerindeki devletlerin halkları arasında hala milliyetçi söylemlerin beraberinde getirdiği çatışmalar, ayrışmalar ve istisnai olarak birleşmeler gerçekleştiğini görmekteyiz. Fransız ihtilali ile birlikte başta Avrupa ve daha sonraki süreçte tüm Dünya'yı tesiri altına alan milliyetçilik kavramı hala güncel bir ideoloji olarak etkisini göstermektedir. Nitekim 1789'dan günümüzde kadar yani yaklaşık 230 yıldır millet ve milliyetçilik üzerinden türetilmiş birçok kavram ve anlayış vardır. Bu kavramlar ve onlar üzerinden oluşturulan anlayışlar neticesinde Dünya üzerinde inşa edilen birliklerden daha fazla çatışma ve ayrışma gerçekleşmiştir. Bu çatışma ve ayrışmalar beraberinde kan, gözyaşı getirmekle kalmamış, toplumlar ve devletlerarasında huzursuzluk ve kargaşa ortamı yaratmıştır. İki veya çok devletli savaşlar neticesinde bazı toplumlar göç etmek zorunda kalmış ve Dünya'da göç-göçmen sorunu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra bazı devletlerin birlikler inşa ederek güvenlik, ticaret ve askeri işbirliklerini geliştirdiklerini görmekteyiz.

Millet ve milliyetçilik kavramlarının 18. Yüzyıl sonlarında Avrupa'da anlam kazandığını ve kavramsallaştığını 19. Yüzyılda ise zirve yaparak hemen hemen tüm Dünya'yı etkisi altına aldığını görmekteyiz. Bugün dahi kavramlara yüklenen anlamlar ve kavramların kapsayıcılığının sınırlarını idrak etmek araştırmacılar açısından büyük bir problem teşkil etmektedir. Nitekim E.J. Hobsbawn "1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik <Program, Mit- Gerçeklik>" adlı eserinde "Millet ve Milliyet" kavramlarına dair görüşlerini ortaya koyarken iki kavramında nesnel ve öznel tanımları olduğunu; bu nesnel ve öznel tanımların insanları tatmin ettiğini fakat yine de yapılan tanımların yanıltıcı olduğunu ifade etmiştir.¹ Araştırmacılar milliyetçiliği bir ideoloji olarak ele almak istedikleri zaman ideoloji kavramının tanımında da milliyetçilik ve millet üzerinden türetilen kavramlarda yaşanan problemin bir benzeri ile karşılaşacaklardır. İdeoloji üzerine çalışma yapan başat isimlerden birisi olan Terry Eagleton, "İdeoloji" adlı eserinde, İdeolojinin bugüne dek birçok tanımının yapıldığını ve bu tanımlar içerisinde işe yarar bazı tanımlar bulunsa bile çoğunun birbiriyle bağdaşmadığını, bu tanımlarla doğan anlam zenginliğini genel kabul görür bir kapsayıcı tanıma sığdırmanın bizlere fayda sağlamayacağını ifade

¹ E. J. Hobsbawn, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s.23.

etmiştir.² Milliyetçilik ve İdeoloji bu çalışmanın da merkezinde olacağı için bu kavramları bütün yönleriyle inceleyeceğiz.

Fransız ihtilaliyle birlikte devletlerin egemenlik kaynaklarında köklü bir değişiklik olmuştur. Devletler egemenliklerini artık hanedanlardan veya dini otoritelerden değil, doğrudan doğruya halktan alacaktır. Halkın egemen olduğu bu devlet sistemi de ulus devlet modeli olarak ortaya çıkmıştır.³ Ulus devletlerin ortaya çıkışını hazırlayan birçok farklı dinamik olduğu gibi, ulus devlet sistemi beraberinde de bir takım değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişikliklerden biriside hiç şüphe yok ki sanayi devrimi sürecinde üretim ve pazar anlayışına yaptığı etkidir. Özellikle Avrupa’da siyasi birliğini tamamlayarak ulus devletleşmesini gerçekleştiren toplumların hızla sanayileştiklerini görmekteyiz. Nitekim milli birliğini sağlayan toplumlar hızla hammadde ve Pazar ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Modern ulus devletler aynı zamanda büyük ulusal pazarları yaratacak bir araçtır.⁴

Millet sistemi ile yönetilen Osmanlı toplumu modern anlamda millet, milliyetçilik, milli fikir gibi kavramlara yabancıydı. Lakin Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlar ve Mısır coğrafyalarında yaşayan halkı, Avrupa ve Avrupalılarla olan temaslarından dolayı bu fikirlerle daha erken tanışmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu, imparatorluk olmanın vasıfları gereğince çok uluslu bir yapıya sahipti. Bu çok ulusluluk Osmanlı İmparatorluğunun milliyetçi hareketler karşısında en büyük zaafiydi. Fransız ihtilali sonrasında siyasi, ekonomik, askeri, edebi ve sosyal olarak rol model alınan batı toplumlarının ve batı anlayışının, çoğu doğu toplumunda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da hemen hemen her alanda tesirlerini görmekteyiz. Batılı fikirlerle tanışan Osmanlı Münevverleri, Osmanlı toplumuna kimi taklit, kimi özgün bir takım fikirler sunmuşlardır. Bu fikirler başat olarak; Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük olarak kategorize edilmiştir.

1850’lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğunda aydınlar ve devlet adamları Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük fikirlerini benimsemişlerdir. Hepsinin ortak gayesi çöküşü devam eden İmparatorluğun kurtuluş reçetesini hazırlamaktır. Balkanlarda milliyetçi akımların hızlanarak yayılması akabinde Suriye ve Lübnan’da bulunan Hristiyan

² Terry Eagleton, *İdeoloji*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.17.

³ Rifat Aydın, *Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet*, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, C.6, S.1, 2018, s.230

⁴ W. W. Rostow, *Sanayi Devrimi Nasıl Başladı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.30, S.1-4, 1970, s.265-266

Arapların başını çektiği grubun, Arap milliyetçiliğinin temellerini atmaları⁵ II. Abdülhamid'in İslamcılık tezinin çökmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Jön Türklerin harekete geçtiğini görmekteyiz. Başta Osmanlı üst kimliğini savunarak İmparatorlukta yaşayan her bireyin etnik ve dini kökeni ne olursa olsun eşit ve özgür olduğunu savunan Jön Türkler bir umut ışığı gibi İmparatorluğun halklarını heyecana sevk etmişlerdir. II. Abdülhamid döneminin baskıcı ve tutucu yönetim anlayışını da eleştirerek devamlı suretle tüm Osmanlı tebaaları için hürriyet fikrini ortaya atmışlardır. Batının ilimde ve teknikte her geçen gün ilerlemesi üzerine ise bazı münevverlerimizin batıyı taklit yöntemiyle batılılaşma fikrini savunduklarını görmekteyiz.

Avrupa'daki milliyetçi akımlarla ilgilenen Ziya Gökalp ve Rusya'daki süreci takip eden İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura gibi Türk münevverler Türkçülüğü, Türk Milliyetçiliğini inşa etmişlerdir. Özellikle Türk dili üzerinden başlayan milliyetçilik söylemleri daha sonraki süreçte siyasi alana da taşınabilmiştir. Özellikle Balkanlarda başlayan kopuş, akabinde Balkan yenilgileri ve etnik kopuşlarla İmparatorluğun hemen hemen her bölgesinde baş gösteren milliyetçi ayaklanmalar başta ittihatçı kadrolar olmak üzere Türk askerini ve Türk münevverlerini, İmparatorluğun kurtuluşunu Türk milliyetçiliği fikrinde aramaya itmiştir. Bu fikri savunanlara göre İmparatorluğun asli ve kurucu unsuru olan Türk milletine dönüş ile İmparatorluk tekrar küllerinden doğabilecektir. Son çare Türk Milliyetçiliğidir.

1908'de II. Meşrutiyetin ilanında sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin politikalarını incelediğimiz zaman başta cemiyetin Osmanlıcılık fikri doğrultusunda gerçekleştirdiği çalışmaları daha sonra Türk milliyetçiliği doğrultusunda gerçekleştirdiğini görmekteyiz. 1918 yılına kadar iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetinin ekonomik, askeri, eğitim ve sosyal anlamda Türk milliyetçiliğine yönelik adımların yanında hak, hukuk, kadın, işçi, emek gibi alanlarda da çalışmalara fırsat verdiğini görmekteyiz. Tabii ilerleyen süreçte onlarda bazı sansür ve kısıtlamalara gidilmiştir. 1908 sonrası kısa bir dönemde olsa basın ve yayın faaliyetleri tamamen özgür bırakılmıştır. Bu özgürlükte fikirlerin hızlıca yayılmasını sağlamıştır. Şipka kahramanı Süleyman Paşa'nın harp okulunda, Ahmet Vefik Paşa'nın Darülfunun'da sürekli Türk milliyetçiliğinden bahsetmeleri yetişen askeri ve aydın sınıfın Türk milliyetçiliğine ilgi ve alakalarını arttırmıştır.

⁵ Bölgelerde Hristiyan nüfusun genel nüfus içinde büyük bir bölümü teşkil etmesi, Avrupa ve Osmanlı Devleti dâhilinde siyasi ve sosyal faaliyet göstermeleri II. Abdülhamid'in İslamcılık fikrinin çökmene sebep olmuştur. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007, s.12

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temellerini atan ve devletimizi ulus-devlet olarak organize eden Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK' ün fikirlerinin babası olarak Ziya Gökalp Beyi, duygularının babası olarak ise Namık Kemal Beyi işaret etmiştir. Nitekim ikisinin hayatına ve eserlerine baktığımız zaman Vatan ve Millet tasavvurlarının büyük ölçüde fikirlerinin ana temasını oluşturduklarını görmekteyiz. Ziya Gökalp'in Türkçülüğün esaslarını ortaya koyarak, Türk milliyetçiliği fikrini sistemleştirdiğini, Namık Kemal'in ise şiir ve yazıları ile Türk toplumunun iç dinamiklerini harekete geçirdiğini görmekteyiz.

Türk milliyetçiliğinin modern anlamda oluşum sürecinde, Türk aydınlarının nasıl etkilendiğini sadece tarih perspektifinden değil sosyolojik perspektiften de incelemek gerekmektedir. Çünkü Türk milliyetçiliğinin kendine has bir oluşumu vardır. Batıdakinden farklı olarak Türk milliyetçiliği yüzyıllardır adı konulmadan, Türk toplumunun yaşamına paralel olarak gelişmektedir. Nitekim Türk münevverlerin milliyetçilik üzerine yaptığı çalışmaların kültür eksenli seyretmesinin en büyük dayanağı da budur. 8. Yüzyılda dikilen ve Türk tarihinin ilk yazılı kaynağı olma özelliğini taşıyan "Orhun Abidelerinde" Türk milliyetçiliğinin ilk örneklerine rastlamaktayız.

Türkler için millet ve milliyetçilik kavramları zaten var mıydı? Bu kavramlara nasıl anlamlar yükleniyordu? Türk milleti; milliyetçiliği hem ruh kökünde, hem madden yaşıyor muydu? Sadece fikirsel olarak değil kültürel olarak da bu yaşam biçimini ortaya koymak Türk tarihçilerinin ve Türk milletin vazifelerinden birisidir.

1. BÖLÜM

1. İDEOLOJİ VE MİLLİYETÇİLİK TANIMI

1.1. İdeoloji

İdeolojinin, geniş ve dar tanımları yapılabildiği gibi öznel ve nesnel birçok tanımı yapılmaktadır. İdeolojinin birçok tanımının yapılması da ideolojiyi bir tartışma alanı içerisine çekmektedir. Sosyal bilimler alanında çalışan çoğu araştırmacı ideolojinin farklı tanımlarını ortaya koyarak bu alanda yeni bakış açıları yaratmaktadır.

İdeoloji nedir? İdeoloji nasıl doğmuştur? İdeoloji tam manasıyla sınırları çizilebilen bir kavram mıdır? Hangi fikirlere ideoloji denir? Dünya görüşü nedir? Sistematik fikirler birer ideoloji midir? Milliyetçilik ideolojinin neresindedir? Türk milliyetçiliği bir ideoloji midir? Vb. sorulara ideolojinin kavram olarak çıkışından başlanarak cevap bulunabilir.

İdeolojinin tanımı bahis olduğunda üzerinde ittifak sağlanan tek husus ideolojinin ortak bir tanımı olmayışdır. Ortak bir tanımı oluşturulmasa dahi birçok düşünür ve araştırmacı ideolojinin hatlarını çizmeye çalışmıştır. İdeoloji çalışan düşünür ve araştırmacılar, ideolojinin farklı fakat kullanışlı tanımlarını yaptıkları için aynı zamanda tanımsal zenginlik ve çeşitlilik oluşturmuşlardır.

İdeolojinin çıkış noktasına baktığımızda ise Fransız İhtilali süreciyle karşılaşmaktayız. Fransız İhtilalinden sonra bir grup düşünür, doğru düşünme yöntemlerinin gösterilmesini ideoloji olarak adlandırmışlardır. İdeolojiyi, doğru düşünme yöntemlerini göstermek için 1797'de kullanan ilk isim Antonie Louis Claud Destutt de Tracy'dir.⁶

Destutt de Tracy, Fransız ihtilalinin Etienne Bonnot De Condillac ve Claude Adrien Helvetius'un fikirlerinin uygulanması için gereken ortamı sağladığına inanıyordu. Fransız düşünür Destutt de Tracy'yi bu kadar etkileyen Condillac ve Helvetius'un fikirlerine baktığımız zaman insanların duyuları ve algılamaları üzerine çalışmalar yaptıklarını görmekteyiz. Özellikle Konvansiyon yönetiminin kurmuş olduğu okullarda Condillac Felsefesinin resmi klasik felsefe olarak okutulduğunu görmekteyiz. Condillac Felsefesiyle

⁶ Şerif Mardin, *İdeoloji*, İletim Yayınları, İstanbul, 2018, s.24; Destutt de Tracy'e gelene kadar yığılmsal bir bilgiyle karşılaşmaktayız. Condillac ve Helvetius'un duyular ve insanların duyularını karşılaştırıp doğru olanı seçmesi süreci üzerine çalıştıklarını görmekteyiz. Fransız Aydınlanması ile birlikte Tracy de insanlara doğru bilgiyi ve fikri aktarma yöntemine ideoloji adını vermiştir.

yetişen fikir adamlarının da Condillac'ı üstat olarak görmeleri ve onun felsefesini benimsemeleri bu açıdan olağandır.

Condillac, “Duyumlar üzerine inceleme” adlı eserinde insanların Dünya’yı algılamalarına yarayan ruhsal ve içsel kalıpları reddetmiştir. Condillac bu ruhsal kalıpları reddetmekle kalmamış yeni bir teoriyi ortaya çıkarmıştır. Bu teoriye göre dıştan gelen etkiler dikkati doğurur. Dışardan gelen etkiler esnasında iki ayrı etkiyi algılıyorsak, iki ayrı etki arasında ayırma, karşılaştırma yargılama yaparız.⁷ Ayırma, karşılaştırma ve yargılamayı ise ancak dil ile ifade edebiliriz. O zaman dilimizi ne kadar rasyonel kullanabilirsek gerçekleri o kadar doğru ifade etmiş oluruz. Lakin dilimizi ne kadar yanlış kullanırsak, o kadar yanlış ve yanlış algılama yaptığımız ortaya çıkar.

Helvetius’da, Condillac’ın dıştan gelen etkilere göre duyumlama araştırmalarını ilerleterek, insanların yetilerinin dış etkenler ekseninde oluştuğunu savunmuştur. İnsanların dış etkiler doğrultusunda hareket etmesini ise eğitim sistemine bağlayarak anlatmışlardır. Helvetius’a göre insanlar arasındaki farklar ayrı ayrı eğitime tabi tutulmalarından kaynaklanıyordu. İnsanların düşünme biçimlerini ve ahlaki erdemlerini eğitim yoluyla kazandıklarını söyledikten sonra eğitim politikalarını da devletin belirlediğini ifade etmiştir. Sonuç olarak da insanların düşünme biçimlerinde ve düşünme sonrası vardıkları sonuçlarda bir yanlış veya yanlışlık var ise bu yanlış ve yanlışlıklar eğitim sisteminin ürünüdür. Eğitim sistemi de devletin kontrolünde olduğu için devlet burada asli kusurludur. Sistem değiştirilirse sonuç değiştirilmiş olur. Bu fikirlerden etkilenen birçok Fransız düşünürde doğru fikirlerin ortaya çıkmasının ancak eğitimin geliştirilmesiyle gerçekleşeceğine inanmıştır.

Destutt de Tracy, Condillac ve Helvetius’tan etkilenerek ideoloji kavramını doğru düşünmeyi sağlama yöntemi olarak, fikir bilimi manasında kullandı. Tracy ve ideologlar Fransız İhtilali sonrasında insanlara doğru fikirlerin kazandırılmasını istiyorlardı. Çünkü ihtilalden sonra kazanımların kaybedilmemesi ve insanların kazanımları sahiplenmesi için ihtilali ve kazanımları doğru algılayarak doğru anlamlar yüklemeleri gerekiyordu.

Tracy, Konvansiyon hükümeti tarafından Aydınlanma düşüncesini yaymakla görevliydi. Tracy, doğuştan geldiği düşünülen fikirleri reddediyordu. Bütün fikirlerin duyularımıza dayandığını savunuyordu. Metafiziksel düşüncelerden bağımsız olarak,

⁷ E. B. Condillac, *Duyumlar Üzerine İnceleme*, Milli Eğitim Basımevi, 1989, s. 17

fikirlerin araştırılmasıyla mutlak fikre varılacağını düşünüyordu. Çünkü mutlak fikir insanın evrensel ihtiyaçlarından ve arzularından gelmekteydi. İnsanların evrensel ihtiyaçları ise doğada var olan şeylerdi. Doğa ve insan arasındaki ilişkilerin doğru bir şekilde incelenmesiyle insanların fikirleri ortaya çıkarabilir veya anlamlandırılabilirdi. İşte bu doğru inceleme, doğru düşünme yöntemine, ideoloji adını vermiştir. İdeoloji Tracy'nin yüklediği anlam bakımında değerlendirilince gayet ilerici ve olumlu bir anlama sahiptir.

İdeologların, ideolojiye yüklediği mana ve amaç bakımında ideolojiye baktığımızda, onların kilise ve devletin dışında hakikat arayışlarına şahit olmaktayız. İdeologların nesnel hakikate ulaşmak ve düşünmeyi düzeltmek için fikirleri arındırmayı hedeflediklerine şahit olmaktayız. Özellikle bu hususta Helvetius fikir düzleminde ayırık otlarının tespiti için, en baştan başlayıp fikirselleşmelerin tekrar incelenmesini arzuladığını görmekteyiz. Tracy ise fikirlerin algılanması için arındırabileceğini düşünmüştür. Genel manada doğuşu bakımında ideoloji fikir bilimi olarak nitelendirilmiştir.⁸

Napolyon Bonapart iktidarı devralınca ideologlar ideolojilerini yaymak için fırsat bulmuşlardır. Çünkü Napolyon, Cumhuriyetçiliğinin gereği olarak fikir adamlarına saygı duyuyordu. Fakat Napolyon'un kısa süre sonra kilisenin eğitim verme hakkını geri iade etmesi, ideologlarla arasının açılmasına sebep olmuştur.⁹ İdeologların överek bahsettikleri ideoloji kavramı, bu süreçten sonra Napolyon'un alay ettiği bir kavram haline geldi. Böylece toplum nezdinde ideoloji kavramı olumsuzluklarla dolu manalarla algılandı.

Toplum içerisinde ideolojiye dair bahis açılınca, insanların kafalarında başat olarak iki farklı anlam belirlemektedir. Birincisi, ideolojinin sistematik fikirlerden oluşan yapı olarak değerlendirilmesidir. İkincisi ise gerçekleri gizleyerek oluşturulan sistematik fikirler olduğudur. İnsanların kafalarında oluşan iki başat anlamda da ideolojinin sistematikliğinin ortak değer kümesini oluşturduğunu görmekteyiz. Fakat faşizm gibi ideolojilerin eyleme yönelik tutumları ağır bastığı için sistematik yönlerinin çok dikkat çekmediği hatta bu tip ideolojilerin sistematik fikirlerden çok eyleme değer verdiklerini görmekteyiz.

Nitekim ideoloji üzerine çalışma yapan başat isimlerden birisi olan Şerif Mardin "İdeoloji" isimli eserinde bizim yukarıda bahsettiğimiz iki basit anlam dağılımını biraz daha irdeleyerek, insanlara ideolojinin üç çağrışım yaptığını yazıyor. Bu çağrışımların birincisi,

⁸ Daniel Bell, *İdeolojinin Sonu*, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2013, s.433

⁹ Mardin'e göre Napolyon bu tavizi sosyal ve siyasi yapıyı pekiştirmek için vermiştir; Mardin, *ideoloji*, s.24-25

ideolojinin insanlara gerçekleri maskeleyerek sahte bir gerçek sunduğu, ikincisi bu tür sapmaların kaldırılacağı bir yöntem olduğu, üçüncüsü ise ideolojilerin gerçekten ayrı olarak münevverler tarafından oluşturulan bir tahayyülü oluşturduğu çağrışımdır.¹⁰

Napolyon'un o günün şartlarında fikri anlaşmazlığa düştüğü insanların doğru düşünme yöntemi olarak nitelendirdiği ideolojiyi olumsuz anlamlara gelecek şekilde kullanması ve dalga geçerek bahsetmesinin etkisinin hala devam ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim günümüzde dahi ideoloji deyince insanların kendini geri çekerek, uzak durduğunu ve ideolojik söylemlerinin olduğuna inandığı insanlara önyargılı yaklaştıklarını görmekteyiz. İnsanların ideolojiye karşı oluşturdukları bu tutumunda ideolojik söylemlerle iktidara gelerek Devletin imkânlarını insanların üzerinde bir tahakküm ve şiddet aracı olarak kullanması da göz önünde bulundurulmadır.

Tracy fikirlerin kökenini saf ve berrak doğada ararken, Hegel sadece belirli bir dönem geçerli olan düşüncelerin geçerliliğinin o dönemle sınırlı olduğunun altını çizmekteydi. Fikirlerin dönemseller olarak değerlendirilerek zaman kısıncasına alan Hegel'den etkilenen Marx, uzunca bir süre yanlış yorumlamalara maruz kalan ve gündemden düşen ideolojiyi tekrar yorumlayarak eski popülerliğine kavuşturdu. Nitekim ideoloji üzerine yapılan çalışmalar II. Dünya savaşına kadar da hemen hemen hep Marksist gelenekle ilişkili kişiler tarafından yürütülmüştür.

Marx'ın ideolojiye yüklediği mana iki türlüydü. Birincisi ideolojiyi idealizmle bağdaştırarak, materyalizmin karşısında konumlandırıyor. İkincisi ise toplumdaki egemen grubun fikirlerini ideoloji olarak nitelendiriyor ve egemen sınıfın toplumun kaynaklarını eşit dağıtmamasından yola çıkarak, ideolojiyi suçluyordu. Marx'ın ideoloji kavramını çok net olarak ifade etmese de ideolojiye yönelik bakış açısını ana hatları ile çizmiştir.

Marx'a göre ideolojide maddeden düşünceye bir seyir yoktur. Düşüncelerden maddeye bir seyir vardır.¹¹ Fakat Condillac'ın duyumlar teorisinden etkilenen Tracy'yi fikirlerin oluşumunun doğada aranmasını ele alırken maddeye ulaştığında, insanın maddeden yola çıkarak fikirlerin kökenini ele alması süreci vardır. Fakat Tracy başta düşünceden maddeye inmiştir. Daha sonraki süreçte maddenin doğadaki varlığı ile fikirleri temellendirmek istemiştir. Marx ise maddeden yola çıkarak fikirlerin oluşması gerektiğini anlatmaktadır. Marx'ın yorumlarına baktığımızda Hegel'in zaman kavramı ile fikirlerin o

¹⁰Mardin, *ideoloji*, s.26

¹¹ David Mclellan, *ideoloji*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.12

dönemi temsil ettiği düşüncesinden yola çıktığını tekrar görmekteyiz. Çünkü Marx günün koşullarına göre hareket ederek ideoloji bakışını oluşturmuştur. Bu bakış açısı ise Marx tarafından dolaylı olarak sunulmuştur.

Marx'ın ideolojiye yaklaşımındaki, maddeden yola çıkarak düşüncelere gitme sürecine dair açıklamalarına baktığımız zaman aslında insanların hatalı fikirlerinden ziyade hatalı fikirlerin temelinde yer alan toplumsal gerçekliklere eğildiğini görmekteyiz. Marx toplumsal gerçekliği insanların ihtiyaçlarını merkeze koyarak değerlendirmiştir. İnsanlar toplumsal ihtiyaçlarını maddi şeylerle karşılıyorlardı. Bu maddi şeyleri ise doğada buluyorlardı. Doğada buldukları maddi şeyleri ise emek harcayarak kullanacakları hale getiriyorlardı. İnsanın fikirleri de ihtiyaçları doğrultusunda oluşmaktaydı. Bu sebeple toplumsal bilincin çıkış noktası da insanların ihtiyaçları ve harcadıkları emek merkezli olmalıydı.¹² Burada yine hatırlatmak gerekirse, Marx'ın ideolojiyi idealizmle bağdaştırması ve bilimin madde eksenli ilerlemesini de ortaya koyması ideolojinin bilimsel olmadığı çağrışımını kolayca yapmıştır. Bu duruma binaen bilim ve ideoloji birbiriyle çatışma halindeymiş gibi bir durum oluşmaktadır. Napolyon'dan beri süregelen ideoloji üzerindeki kara bulutlar, Marx'ın ideoloji ve bilimi karşıt cephelere koymasıyla mevcut durumunu korumuştur.

İdeoloji açıklanırken maddi şeylerle açıklanmalıydı. Tüm fikirler ideolojik değildi lakin ideolojik fikirleri, ideolojik olmayan fikirlerden ayıran bazı özellikler vardı. Düşüncelerin ideolojik bir hal alması, emeğin çeşitlerine göre nicel ve nitel olarak eşitsiz dağılışı, özel mülkiyet kavramı ile birlikte toplum ve bireyin çıkar çatışması geliyordu. Emek eşitsizliği ve çıkar çatışmalarının üstünü örterek uyum ve birliktelik tablosu çizen, gerçekleri gizleyen fikirler ideolojikti. Marx'ın anlayışına göre bütün sınıflar ideoloji oluşturabilirdi lakin bu bakış açısına göre ideoloji sadece hâkim sınıfların kendi gerçek amaçlarını gizlemek için kullandığı bir araç haline geliyordu. Nitekim Marx bunu birçok yazısında da dönemsel olarak hâkim olan her fikrin, o dönemin hâkim sınıfları tarafından üretilmiş¹³ olduğunu defaatle açıklamıştır.

¹² Mclellan, *ideoloji*, s.13-15

¹³ Marx'ın ideolojinin hâkim sınıf tarafından üretilmiş fikirler olduğu inancının temeli de Destutt de Tracy ve ideologların Fransız Aydınlanması ve Cumhuriyet kazanımlarını korumak için insanlara doğru fikir kazandırma olarak ideolojiyi anlamlandırmasından geliyordu. Çünkü ideologlar ideoloji yöntemini kullanırken, Napolyon tarafından himaye görüyorlardı. Bu da demek oluyor ki, mevcut hâkim sınıf kendi amaçları için ideolojiyi kullanıyordu.

Marx ideolojinin bize düşünceleri ve insanlar arasındaki gerçek ilişkileri bir “camera obscura” gibi yansıttığını ifade etmesinden hareketle, ideolojinin hem gerçeğin bir yansıması olduğunu ama aynı zamanda gerçeklik ve yansıtmanın bir arada olduğunu ifade etmek istediğini görüyoruz. Fakat Marx’ın işçi sınıfının ideolojisine dair yorumlarına baktığımızda, mevcut sınıf sistemi içerisinde işçi sınıfı bir ideoloji üretirse bu burjuva ideolojisi olacaktır. Lakin işçi sınıfının sosyalist bir bilinç üretmesi ideoloji sayılmazdı.¹⁴ Bunun temelinde de Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan, ibadet ve mülk edinme gibi doğal hakların olduğu iddiası yatmaktaydı. Çünkü bu haklar evrensel geçerlilik iddiasında bulunan burjuvanın haklarıdır. Burjuvanın istediği haklar, şahsi menfaat için istenen haklardı. İstenmesi gereken ise mülk edinmek ve dini inanç değil, mülkten ve dinden yani ideolojiden kurtulmak olmalıydı. Buradan hareketle sınıf için istenen menfaatlerin evrensel gerçekliklermiş¹⁵ gibi sunulduğunu anlatmaya çalıştığını ifade ettiğini görmekteyiz. Burada bir başka soru işareti ile karşılaşmaktayız. Marx her ne kadar ideoloji denilince akla gelen başat isimlerden biri olsa da onun düşüncüleri ne kadar ideolojiktir? Düşüncüleri ideolojik ise onun yaptığı ideoloji tanımı ne kadar nesnelidir?

Marx’ın ideolojiyi emekle ve eşit dağılımı bulunmayan iş gücüyle kavramsallaştırması ve bunu materyalist tarih görüşü ile ele alması ideoloji kavramına dair ondan önceki kavramsallaştırmaların birer eleştirisi niteliğindedir. Lakin Marx’ın düşünce ve yorumlarının ne kadar nesnel veya ne kadar ideolojik olduğuna dair söylemlere baktığımızda, onun teknoloji vurgusunun ve Avrupa merkezli düşüncelerinin Viktorya dönemi kapitalizm göstergeleri olduğu söylenmektedir.¹⁶ Nitekim Lenin de, Marx ve Engels’i sosyal konumlarından dolayı burjuva aydını olarak nitelendirmiştir.¹⁷

20. yüzyıla gelindiğinde ise, Marx’ın ideolojiye dair görüşlerinin ve yorumlarının değiştirildiğini ve geliştirildiğini görüyoruz. David Mclellan, “İdeoloji” isimli eserinde bu değişim ve gelişmeleri şu sözlerle açıklamaktadır;

“Marksist gelenekte ideoloji kavramının gelişimi ele alınış şekliyle ilgili üç gelişme oldu. Birincisi, İkinci Enternasyonel Marksizminde, Marx’ın fikirlerinin basitleştirilip genel bir ekonomik determinizm doktrinine dönüştürülmesiyle birlikte, ideoloji eşittir yanlış bilinç denklemi ön plana çıktı. İkincisi, öncekinin tam aksine, Lenin’le birlikte ideoloji kavramı

¹⁴ Mclellan, *ideoloji*, s.19

¹⁵ Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.434-435

¹⁶ Mclellan, *ideoloji*, s.22

¹⁷ Vladimir İlyic Lenin, *Ne Yapmalı*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2011, s.51

olumsuz çağrışımlarından sıyrıldı ve bir sosyalist ya da Marksist ideoloji düşüncesi belirmedi. Üçüncüsü, devrimci hareketin Batı'da yeterince gelişmemesiyle birlikte, ideolojinin o zamana dek düşünüldüğünden daha etkili ve bağımsız bir güç olduğu izlenimi yaygınlaştı ve dolayısıyla Gramsci ve Althusser gibi Batı Marksistleri bu kavrama daha fazla dikkat ve önem verdiler.”¹⁸

Bu değişim ve gelişim sürecine baktığımız zaman başta da dile getirdiğimiz gibi birinci sırada bilim ve ideolojinin zıt cephelerde ele alınarak ekonomik bir doktrin oluşturulduğunu görmekteyiz. İkinci olarak ise, Lenin'in ise ideolojinin olumsuz manadaki kullanımının tam tersi olarak ideolojiyi olumlu manada kullandığını görmekteyiz. Lenin ideolojiyi bilinçle ifade etmiş, işçi sınıfının kendi kendine bilinçlenemeyeceğini, onların ya burjuva ya da sosyalist ideolojiyi seçmek zorunda kalacağını ifade etmiştir.¹⁹ Lenin ideoloji noktasında bir sorun var ise bu sorunun ideolojide değil, ideolojinin sınıfların çıkarlarına hizmet etme sorunu olduğunu ifade ediyor. Bu manada değerlendirdiğimiz zaman Lenin ideolojiyi olumsuz manada kullanmamıştır. Üçüncü olarak ise Batı'da devrimci hareketin gelişmemesi ideolojinin ayrı ve bağımsız bir güç gibi değerlendirilmesine yol açmıştır.

İdeoloji ve ekonomi ilişkisini Marksist gelenek içerisinde Engels'in ayırdığını bilmekteyiz. Engels, ekonomik ilişkileri ideolojinin etkilediğini fakat yine de toplumsal yaşamda ana belirleyici unsurun ekonomi olduğunu dile getirmiştir. Bu bakış açısıyla yaklaştığımızda günümüze kadar oluşturulmuş çoğu ideolojinin ekonomik temelli olmasını da daha anlamlı bulabiliriz. Engels'in yine insan davranışlarının temelinde düşüncelerin olduğunu ifade ettiğini bilmekteyiz. İnsan davranışlarının temelinde olan düşüncelere fikir diyerek, ideolojiyi ise olmayan davranışların düşüncesi olarak nitelendirdi. Bu nitelendirme ile ideolojiye olumsuz anlam katmış oldu. Engels'in cehalet ve ideoloji arasında kurduğu bağ ise onun bilimsel rasyonalizmle olan yakın ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Engels'e göre ideoloji ile hareket eden insan yanlış bilince sahiptir.²⁰ Çünkü ideolojiyi yaratan insan ve o insanı etkileyen düşünceleri, o ideolojiyi benimseyen insanlar bilmezler.

Marksist düşünürler üzerine bu kadar fazla durmamızın sebebi başta da söylediğim gibi, uzun bir süre sadece ideolojinin tanımı, amacı, işleyişi ve kapsamı hakkında Marksist düşünürlerin kafa yormalarından ileri gelmektedir. Biraz önce belirttiğimiz bir husus vardı. Marks ideoloji üzerine düşüncelerini ifade ederken, acaba ne kadar objektif yaklaşmıştı?

¹⁸ Mcllellan, *ideoloji*, s.23

¹⁹ Lenin, *Ne Yapmalı*, s.51

²⁰ Mcllellan, *ideoloji*, s.25-26

Marksizm bir ideoloji değil miydi? Sorularına dair yeni bir bakış açısını bizlere Eduard Bernstein'in sunduğunu görmekteyiz. Bernstein, Marksist düşüncenin, ahlaki bir hedef gözettiğini ve aynı zamanda sistematik düşüncelere dayandığını ifade ederek onun bir ideoloji olduğunu dile getirmiştir.²¹

Georg Lukas ise bir düşüncenin ideolojik olup olmamasından çok, onu benimseyen sınıfların konumları üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu konumlara göre de ideolojiye dair düşüncelerini ifade etmiştir. Proleterya ve Burjuva üzerinden ideoloji yorumu yapan Lukas'a göre, proleteryanın sınıfsal konumu onun ideolojik olmadığı anlamına da gelmiyordu. Sadece proleteryanın daha bilimsel bir düşünce geliştirdiği anlamına geliyordu. Ne kadar proleter ideolojiye daha bilimsel vurgusu yapsa da ideolojiyi üstyapının içerisinde gerçekliğin soluk bir yansıması olarak görmekten vazgeçmedi.²² Burjuva ise proleteryanın karşısında üretim ilişkilerini kendi hâkimiyetini kaybetmeyecek şekilde ve tüm toplumun razı olacağı şekilde düzenlemiştir. Burjuvanın karşısında Proleter ideolojinin başarısı ise ancak uygulama ile gelecekte görülebilirdi.

İdeoloji hususunda dikkat çeken bir diğer düşünür ise Gramsci'dir. Çünkü Gramsci ideolojiyi ele alırken onun olumsuz anlamını çürütmeye odaklanmıştır. İdeolojinin olumsuz manada değerlendirmesinin temel sebebin kavrama dair aşırı indirgemeci bir tutum sergilenmesinin başat sebep olduğunu dile getirdikten sonra bu indirgemeciliği daha da açıklayıcı bir şekilde ele almıştır. İdeoloji tanımı yapılırken, ideolojinin etkileşim içerisinde olduğu kurumlarla etkileşiminin tek taraflılığına değinmiştir. Sanki ideoloji kurumları değil, kurumlar ideolojileri etkiliyormuş gibi bir yorumun yanlışlığından bahseder. Daha sonra üretilen siyasi çözümlerin ideolojik olduğunun vurgulanması ve bu çözümlerin yetersiz olduğu iddiasıyla ideolojinin gereksiz ve yanlış sonuçlara sebep olduğunu ifade eder.²³

Gramsci yine ideolojileri organik ve geleneksel diye ikiye ayırmıştır. Organik ideolojiler, insanları harekete geçirir ve onların kendi düşüncelerinde benlik bulmasını yani aidiyet hissetmelerini sağlar. İnsanlar aidiyet hissettikleri müddetçe de mücadele ederler. Geleneksel ideolojiler ise, daha idealisttirler. Genellikle toplumun yitip gitmekte olan değerleri üzerine temellendirilmişlerdir. Gramsci ideolojik düşüncelerin sonucunda gerçekleşen davranışların temelinde ise din de olduğu gibi inanç birliği yattığını ifade etmiştir. Burada Gramsci bir noktayı ise es geçmemiştir. İdeolojilerin temelinde her ne

²¹ Mcllellan, *ideoloji*, s.26

²² Mcllellan, *ideoloji*, s.30

²³ Mcllellan, *ideoloji*, s.31

kadar ortak anlayış olsa dahi toplumdaki münevverlerin ideoloji yaratmak gibi bir görevi söz konusudur. İdeolojileri organik ve geleneksel olarak ayırdığı gibi ideoloji üreten münevverleri de ayırmıştır. Münevverleri geleneksel ve organik olarak ikiye ayırmıştır. Özellikle geleneksel münevverlere dair görüşü onların toplumun sonu gelmiş kurumlarını temsil ettiklerine dairdir. Bu kurumların temsilcileri olan yazarlar, ressamlar, felsefeciler ve din adamlarıdır. Geleneksel münevverler tarihsel anlamda değerlerini yitirdikleri ve önemlerini kaybettikleri için idealist ideoloji üretmeye çalışarak, ürettikleri ideoloji ile paralel kendi önem katsayılarını arttırmayı hedeflemektedirler. Organik münevverler ise içerisinde buldukları sınıfa olan yakınları itibarınca organiktirler. Organik münevverler kendi içerisinde buldukları sınıfların ideolojilerini toplumsal, ekonomik ve siyasi alanda temsilini gerçekleştirirler. Gramsci son olarak organik münevverlerin, geleneksel münevverleri ortak bir çalışma ile kendilerine tabi kılacaklarını böylece organik ideolojilerin aslında tüm toplumu etkisi altına alacağını ifade etmiştir.²⁴

İdeolojik hegemonya olarak da adlandırılan düşünce ise yine hâkim sınıfın ideolojisinin münevverler tarafından kuvvetli bir biçimde yayıldığı manasında geliyordu. Organik münevverlerin içerisinde buldukları sınıfla olan yakın ilişkileri mutlaka bu durumun oluşmasında etkilidir. Nitekim sonuç olarak bu münevverlerin çalışmaları ile hâkim sınıfın ideolojisi toplumun ortak duygu ve düşüncülerini ifade eder bir hale bürünür gösteriliyordu. Bu ideolojik tahakkümü kırmak için işçi sınıfını temsil eden münevverlerin hem siyasi, hem de kültürel faaliyetlerini arttırması gerekiyordu. Sonuç olarak Gramsci ideoloji kavramını her yönüyle inceledi. Özellikle gerçek hayattaki işleyişini ve anlamını görmek için din, toplum ve kültür biçimini ele aldı.

Louis Althusser, denilince aklımıza direkt ideolojinin temsilcisi olarak gördüğü devlet kurumları gelmektedir. Althusser de ideolojinin yanlış bilinç olarak değerlendirilmesine karşıydı. Bu yüzden ideolojinin doğru veya yanlışlığına değil, ideolojinin işleviyle ilgileniyordu. İdeolojinin işleyişini incelemek için onun yarı maddi gerçekliğini kabul ederek, bu gerçekliğin devletin din kurumlarının ve eğitim kurumlarının çalışmaları ile inceleneceğini söylemiştir. Bu kurumları da “devletin ideolojik aygıtları” olarak isimlendirmiştir.

Althusser, ideolojinin aslında insanlar tarafından benimsenerek onların hayatlarına olan etkilerini de gündeme getirmiştir. İdeoloji insana ne olduğunu ve nerede durduğunu

²⁴ Mclellan, *ideoloji*, s.32

gösterir. Böylece insanın kendi farkına varmasını sağlar. Fakat insan ideolojiyle beraber yeni bir gücün şemsiyesi altına girdiği için kendini bir fikrin mahkûmu haline getirir. Nitekim Althusser, ideolojisiz bir toplum hayalinin bile ideolojik olduğunu söyler.²⁵ İdeolojinin de topluma tüm hatlarıyla sirayet ettiğini ve sonsuz olduğunu dile getirir. İdeoloji ve bilim arasında bir çizgi çizer. Bilimi, fen bilimlerinde olduğu gibi deneysel olarak nitelendirirken, ideolojiyi ise insan ilişkilerini konu aldığı için farklı bir konuma yerleştirir. İdeolojinin konumunu anlamak için ise toplumu ve onun pratiklerini değerlendirmek gerektiğini ifade eder.

Bu noktaya kadar Marksist fikir açısıyla ideoloji kavramını değerlendiren fikir adamlarını inceledik. Şimdi Marksist bakış açısının dışında kalan fikir adamlarının ideolojiye dair bazı görüşlerini inceleyelim.

Durkheim, aslında bir noktada da Karl Marx gibi, ideolojinin gerçeklerden yola çıkarak fikirlere ulaşmadığını, bazı fikirlerden yola çıkarak gerçekleri değerlendirmeye çalıştığını ifade etmiştir.²⁶ Bunun temelinde de Durkheim'in bilim ile ideolojiyi ayırması yatmaktadır. Bilimsel çalışmalarda kişisel görüşler yoktur. Bilimsel çalışmalarda sabit tarihsel olgular vardır.

Sigmund Freud, ideoloji konusuna dolaylı olarak katkı sağlayan bilim insanlarından birisidir. Çünkü Freud'un psikanaliz kuramı başta olmak üzere insan davranışları üzerine yaptığı birçok çalışma ideoloji üzerine çalışan bilim insanlarını etkilemiştir. Freud'un psikanaliz kuramına göre insanların isteklerinin ego tarafından bilinçdışına itilmesi yani bastırmanın temelinde gerçek istekleri bastıran ikincil bir istek yaratılıyordu. Bu açıdan ideolojinin yanlısamacı ve baskın tavrı örtüşmektedir. Freud'un siyasete dair görüşleri içerisinde kitlenin liderle olan ilişkisine yüklediği anlam, ideolojinin işlevi açısından yönetenle yönetilen arasındaki ilişkiyle örtüşürülüyordu. Yine Freud, suni olarak oluşan kitleler içerisindeki bireylerin birbirleriyle uyum halinde olduklarını ve bir lider etrafında birleştiklerini ifade etmiştir. Bu düşüncelerin benzeştiği yegâne oluşum ideolojik yapılardır. Freud da ideolojinin temelinde dini ve toplumsal kültürü aramıştır.

Freud'un öğrencisi olan Wilhelm Reich, faşist ideolojinin temelinde yatan düşünceler üzerinde çalışıyordu. Reich'e göre kriz dönemlerinde insanların sadist güdülerinin siyasal yansıması faşizm olarak belirliyordu. Yine Reich'e göre devletin

²⁵ Mcllellan, *ideoloji*, s.35

²⁶ Mcllellan, *ideoloji*, s.38

ideolojisinin bireylere aşılandığı kurum olan otoriter ailede gerçekleşen cinsel bastırmalarda bu sadizmin temelini oluşturuyordu. Bu cinsel bastırmalar doğal olarak giderilmediğinde, insan güdülerini bastırmak için başka yollara başvuruyordu. Bu yollardan biriside saldırganlıktı. Saldırganlıkta insanları etkilemekle kalmıyor, kitlesel savaflara kapı aralıyordu.²⁷

İdeolojinin insan içgüdülerinin yön verdiği duygulardan oluşan kalıntılarla oluştuğunu ve aynı zamanda insanlarda ideolojilere yönelik çağrışım yaptığını söyleyen Vilfredo Pareto'dur. Kalıntılar, insanların toplum yaşamını ve siyasal kararlarını etkileyen inanç kümeleri oluşturan türevler yaratıyordu.²⁸ Pareto türevlerin yanlışlığına değil, rasyonel gerçeklerle olan ilişkilerine odaklanmıştır. Türevlerin içerikleri gerçekleşemeyecek olan şeylerle dolu olduğu için yanılısamarlarla örülüydü bir ağ gibiydi. Pareto'ya göre akıl ve doğru gibi kavramlar elitlerin kendi ideolojik çıkarları için kullandıkları terimlerdir. Pareto kuşkucu tavrıyla bu kavramları kullanmaz.

Wilhelm Dilthey, beşeri bilimlerle ilgili çalışmalarda kültürel temelli olguların incelenişi esnasında gözlemcinin ve gözlenenin öznelliğinin ön plana çıktığını ifade etmiştir.²⁹ Dilthey'in bu ifadesinden sonra "tikel" ve "bütüncül" ideoloji kavramlarına değinmekte fayda var. Tikel ideoloji, kaşıt düşüncenin doğruluğunu tartışmaya açmak için o düşüncüyü ifade edenlerin kişisel ve düşünsel kökenlerini ortaya koymaya çalışır. Bir noktada da bu bir eksik veya hata aramaktır. Meselenin özüne inmekle karıştırılmamalıdır. Bütüncül ideoloji ise mevcut düşünceyle beraber kaşıt düşüncenin ve üçüncül düşüncenin yani bütün düşüncelerin incelenmesiyle oluşur. Dilthey'in bahsettiği gözlemcinin ve gözleyenin öznelliği incelenirken sadece hata ve yanlış aramak için değil meselenin tamamına hâkim olmak ve doğruları da ortaya çıkarmak için inceleme yapılmalıdır.

Mannheim'e göre ideolojiler, toplumun içinde bulunduğu dönemle uyumsuzdur. İdeolojiler, mitolojik öğelerle bezenmiş ve ideallere gönderme yapıyordu. Tüm bunları yaparken de tarihsel dokümanlara başvuruyordu. Başvurdukları tarihsel dokümanlar ise çoktan misyonunu tamamlamıştı.³⁰ Mannheim'e göre münevverler içinde buldukları ana kadar bütün kültürel birikimleri incelemeli ve kullanmalıdır. Tarih ve ideolojinin kesiştiği noktadaki misyonunu tamamlamış tarihsel belgeleri göz ardı etmeden, onlardan

²⁷ Mcllellan, *ideoloji*, s.41

²⁸ Mcllellan, *ideoloji*, s.42

²⁹ Mcllellan, *ideoloji*, s.44

³⁰ Mcllellan, *ideoloji*, s.47

faydalanmalıdır. İncelenen bütün kültür doneleri ile ancak bütüncül ve yorumlayıcı bir bakış açısı kazanılabılırdi. Mannheim toplumsal üretim içerisinde sıkışıp, eğitimden faydalanamayan bireylere de değinmiştir.³¹ Kesin bilgi sahibi olduğunu iddia ederek, araştırma ve incelemeye gerek görmeyen kişiler ise kendilerini elit olarak nitelendirmekten kaçınmazlar. Oysa yeni oluşan bilgi biçimleri toplumsal hayatın içerisinde çıkar. Yeni çıkan bilgi biçimleri de ispatlanmaya çalışmazlar çünkü kendilerini meşrulaştıran zaten o toplumda yaşayan insanlardır. Bilimsel bir metoda sığdırılmayan bu bilgi biçimleri, belirli gruplar tarafından ne kadar reddedilseler dahi gerçeklikleri toplum nezdinde kabul edilmiştir.

Mannheim ve onun münevverlere yüklediği misyon göz önüne getirildiğinde geniş bir yelpaze tekrar incelenebilir. İdeoloji kavramı doğmadan önce Avrupa da münevverler belirli bir maddi ve manevi gücün himayesi altında çalışmaktaydı. Napolyon fikir adamlarını devrimin sürekliliğın korunması için devlet görevlileri olarak okullarda kürsü sahibi haline getirdi. Fakat ideologlarla tartışmasının temelinde, ideologların Napolyon'a karşı eleştirileri yatmaktaydı. Fransız Devrimi ile birlikte münevverler tam manasıyla tarafsız olmanın adımlarını attılar. Fakat 20. Yüzyıl yeni bir dönemin kapılarını aralıyordu. Toplumun bürokratikleşmesi ve devlet teşkilatlanmasının biçiminin değişmesiyle beraber münevverler devlet himayesi altına giriyordu. “Devlet ideolojisi” veya “Resmi ideoloji” kavramları da bu süreçte ortaya çıktı. Çünkü maaşını devletten alan ve bürokratik bir yapının içerisinde çalışan münevverler, ne kadar nesnel bir tutum sergileyebilirlerdi? Veya Mannheim'in toplumun lokomotifini olarak gördüğü misyonu ne kadar taşıyabilirlerdi? Tüm bunları ilerleyen safhalarda cevaplamaya çalışacağım.

II. Dünya savaşı sonrası süreçte ise ideolojiler, bu savaşın müsebbibi olarak görülerek büyük bir kesimin düşmanı haline gelmiştir. Soğuk savaş döneminde ise aslında örtülü olarak Devlet aygıtları ile ideolojik savaş devam etmiştir. II. Dünya Savaşına ve hemen akabindeki süreçte ise Nazizmin şiddet uygulamaları ile Stanlinist şiddet insanların ideolojiye bakış açılarını iyice olumsuz yöne sürüklemiştir. Nitekim günümüzde dahi etkisini sürdüren olumsuz yaklaşımlarla ideoloji, düşünsel açıdan gerçek dışılıkla ve siyasal açıdan totalitarizmle ilişkilendirildi. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası süreçte, Amerika Birleşik Devletlerinde “ideolojinin sonu” tezinin kabul görmeye başladığını görmekteyiz.

³¹ Mclellan, *ideoloji*, s.49

İdeolojinin sonu tezine gelmeden önce tekrar Mannheim'e dönecek olursak; İdeolojilere karşı oluşan olumsuz tavır neticesinde değer yargılarından bağımsız bir sosyal bilimin, topluma ve toplumun çıkarlarına uygun bir yaklaşım üretebileceğine dair umutlar yerini koruyorduğunu³² ifade edebiliriz. Mannheim'in "İdeoloji ve Ütopya" eserinde geçen şu cümleler aslında ideolojinin sonuna dair manidar bir soruyu içeriyordu.

*"Politik olanın yavaş yavaş ekonomiye indirgenmesi, geçmişin ve tarihsel zamanın bilinçli olarak inkâr edilmesi, herhangi bir –kültür idealinin- bilinçli olarak bir yana itilmesi; tüm bunlar, ütopyanın herhangi bir şeklinin politik eylem merkezinden de çıkarılması olarak kabul edilemez mi?"*³³

Mannheim'in burada politika olarak daralttığı bakış toplumun tüm fonksiyonlarına eşitlenebilir. Mannheim bu soruyu yöneltmeden hemen önce ise ideolojik ve ütopyik tüm aşkınlığın tasfiyesini ele almıştır.

Mannheim'in bu düşüncelerinden hareketle, Dünya toplumlarının bütün düşünce, fikir ve eylemlerine baktığımız zaman ekonomi ile endekslenmiş bir yaşamları olduğunu görmekteyiz. Geçmişin reddi noktasında ise tarihini bilmemekten ziyade³⁴, özellikle geri kalmış toplumlarda, tarihini beğenmemek üzerine kurulu bir batı hayranlığı doğduğunu görmekteyiz. Antik Yunan tarihi üzerine inşa edilen bir Avrupa Birliği kültürü ve yaşam standardı, neredeyse tüm geri kalmış toplumlarının rüyalarını süslemektedir. Özellikle göç ve göçmen sorununu incelediğimiz zaman insanların Batı'ya bilhassa Avrupa'ya gidip yerleşmek için hayaller kurduklarını görmekteyiz. Kendi topraklarını ve toplumunu terk eden bireyler bir noktada da kendi toprakları ve toplumuna dair bir hedefi olmadığını eylemsel olarak göstermektedir.

Daniel Bell ise, sanayi sonrası dönemde toplumların ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerini inceleyen bir dizi eser ortaya koymuştur. Modern kapitalist toplumlara dair değişimleri en genel tabiri ile mavi yakaya karşı, beyaz yakanın öneminin artmasıyla ifade etmiştir. Yine sanayi sonrası toplumu ifade ederken, makineleşme ve teknolojik ilerlemeler neticesinde bilgi esaslı refah toplumunu işaret etmiştir. Bell'in ideoloji hususundaki değerlendirmeleri ise sanayi sonrası dönemde ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerin

³² McLellan, *ideoloji*, s.54

³³ Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, EPOS Yayınları, Ankara, 2002, s.277

³⁴ Tarihini bilmeyenlerde elbet vardır. Tarihini bilmemek veya beğenmemek kadar üstün medeniyet ve yaşam standardıyla kıyaslamada söz konusudur.

ekseninde ele alışıyla bizlere farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Özellikle ideoloji kavramını sosyolojik yaklaşımlarla ele aldığı ve siyasal bilim açısından değerlendirdiğini görmekteyiz. Onun için ideoloji modern ahlak önermeleriyle dolu seküler bir dindir. Bell'in bu tanımı yaparken modern toplumun ideolojileri reddederken, pragmatizm ekseninde teknolojik yenilikleri merkezine koyduklarını görmekteyiz. Bell'in siyasal sistemlerle eşdeğer gördüğü ideoloji kavramı bu yeni toplumun faydacılık eksenli teknolojik yeniliklere olan ilgisi karşısında yok olup gidecekti. İşte Bell'in bu fikirler ekseninde oluşturduğu bir kitabı vardır. Bu kitabın adı "İdeolojinin Sonu"³⁵dur.

Bell'in yaptığı ideoloji tanımı ise onun tükendiğini işaret eden birinin yapacağı tanımlara göre çok kapsayıcıdır.

*"İdeoloji kavramı, benim kullandığım şekliyle basit bir weltanschauung, kültürel bir dünya görüşü veya bir menfaat maskesi olmak yerine; fikirleri ihtirasla kaynaştıran, tarihsel olarak konumlandırılmış, fikirleri sosyal kaldıraçlara dönüştürmeye çalışan ve fikirleri dönüştürürken insanları da dönüştüren bir inanç sistemidir. İdeoloji, vurucu bir güç haline geldiğinde, dünyaya gözleri tamamen kapalı bir halde bakan ve sorulacak herhangi biri soruya hazır cevaplar üreten kapalı bir sistemdir."*³⁶

Öncelikle Bell'in burada ideolojiyi basit bir şekilde menfaat veya kültürel bir görüş olarak ele almadığını ifade ettiğini görmekteyiz. Devamında ise ihtirasla harmanlanan fikirler ve tarihsel konumlandırılış önemli bir noktayı bizlere işaret etmektedir. Bunun yanı sıra fikir ve inanç dönüşümü tarihsel olarak konumlanmış fikrin adeta modernize edilerek tekrar sunulmasını veyahut yıllardır var olan bir yemeğin günün koşullarına göre daha farklı soslar ve servis şekilleriyle insanlara sunulmasına benzer bir şekilde ortaya konulmaktadır. Fakat burada başka bir bakış açısı oluşturmamak mümkün değil, insanlık tarihi üzerinden konuya eğildiğimiz zaman giderek gelişen ve bu gelişmeler ışığında giderek değişen bir toplumla karşı karşıya kalmaktayız. Değişip gelişemeyen toplumlar tarihin tozlu raflarında yerini alırken, değişimin öncüsü olan ve ilerlemeye devam eden toplumlar tarih sahnesindeki rolünü hala devam ettirmektedir. İşte burada yine Daniel Bell'in açıklamaları devam etmektedir. İdeoloji fikirleri dönüştürürken, insanları da dönüştürmektedir.

İnsanlar güneş sistemini idrak ettikleri zaman başka gezegenlerin olduğunu anladılar. Başka gezegenlere yönelik farkındalıkları oluşunca içinde yaşadıkları evreni merak ettiler ve

³⁵ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Daniel Bell, *İdeolojinin Sonu*, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2013.

³⁶ Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.11

uzay çalışmalarını başlattılar. Uzay hususunu merkeze koyduğumuz zaman bugün dahi, bazı toplumlar uydular aracılığı ile Dünya'nın herhangi bir noktasıyla anında görüntü ve iletişim paylaşımı yapabilirken, bazı toplumlar hemen yanı başındaki yerleşim yerleriyle iletişim kuramamaktadır. Bu teknolojik ilerleme yönetim ve siyaseti de etkilemektedir. Amerika Birleşik Devletleri bugün Dünya devleti olarak atfedilirken, Türkiye bölgesel bir aktör olarak siyasette yerini almaktadır. Türkiye'nin uzaya fırlatmış olduğu Türksat uydularının yayın alanı Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'yu kapsarken, Amerika Birleşik Devletleri Dünya'nın hemen hemen her noktasına yayın yapabilmektedir. Sadece bir uydu ile devletlerin etki alanlarını tespit etmek doğru değildir lakin yakın ve uzak hedef tayin etmek açısından doğru bir örnektir. Amerika'nın kuruluşunda önce kolonilerin birleştirilmesinin önem arz etmesi gibi Türkiye'de önce bölgesindeki problemleri ortadan kaldırmalıdır.

Sonuç olarak fikirlerin değişimi ve teknolojik ilerleme insan yaşamının merkezini oluşturmaktadır. İdeolojinin buradaki rolü hiç şüphesiz insanların fikirlerini yeniden inşa etmektir. İnsanlara uğruna mücadele edecek yani insanları harekete geçirecek fikirleri inşa ettikten sonra bu fikirlere inanmaları sağlanmalıdır. İnsanları ikna eden ideolojiler yukarıda Bell'in de ifade ettiği gibi vurucu güç olacaktır. Bu fikirlere inanan insanlar, amaçlarına ulaşmak için mutlak bir disiplini benimseyecekler ve sorgulamayı belirli ölçülerde bırakacaklardır. Yalnız burada bir farklı bakış açısını daha elde etmekteyiz. İdeolojiler belirli bir hedef doğrultusunda oluşturuluyorsa, hedefe ulaşıncaya ne olacak? Ya da hedef değişirse fikir nasıl değişecek?

Hedef değişirse veya hedefe ulaşılsa aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmiş grup kendi fikirlerini değiştirmek isteyecektir. Kendi fikirlerini değiştirmek için grup kendi fikirlerini sorgulayıp yeni fikirler üretmeye başlayacaktır. O zaman Bell'in tanımında bulunan sorgulamadan itaat emreden kapalı sistem ideolojilerinin belirli bir ömrü vardır. Kapalı sistem ideolojileri değişime ayak uyduramadıkları için yok olmaya mecburdurlar. Fakat Türk milliyetçiliği, ideoloji kavramının doğuşundan önce bir şuur olarak varlığını sürdürmüştür. Her dönemde Türk milliyetçiliği şuurunu gelişim ve değişimleri fark ederek kendini yenilemiş, devleti yönetenlerin benimsediği bir ideoloji olarak yerini korumuştur.

Daniel Bell ideolojinin tanımını yaparken, tanımın içinde ideolojinin sonunu da işaret ediyordu. Çünkü kapalı bir sistem kendini ne kadar koruyorsa, o kadarda yıkılmaya müsaittir. Bell'in "İdeolojinin Sonu" ismini verdiği, kendi yaşam tecrübesi ve gözlemlerinden de faydalanarak ortaya koyduğu fikirler Albert Camus, Arthur Koetler,

Ignazio Silone, R.H. Crossman ve Raymond Aron'un fikirlerinin devamı niteliğindedir.³⁷ Bell'e göre 17. Yüzyıl bir devrim çağıydı. Bu devrimlerin amacı bütün sosyal düzeni değiştirip yerine insanlara yeni bir cennet vaat ediyordu. Bell bu değişimlerde ise birbiriyle çatışma halindeki fikirlerin söylemlerini incelediğinde dini inançların yerini ideolojik inançların almaya başladığını yani dinden ideolojiye bir geçiş³⁸ gerçekleştiğini ifade etmiştir. İdeolojinin insanların hayat tarzını değiştirmeye çalışan tutkulu bir inanç olması nedeniyle, ideolojiyi seküler bir dine benzettir.³⁹ Din ve ideoloji hususunda ise dinin duygusal enerjinin dışı vurumu olarak ayinler düzenlediğini, ideolojilerinde bu enerjiyi siyasete yönelttiğini⁴⁰ ifade etmiştir.

17. Yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadar süren ve etkileri bakımında daha uzun bir süreci kapsayan devrimler çağından sonra Dünya devletlerinin sosyal, ekonomik, siyasi yaklaşımlarında bir dizi değişiklikler gerçekleşmişti. Bu süreç yüzyılları bulurken 20. Yüzyıldaki değişimler 10 yıl içerisinde gerçekleşmeye başlamıştır. Nitekim Bell'e göre sosyal değişimlerin kökenleri 1930 yılı için, 20 yıl öncesine göre itici güçlerini değiştirmiştir. 1930'lardan sonra; askeri yapılanma, bölgesel askeri ittifaklar, ekonomik değişimler, bilim ve bilim insanlarının öneminin artması ABD toplumunun sosyal değişimlerinin temelini⁴¹ oluşturmaktadır. Nitekim 19. Yüzyıl öncesinde toplumsal değişimler yüzlerce yıllara yayılırken, 20 yüzyılda onlarca yıllara yayılmış, günümüzde ise birkaç ay içerisinde bir değişim tüm Dünya'yı etkilemektedir. Günümüzden bu duruma bir örnek verecek olursak, Çin'in Wuhan kentinden yayılan COVID-19 Virüsü birkaç ay içerisinde Dünya'ya yayılmıştır. Yine birkaç ay içerisinde Dünya toplumlarını yeni bir yaşam tarzına büründürmüştür. Bu yaşam tarzı maskeli ve mesafelidir.

Bell 20. Yüzyıl ortalarında özellikle Marksizm ekseninde 19. Yüzyıl ideolojilerinin tükenişine değinmektedir. Bell, İdeolojilerin insanların akıl ve duygularının neredeyse tamamını etki ve kontrol altına almasından korkan entelektüellere değinmiştir. İdeolojinin sadece fikir ve inanç sistemi olarak ele alınmayacağını karmaşık fikir ve ihtiraslar⁴² olarak değerlendirmeye tabi tuttuğunu da ifade etmiştir. Bizim için önem arz eden nokta ise, II. Dünya savaşına giden yolda ideolojiye yüklenen günahlar ve savaşın sonuçlarının yarattığı

³⁷ Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.12

³⁸ Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.12

³⁹ Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.438

⁴⁰ Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.439

⁴¹ Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.34

⁴² Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.37

yıkım ekseninde oluşan mağduriyetin müsebbibi olarak ideolojilerin görülmesidir. Bunun neticesinde ise Bell'e göre, entelektüel için ideolojinin sonu gelmiştir.

Bell, İnsanların fikirlerini eyleme dönüştürmek için; fikirleri basite indirgemek, doğru ve mutlak fikir iddiasını gerçekleştirmek ve ikisinin birleşimiyle eyleme bağlılığı sağlamak gerektiğini ifade etmiştir. İdeolojinin bu hususta sadece fikirleri dönüştürmekle yetinmediğini aynı zamanda insanları da dönüştürdüğünü⁴³ ortaya koymuştur.

İdeolojinin sonuna dair görüşleri ise, refah devletlerinin inşası ile başlamıştır. İnsanların refah devletine dair istemleri, güç dağılımının olması, karma ekonomik sistem ve siyasi çoğulculuk ile birlikte ideolojiler çağı sonu ermiştir. Fakat burada Bell, Asya ve Afrika toplumlarında yeni ideolojiler tasarlandığını ifade etmekten geri kalmamıştır. Çünkü o toplumlar daha refah devletine ulaşamamış ve yukarıda sıraladığımız modern toplumun ihtiyaçlarına erişememişlerdir. Özellikle bu gelişmekte olan toplumlarda endüstrileşme, modernleşme, ırkçılık ve milliyetçiliğin yükseldiğini ifade etmiştir. Endüstrileşme ve modernleşme aslında ilkçağ uygarlıklarının sırasıyla Kabataş, yontma taş, cilalı taş ve maden devri gibi dönemleri yaşamalarına benzer. Çünkü endüstrileşmede Dünya toplumları için yeni bir çağı ifade eder. Bu süreçlerin yaşanması ise yürütücü güçlerle ve temel bir dayanak noktasından hareketle vücut bulur. Her toplumun kültürel değerleri farklı olduğu için medeniyetten alacağı ve kendine uyarlayacağı bilgi ve doküman da uyarlanırken yapısal farklılıklar içerebilir. Yine aynı şekilde medeniyete katkı yapan toplumlarında kültürel değerleri farklı olduğu için Dünya'ya sundukları bilgi ve dokümanlar kendine ait bazı parçalar içerebilir. Ama bütün toplumlarda ortak amaç en iyisini yapabilmek, en üst düzey refaha kavuşmaktır. Burada istisnai olarak oligarşik yönetime sahip olanlarda ise burjuvadan bahsedebiliriz. Oligarşik yönetimlerde toplum istekleri ikinci hatta üçüncü plana itilebilir. Bunun en basit göstergesi ise Rusya ve Çin gibi ülkelerdir. İktisadi gelişme ve kalkınma için, insanlar bazı fedakârlıklar yaparlar. Bu ülkelerde ise totaliter rejimlerin tahakkümleri söz konusudur. Totaliter rejimde olsa kalkınma ve iktisadi gelişmeye çok az insan karşı çıkar. Toplumun geneli refah hedefinin yükselmesi ve kişi başı düşen GSMH'dan memnundur.

Bell, ideolojinin sonunun, ütopyanın da sonu demek olduğu manasına gelmediğini⁴⁴ ifade etmektedir. Çünkü ideoloji insanları birer makine haline getirirken, ütopyalar insanlara

⁴³ Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.440

⁴⁴ Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.444

yeni ufuklar ve amaçlar çizmektedir. Bu hususta aklımıza hemen Mannheim gelmektedir. Mannheim de ideoloji ve ütopyayı ayrı değerlendirmiştir. Mannheim'e göre ideoloji mevcut düzeni savunmaktadır. Oysa topyalar sosyal düzeni değiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan baktığımız zaman ütopyaların hayalin ötesine nasıl geçeceği, eylem üretip üretmeyeceği, eylem üretirken insanları nasıl harekete geçireceği ayrı birer tartişma konusudur. Bu tartişmalara girersek tekrar dönüp dolaşıp geleceğimiz yer ideolojinin ve ütopyanın tanımı olacaktır. Kısır tartişmalara girmeden ana hatları bu bölümün sonuç kısmında çizmeye çalışacağız.

İdeolojilerin sonu ise Bell'e göre Küba, Asya ve Afrika'daki oluşan ve hatta bir çoğu liderler tarafından inşa edilen ideolojilere karşı alınacak tavır ile belli olacaktır. İdeolojinin fikirleri dönüştürmesi ve insanlara sunması bunun akabinde ise insanları harekete geçirmesi hususunu göz önünde bulundurduğumuzda ideolojinin sonunun gelmesi mümkün görünmemektedir. Ama Bell'in de üzerinde durduğu üzere Amerikan toplumu ideolojilerin tükenişi üzerine muhteşem bir örnektir. Bugün ekonominin merkezi olan Amerika ve Refahın merkezi olan Avrupa'yı göz önünde bulundurduğumu zaman Kapitalizmin insanlara vaat ettiği bir refah vardır. Siyasi fikirlerin tükendiği bir dönemde yani II. Dünya savaşı sonrasında insanların istediği tek şey mutlu ve sağlıklı bir şekilde hayatta kalmaktı. Amerikan rüyası ise bunu vadediyordu. Nitekim bugün dahi doğudan batıya gerçekleşen glerin temelinde insanı ihtiyaçlardan doğan yaşam savaşı vardır. Ahlaki söylemlerin yine bu dönemde tükenmesi ve pragmatik düşüncenin ön plana çıkması büyük bir toplumsal değişimi ifade etmektedir. Bu değişimlerden bazıları ise işçi sınıfının modası geçmiş bir söylem olarak değerlendirilmesi, işçi sınıfının yerini ise ğrenci ve kadın hareketlerinin alması olarak gösterilebilir.

İdeoloji zerine genel görüşleri ele aldıktan sonra benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymak gerekir. Daha sonra ideolojinin kapsam ve özelliklerini ifade etmek gerekir.

İdeoloji kavramı, ona yüklenen ilk anlamı bakımından insanlara doğru fikir edindirme yöntemiydi. Tracy, ideolojiyi böyle anlamlandırmadan önce Condillac insanların duyumları üzerine çalışmalar yapıyordu. İnsanların önce cisimleri duyumsamaları, karşılaştırmaları ve farkları üzerine düşünüşleri bunun akabinde de fikir edinme süreçlerini inceliyordu. Bu yığılımsal bilginin bir temeli vardı. İnsanlar ideolojinin adı konulmadan öncede bazı konular hususunda düşünüyor ve fikir üretiyorlardı. Yine bazı insanlar veya liderler, insanlara ve toplumlara fikirlerini anlatıyor onları etkilemek istiyordu. Fakat bunun

bir adı konulmamış, kapsamı çizilmemiş, özellikleri belirtilmemiş ve sistematikleştirilmemişti.

İdeoloji kavramının adı konulmadan önce de, herhangi bir fikirde ideoloji gibi gerçeği gizliyor, ya da gerçeği gizleyen fikri ortaya çıkarıyordu. Veyahut ortaya atılmış olan fikirler insanları harekete geçirebiliyordu. İnsanların duygularına yön verebiliyordu. Burada iki temel sonuç ile karşılaşırız. Birincisi, ideolojiyi salt fikirlerden ayıran bazı özellikleri vardır. İkincisi, fikir üretmek ve fikir beyan etmek insanlık tarihi kadar eskidir.

İdeoloji çıkış noktası itibarı ile yukarıda da ifade ettiğimiz şekilde düşünce temellidir. Tracy'nin anlamlandırdığı gibi bir fikir bilimi, fikir edindirme yöntemleri olarak ele almak mümkünken, Napolyon ve daha sonra Marx'ın kavrama yüklediği olumsuz anlamlar bunu bugün mümkün kılmamaktadır. Marx'ın ideolojiye yüklediği “yanlış bilinç” anlamı aslında ideolojinin hâkim sınıf tarafından oluşturulmasından dolayıdır. İdeoloji kavramının çıkış noktasına baktığımız zaman Destutt De Tracy ve ideologların, Napolyon tarafından himaye altına alınmaları, Cumhuriyet kazanımları ve Fransız Aydınlanmasını halka doğru bir şekilde anlatarak, halkın bilinçlendirilmesinin amaçlanması Marx'ın ideolojiye bakışını etkilemiştir. Çünkü iktidarda Napolyon vardır. Napolyon bir grup aracılığıyla mevcut düzenin korunmasını amaçlamaktadır. O zaman ideologların burada gerçekleştirdiği, mevcut düzenin savunuculuğunu ve propagandasını yapmaktır. Daha sonraki süreçte Napolyon ve İdeologların arasının açılmasıyla, Napolyon'un ideologları kötülemesi de arada bir menfaat ilişkisi varmış gibi yorumlanmaya açıktır. Marx'ın ideolojiyi bu açıdan olumsuz, gerçeği çarpıtan ve yanlış bilinç olarak değerlendirmesi olağandır.

Engels insan davranışlarının temelinde olan düşüncelere fikir demişti. İnsan davranışlarının temelinde olmayan davranışlara ise ideoloji demişti. Bu sebeple Engels için, insan davranışlarının temelinde yer almayan ideoloji, yanlış bilincin ürünüydü. Engels'in ekonomik ilişkileri ve insanların temel ihtiyaçları merkeze koyması, onu bu çıkarıma sevk etmişti. Engels'in düşünceleri içerisinde sadece onu yanlış bilinç olarak adlandırmanın bir önyargı olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü günümüze kadar süregelen bütün fikirler insanların refaha kavuşmaları, işlerinin kolaylaşması için ortaya atılmıştır. İnsanların ihtiyaçlarını sıralayacak olsak elbette en başta temel ihtiyaçlara yer vermek zorundayız. İnsanların hayat gayeleri öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılamaktır.

Gramsci, ideolojiyi geleneksel ve organik diye ikiye ayırarak incelemiştir. Burada gördüğüm problem ise geleneksel ideoloji olarak adlandırdığı kısımdır. Geleneksel ideolojinin sonu gelmiş sisteme ve ortadan kalkmış eskiye bir özlem duyması söz konusu olamaz. İdeoloji yapısı gereği harekete geçiricidir. Kimse bugün fotokopi makinası varken, taş baskı sistemi ile yazı çoğaltmak istemez. Çünkü bu hem zahmetli, hem de ekonomik olarak daha pahalıdır. İdeoloji eskinin ihtişamını, özgürlüğünü, sistemini ve rahatını özleyebilir. Bunu da mevcut koşullar içinde uyarlamamalarla sunabilir. Ama eskinin olumsuzluklarını insanlara vaat edemez. Ederse zaten baştan kaybetmiş olur. Bu tip bir ideoloji söylemi ise taraftar bulamaz, balsa dahi mantık dışılıkla itham edilebilir. Organik ideoloji ise toplumun iç dinamiklerine göre hareket eder. Burada bir problem yoktur. Çünkü ideolojiler geçişken ve esnektir. Organik ideolojilerde içinde buldukları toplumun isteklerine göre genişleyip, daralabilir.

Althusser'in ortaya koymuş olduğu ideoloji tanımı günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Çünkü ideolojik propagandaları en başta, süreğenliğini korumak isteyen devletler uygulamaktadır. Burada ek bir kavramsallaştırma yapmak gerekirse, devletlerin açık veya gizli ideolojiler ürettiğini söyleyebiliriz. Althusser'in ortaya koymuş olduğu biçimiyle, Devletler ideolojilerini, din kurumları, eğitim kurumları veya askeri kurumlarla yayarlar. Althusser için ideolojisiz bir toplum hayali kurmakta ideolojiktir. Çünkü o da netice itibarıyla, belirli bir kitlenin benimsediği fikirdir. O fikrinde belirli bir amacı, amaca yönelik eylemi vardır.

Freud ise ideoloji hususunda suni olarak oluşan gruplar içerisindeki bireylerin birbirleri ile uyum içinde liderlerin etrafında birleştiklerini ifade etmiştir. İdeolojilerde kitlenin uyumu ve lider figürü önemlidir. Çünkü başarı ancak kitlenin uyum ve ortak çalışması ile gerçekleşir. Eğer bir karar alınmış ve uygulanacaksa, çok seslilik karardan önce olmalıdır. Ortak alınan karardan sonra oluşan çok seslilik ve çok başlılık kitleyi amacından uzaklaştırır.

Kültür perspektifinde ideolojiyi ele aldığımızda ise modernite ile karşılaşmaktayız. Modernite insanın değişimi kendinden başlatarak dünyayı değiştirmesini amaçlar.⁴⁵ Burada birazda Türk milliyetçiliğinin aslında bir kültür milliyetçiliği olarak var olmasının da onu asırlardır var olmaya ittiğini görmekteyiz. Çünkü çağın bütün gerekliliklerine göre toplumla beraber yaşamakta ve toplumla beraber dönüşmektedir.

⁴⁵ Bell, *İdeolojinin Sonu*, s.479

İdeolojiye dair kendi tanımımızı oluşturmak istediğimizde, karşılaştığımız tablo çok karmaşıktır. Çünkü Faşist bir ideoloji kimi zaman Muhafazakâr ideoloji ile örtüşme sağlayabilirken, Komünist bir ideoloji ile neredeyse tamamen birbirine zıt ve kapalıdır. Fakat faşist ideoloji ırkçılık içeriyorsa, kendi ırkı için mutlaka eşitlik ve hürriyet isteyecektir. Komünizm ideolojisinin ana argümanı eşitlik ve Liberalizm ideolojisinin ana argümanı hürriyet olduğuna göre az da olsa bir örtüşme söz konusu olabilir.

İdeolojiler, insanlara göre değişen; doğru veya yanlış fikirler içerebilen, kimi zaman kesin-kimi zamansa kesin olmayan çizgilerle örülmüş, örtük ya da gizli olarak fikir beyanıyla, insanı-toplumu-devleti harekete geçirebilen, kişisel ya da toplumsal ihtiyaca göre şekillenmiş amaçlar bütünüdür. İdeoloji aynı zamanda muhteviyatı bakımından hem insanın hem de devletin kullanabileceği bir araçtır. Bu aracın amacı elinde şekillendiği insanın-toplumun-devletin faydacı düşüncelerini gerçekleştirmektir. Terminolojik olarak 1797’de anlam kazanmış olsa bile içeriği ve araçsallığı bakımından kullanımı insanoğlunun tarihiyle başlamıştır. İnsanlığın tarihi sona erene kadarda ideoloji işlevini koruyacaktır.

1.2. Millet ve Milliyetçilik

Millet ve Milliyetçilik kavramlarının da ideoloji kavramı gibi birçok tanımı bulunur ve farklı yorumlara⁴⁶ açıktır. Fakat Dünya tarihinin, Fransız İhtilalinden sonraki sürecini anlamak için millet ve milliyetçilik başta olmak üzere bu kavramlardan türetilmiş diğer kavramları anlamak zorundayız.⁴⁷

Öncelikle millet ve milliyet kavramları üzerine bugüne kadar yapılmış yorumları inceleyerek Türk milletinin kendi millet ve milliyetçilik tanımını ortaya koyacağız.

Millet kavramı ve daha çok ırk, etnik, ümmet, kavim ve halk kavramlarıyla karıştırılmaktadır. TDK’nin bu sözcükleri nasıl anlamlandırdığına baktığımızda;

“Millet; Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus.

***İrk;** Kalıtımsal olarak ortak fiziksel ve fizyolojik özelliklere sahip insanlar topluluğu*

***Etnik;** Kavimle ilgili, budunsal, kavmi.*

⁴⁶ Miroslav Hrosh, *Avrupa’da Milli Uyanış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.21

⁴⁷ Hobsbawn, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program, Mit, Gerçeklik”*, s.14

Ümmet; Hz. Muhammed'e inanarak, onun yaptıklarını ve söylediklerini uygulayarak çevresinde toplanan Müslümanların tümü.

Kavim; Aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu, budun.

Halk; (1) Aynı ülkede yaşayan, aynı kültür özelliklerine sahip olan, aynı uyruktaki insan topluluğu. (2) Aynı soydan gelen, ayrı ülkelerin uyruğu olarak yaşayan insan topluluğu. (3) Bir ülke içerisinde yaşayan değişik soylardan insan topluluklarından her biri. (4) Belirli bir bölgede veya çevrede yaşayanların bütünü, ahali. (5) Bir ülkedeki yurttaşların bütünü, kamu.⁴⁸

Millet, ırk, etnik, ümmet, kavim, halk kelimelerinin hepsinin ayrı ayrı tarihsel kökenleri vardır. Fakat hepsinin arasında kapsam ve özellik bakımından bir takım benzerlikler mevcuttur. Hobsbawn'ın da ifade ettiği gibi milleti önsel olarak diğer birimlerden ayırmanın bir yolu yoktur.⁴⁹ Bu yüzden Millet kavramını ve türevlerini önce inceleyip bu kavramlar arasındaki mevcut farkları ve benzerlikleri dile getireceğiz.

Millet kavramının terminolojik olarak 18. Yüzyıla dayandığını görmekteyiz.⁵⁰ Fakat elimizdeki örnekler bizlere gösteriyor ki gerek Türk milleti, gerekse Dünya milletlerinin birçoğu asırlardan beri kendinden olanı ve olmayanı bilmektedir. Millet kavramı modern anlamda, 18. Yüzyılda oluşmuş olsa dahi millet şuuru ve milliyetçilik şuuru eski toplumlarda örneği bulunan kavramlardır.

Anthony D. Smith eski toplumlardaki milliyetçilik vurgularının geçici ve bulanık⁵¹ olduğunu ifade etmiştir. Millet kavramının tamamen modern bir kavram olduğunu düşünenler, milli kimliklerinin geç dönemde inşa etmekten dolayı böyle bir yorumda bulunabilirler. Bu bakış açısına göre tarihte insan kitleleri millet olarak var olmamıştır. Milletler yoksa insanlık tarihindeki kümeleşmenin, gruplaşmanın adı nedir? Bu görüş tüm Dünya toplumlarına bir dayatma değil midir?⁵² Oysa, Türk milleti asırlardır kendini,

⁴⁸ www.sozluk.gov.tr (son erişim; 11.06.2021)

⁴⁹ Hobsbawn, 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik", s.19

⁵⁰ Hobsbawn, 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik", s.17

⁵¹ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.76

⁵² Smith burada, kitlelerin siyasi faaliyetlerden ve temsil edilme haklarından mahrum bırakılmasının eski Asurlular ve Mısırlıları millet kavramının dışına itmek olup olmadığını sorguluyor. Bu durumu, batının yapmış olduğu millet tanımını coğrafi ve kültürel farkları gözetmeksizin tüm toplumlara dayatmasına benzetiyor. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Smith, *Milli Kimlik*, s.77

kendinden olanı ve kendinden olmayanı bilmektedir. Bu bilince sahip olmaları da onların diğer toplumlarla ilişkilerini etkilemiştir.

Smith milli kimliği açıklarken antik Yunandan bahsetmiştir. Özellikle Sophokles'in Tebliler hakkındaki oyunlarını incelemiş ve bu oyunlarda herhangi bir milli kimlik meselesinin olmadığını ifade etmiştir. Buna örnek olarak da Oedipus'un birçok kimlik içinde yer alırken, yabancıya bir kimlik adlığına dair emare bulunmamasını kaynak gösterir. Smith, devamında ise Yunan kent devletlerinin varlığından ve birbirleri ile olan savaşlarından bahseder. Millet kavramının bu zamanda vücut bulması için, siyasi bir topluluk teşekkülü, oluşturulan kurumlarda toplumun fertlerinin ortak, görev ve sorumlulukları bulunması gerekliliğini, yine bu topluluğun kendini belirli sınırlar içerisinde bir toprak parçasına aidiyet hissetmesi gerektiğini ifade eder. Yine milleti, aynı ülke içerisinde yaşayan, yasalara ve devlet kurumlarına karşı saygılı bir halk topluluğu⁵³ olarak ifade etmiştir.

Smith, etnik millet fikrini ise, aynı toplulukta yaşayan insanların, aynı dil, aynı tarih, aynı mit, aynı kültüre sahip olmalarıyla ifade etmiştir. Özellikle Doğu Avrupa ve Asya'daki toplulukları soy ağacı ve kültürlerini korumaları bakımından Avrupa'dakinin aksine farklı bir milli oluşum⁵⁴ olarak değerlendirmiştir. Nitekim Doğu Avrupa ve Asya'daki bu farklılığa baktığımız zaman bunların çoğu Türk toplumunda geçmişte mevcuttur ve bugün devam etmektedir.

Smith, bu açıklamalarının ardından, bir milli kimlik özellikler listesi hazırlamıştır. Bu liste; tarihi yurt, ortam mitler ve ortak tarih, ortak kamu kültürü, anayasa ve ekonomik özgürlükten oluşmaktadır. Smith, Walker Connor'un araştırmalarını merkez alarak, bazı devletlerin sınırlarının, bazı milletlerle çakıştığı örneğini⁵⁵ vermiştir. Bu durumda başka milletlerle sınırları çakışan devletlerin nüfusları bakımından yüzde yüz milli devlet olması imkânsızdır. O zaman bu tip durumlarda nüfusun salt çoğunluğunu temel almak gerekir. Milli kimliğin siyasi olarak en belirgin işlevi, o milletin mensuplarının kişilik özelliklerini yansıtan, topluluğun gelenek ve kültürlerini yansıtan, yasal haklarını

⁵³ Smith, *Milli Kimlik*, s.24-25; Smith, kitabında örnek olarak Türklerin kutsal toprak anlayışına değinmiştir.

⁵⁴ Smith, *Milli Kimlik*, s.29-30

⁵⁵ Bugün Yunanistan ve Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Batı Trakya Türkleri, Irak sınırları içerisinde kalan Irak Türkleri ve Suriye sınırları içerisinde kalan Suriye Türkleri buna örnek olarak gösterilebilir.

meşrulaştırıcı olmasıdır. Milli kimlik Fransız İhtilalinden günümüze meşruiyetin merkez noktası⁵⁶ haline gelmiştir.

Smith, bayrak, para, marş, anıtlar ve kutlamalar gibi sembollerle topluluğun mensuplarına ortak geçmişlerinin hatırlatıldığını ve bu sayede topluluğun fertlerinin, topluluğa aidiyetlerinin ve milli kimlik duygularının güçlendirildiğini⁵⁷ ifade etmiştir. Bu milli kimlik ile insanlar dünya üzerinde kendilerini konumlandırırlar. Burada kendilerini tanımalarına yardımcı olan aracı ise kültürdür.

Smith'e göre insanlar milli kimlikleri için kendi özgürlüklerinden vazgeçerler ve başka insanların özgürlüklerine müdahale ederler. Batıdan doğan bu millet ideali etnik ve dini olarak kozmopolit coğrafyalarda daha büyük istikrarsızlık ve kargaşa yaratmıştır.⁵⁸

Smith etnik kimlik ile ilgili ise, genellikle toplumların geçmişteki mitsel olaylara atıflar yaparak, gelecek çizgisi çizmek istediklerini ifade eder. Bu mitlerin merkezinde o milletin bilinmeyen zamandan beri var olduğunu ve o milletin tarih sahnesindeki yerini alması için milliyetçiler tarafından uyandırılması gerektiği anlayışı olduğunu ifade eder. Burada etnik kimlik farkları ortaya çıkmaktadır. Etnik kimlik, belirli bir soya dayanan, kültürel ve mitsel öğelerle bezenmiş, aynı dil, gelenek ve din gibi özellikleri taşıyan kültürel kolektif bir tiptir. Smith, burada Türklerle ilgili, Osmanlı ve İslam hâkimiyeti içinde Türklük kimliklerin ayırdında olmadıklarını ifade etmiştir. Bu süreçte Türklerin ortak mit, tarih, yurttan birlik ya da dayanışma duygusuna sahip olmadıklarını⁵⁹ ifade etmiştir.

Smith'e göre etnik bir topluluğun altı ana özelliği vardır.

1- Kolektif bir özel ad,

2- Ortak bir soy miti,

3- Paylaşılan tarihi anılar,

4- Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur,

⁵⁶ Smith, *Milli Kimlik*, s.32-35

⁵⁷ Smith, *Milli Kimlik*, s.35

⁵⁸ Smith, *Milli Kimlik*, s.36; Burada iki farklı milli kimlik sahibi grubun birbirlerini yutamadıkları zaman baskın gelen grubun, diğer grubun haklarını gasp etmek istemesini ele alır. Günümüzde Afrika, Ortadoğu ve Kafkaslar da hala aynı problem devam etmektedir

⁵⁹ Smith, *Milli Kimlik*, s.41-42; Türk toplulukları içinde küçük bir bölümün kendi kimliğine sahip çıkmasını ise diğer baskın unsurların yanında sönmüş kaldığını ifade etmiştir. Daha sonra ise etnik topluluğun altı ana özelliğini sıralamıştır.

5- *Özel bir yurtla bağ,*

6- *Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu⁶⁰*”

Smith’in etnik aidiyet duygusu için gerekli olan şey için “*hayali bir soy ve farazi bir ecdat⁶¹*” demesi ise etnik kimliklerin temellerinin çürük olduğu algısı yaratmaktadır.

Modern milletlerin dahi kökenlerini geçmişte aramasının nedenlerine değinen Smith, bu durumu üç başlığa ayırmıştır. Birincisi, bazı milletler modern öncesi dönemde, etnik çekirdeklerden oluşmuştur. İkincisi, modern dönemde millet olarak ortaya çıkmış topluluğun geçmişten beri dilini ve kültürünü korumuş olmasından dolayı onu modern millet haline getirmenin kolay olması. Üçüncüsü, millet olarak uydurma ve silik bir tarihe sahip olan topluluklar, mitoloji ve sembolizm yaratmayı bir ihtiyaç olarak görmüşlerdir. Çünkü etnik bir kimliğe sahip olmadan millet olma süreci yarım kalırdı.⁶²

Smith’in ifadelerin bakarsak, etnik bağ ve mevcut geçmişin yeniden düzenlenmesi ile topluluklar içinde hangi birimin millet olmaya müsait olduğu ve bu dönüşümün nasıl gerçekleşeceği⁶³ birçok soruyu doğurur. Burada kast edilen topluluklar kozmopolit bir yapıya sahip topluluklardır. Bir de kendini az veya çok muhafaza eden topluluklar mevcuttur.

Smith, Millet kavramının birçok yönüyle modern görünmesine rağmen aslında köklerinin daha derinlerde olduğunu ifade etmiştir. Millet varlık temellerinde kültürel değerlerin olmaması gibi bir şeyin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Millet olmazsa olmaz vasfını etnik ayırt edicilik olarak nitelendirdikten sonra, ortak kültür, soy mitleri ve tarihleri ile eğer varlıkları son bulmamışsa, modern millete göre uyarlanmaları⁶⁴ gerektiğini söylemiştir.

Modern milletlerin tarihi açıdan başka bir yönleri daha olduğunu ifade ettikten sonra, bunun o milletlerin coğrafi yönleri olduğunu, coğrafi yönlerinin ise tarihten süregelen yaşam alanları olduğunu⁶⁵ açıkça ortaya koymuştur. Çünkü milletler yaşam alanlarıyla uzun yıllar

⁶⁰ Smith, *Milli Kimlik*, s.42

⁶¹ Smith, *Milli Kimlik*, s.43

⁶² Smith, *Milli Kimlik*, s.73

⁶³ Smith, *Milli Kimlik*, s.75

⁶⁴ Smith, *Milli Kimlik*, s.114-115

⁶⁵ Smith, *Milli Kimlik*, s.115

boyunca ilişki içerisinde kaldıklarından o bölgede onlara ait birçok siyasi, dini, ekonomik, kültürel eserler vardır.

Hobsbawn ise, bir topluluğun milletleşme ve milletleşememe hususunda yapılan açıklamalarda, topluluğun kullandığı ortak dil veya aynı kökenden gelmesi ya da bunun yanında ortak tarih, ortak kültür gibi özellikler kullanıldığını ifade etmiştir. Lakin Hobsbawn'ın Wight Adası sakinlerinin, yeterli sayıda nüfusunun, Wight milleti olmak isterlerse, olabileceklerini söylemesi az önce saydığımız özelliklere nazaran farklı bir bakış açısı yaratmaktadır. Ama Hobsbawn hemen kendi müdahale ederek, millet olmak istemenin, millet olmak için bir gereklilik olduğunu ifade etmenin, milletleşme sürecini tek bir seçeneğe düşüreceğini⁶⁶ eklemiştir.

Hobsbawn, milliyet kavramının politik, kültürel ya da herhangi başka bir boyuta indirgenemeyeceğini ifade etmiştir. Fakat milliyet çalışmalarının başında başvuracağı tek varsayım olarak, kendini millet olarak isimlendiren toplulukları millet olarak kabul etmek,⁶⁷ olarak ifade etmiştir.

Hobsbawn'ın millet kavramına dair açıklamalarına baktığımızda, millet kavramının, modern bir kavram olduğunu, milleti değişmez bir toplumsal birim olarak görmediğini, kavramın ulus devlet sistemi içerisinde değerlendirilebileceğini ifade ettiğini görüyoruz. Millet kavramının çıkışını ise milliyetçiliklere bağladığını, milliyetçiliklerin var olan kültürlerden milletleri doğurduğunu, ya da yeni kültürler inşa ederek milletleri oluşturduğunu, bazen de tamamen o kültürü yok ederek⁶⁸ bir milleti yok ettiğini ifade ederek bu düşüncesinin temellerini anlatmak istemiştir.

Sonuç olarak Hobsbawn için milletler milliyetçilikleri ve milli devletleri yaratmamıştır. Milliyetçilik ve milli devlet düşüncesi milletleri yaratmıştır.

Marksist düşünürlerin görüşlerine de çalışmaların yer veren Hobsbawn, milli meseleleri, ekonomik gelişmelerle ve teknolojik gelişmelerinde etkilediğini ifade etmiştir. Yine bu doğrultuda milletlerin dillerinin matbaa ile birlikte ulusal milli dil haline geldiğini⁶⁹ ifade etmiştir. Milletler üzerine yapılacak çalışmalarında bu doğrultuda gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiştir.

⁶⁶ Hobsbawn, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, s.20-23

⁶⁷ Hobsbawn, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, s.23-24

⁶⁸ Hobsbawn, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, s.25

⁶⁹ Hobsbawn, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, s.25-26

Hobsbawn için millet ve milliyetçilik bir üst kesim tarafından oluşturularak aşağıya doğru seyir etmiştir. Fakat bu kavramların içi doldurulurken, hedef kitle olan insanların ihtiyaçları ve duygularından faydalanılmıştır. Fakat millet ve milliyetçilik hususunda yapılacak bir çalışmada, söylemlerin çıktığı üst kesimi incelenir, çünkü alt kesim onların söylemlerinin etkileri ile hareket eder. Hem toplumların üst kesimleri, hem de alt kesimleri karşılıklı etkileşim halindedir.⁷⁰ Türk milliyetçiliğinin temellerinin atılması sürecinde ise, milletin toplumsal kültürü incelenerek bir kültür milliyetçiliği temelleri atılmıştır.

Hobsbawn düşüncelerini ifade ederken, millet ve milliyetçilik kavramlarını hemen hemen çoğu yerde beraber değerlendirmiştir.

Ernest Gellner, Milli duyguları ve milliyetçiliği harekete geçiren şeylerin, milli ilkelerin yarattığı tatmin veya bu duygudan dolayı gelişen kızgınlık⁷¹ olduğunu ifade etmiştir. Gellner'ın da, Smith'i destekleyerek, Conner'den aktardığı herhangi bir devletin sınırları içerisindeki nüfusun tamamını aynı millilikle kapsamayacağını veya başka devletlerin sınırları içerisinde kalan nüfusların kendi kültürel değerlerini koruyabileceklerini ifade etmiştir. Gellner, burada milli ilkenin çiğnenmesini anlatmak istemiştir. Fakat bir devletin içindeki çoğunluğun mensup olduğu millettten farklı bir millet devleti yönetiyorsa burada dayanılmaz bir milli ilke çiğnenmesi söz konusudur. Tüm bu tartışmaların neticesinde Gellner'in vardığı sonuç ise milliyetçiliğin, devlet içerisinde çoğunluğu temsil eden etnik grubun devleti yönetmesi ve iktidara sahip olmasını isteyen, meşruiyet temelli⁷² bir kuramdır.

Gellner için milli ilke evrensel ahlak yasaları içerisinde savunulabilir. Milliyetçilik çerçevesinde, kendinden olmayanı dışlayan anlayışlar olsa da, kendi ülke sınırları içerisinde diğer etnik gruplarla gerginliğin azaltılması için kültürel çeşitliliği kabul eden⁷³ anlayışlarda vardır. Fakat Gellner milliyetçiliğin her zaman bu kadar anlayışla vurgulanmadığını ve uygulanmadığını da ifade etmekten geri kalmamıştır.

Dünya üzerinde birçok milletin var olduğunu, bu milletlerin kendilerini idame ettirmek için devletleşmelerinin, mevcut devletleşmelerden çok daha fazla olacağını ve dünya üzerinde bütün milletleri mutlu etmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Nitekim

⁷⁰ Hobsbawn, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, s.26

⁷¹ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Hil yayın, 2013, s.71

⁷² Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.71

⁷³ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.72

Dünya üzerindeki Devletlerin çoğunda farklı etnik kimliklere sahip gruplar bir arada yaşamaktadır.

Peki, yönetimi elinde tutan etnik kimlik sahipleri ile azınlığı oluşturan etnik kimlikler nüfus sayılarındaki artış ve azalışlara bağlı olarak konum değiştirirlerse ne olur? Gellner bu durumu açıklarken, çoğunluğu oluşturan grubun nüfusunu azınlığı oluşturan gruplar sayısal olarak geçmedikçe bir rahatsızlık duymayacaklarını fakat sayısal olarak azınlığın, yönetici ve çoğunluk olan grubu geçmesi sonucunda asimilasyon, cinayetler veya sürülmelerle çözüm arayacağını ifade eder. Çünkü azınlığın, çoğunluğu geçmesi, çoğunluğu oluşturan etnik kimlik için tehdittir.⁷⁴

Gellner, milliyetçiliğin tanımının millet ve devletle bağdaştırıldığını ifade ettikten sonra, devletin tanımı üzerine düşüncelerini ortaya koymuştur. İlk çağlarda avcılık ve toplayıcılık yapan toplumlar için devletin gereklilik sıralamasının çok gerilerde yer aldığını, tarımla uğraşan toplumlarda ise bir tercih meselesi olduğunu söylemiştir. Fakat Sanayi toplumlarının oluşmasıyla birlikte, iş bölümünün ve merkezîyetçiliğin gereği olarak, devlet aygıtı da bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Netice itibarıyla milliyetçilik de devlete bağlı bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bu durumun tüm devletler için aynı şekilde ortaya çıkmadığını⁷⁵ da ifade etmekten geri durmamıştır.

Gellner, eğreti olmuş olduğunu düşünse bile millet hususunda iki tanım yapmıştır.

“1-İki insan, ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Burada kültür, bir düşünceler, işaretler ve çağrışımlar davranış ve iletişim biçimleri sistemi anlamına gelmektedir.

2-İki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak kabul ediyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler. Bir başka deyişle, ulusları insan yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür.”⁷⁶

Bu iki tanıma da baktığımız zaman birisinin biraz ilkel dönemlere atıf gibi görüldüğünü, ikinci tanımın ise daha modern döneme atıf yaptığını düşünebiliriz. Çünkü kültür, düşünce, mitler ve tarih geçmişten beri yığılıp gelen bilgileri içerir. Oysa ikinci tanımda bir toplumsal sözleşme söz konusudur. Nitekim sonradan oluşan Amerikalılık

⁷⁴ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.72-73

⁷⁵ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.76

⁷⁶ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.78

aslında ikinci tanımda olduğu gibi insanların birbirini kabul etmesi, ortak bir amaca yönelik sadakat ve dayanışmanın örneğidir. Fakat Amerikalıların etnik kökenlerine baksak birçok farklı etnik kimliklerle karşılaşırız. O etnik kökenlerinde tarih sahnesinde birbirlerinden farklı kültürel birikimleri vardır.

Gellner'a göre de milliyetçilik, milletlerin ürünü değildir. Tam tersine milletler, milliyetçiliğin ürünüdür. Milliyetçilik bunu yaparken de, milletlerin tarihsel birikimlerinden ve kültürlerinden faydalıyor. Milliyetçilik, milleti inşa ederken, unutulmuş dillerden, mitolojik anlatılardan ve tarihten çokça faydalanır. Gellner, milliyetçiliğin milleti oluştururken kullandığı sistematik için, bütün bunları Avrupalı fikir adamları toplumlara ilaç enjekte ediyormuşçasına, yapay ve ideolojik bir yöntemle olmasa, millet oluşmayacakmış gibi görünmesini⁷⁷ istemez.

Gellner'in, kendisine hedef edindiği, korumak ya da geçmişte kaybolanı tekrar diriltmek amacıyla merkeze aldığı kültürleri genellikle ya kendisi üretmiştir ya da geçen süreçte tanınmayacak kadar değişime uğramıştır. Her milliyetçiliğin kendine özgü bir ayrı yöntem ve temelleri olduğu iddiasını ise saçma bulan Gellner, milliyetçiliklerin insanlığın ortak tarihinde çok derin köklere sahip olduğunu⁷⁸ ifade eder. Burada diğer bir dikkat çeken husus ise, muhafazakârlık ve milliyetçiliğin benzer nitelikler taşıyormuş algısı olmasıdır. Muhafazakârlığın adı geçmezken, mevcudu korumak ve geçmişte kaybolanı diriltmek muhafazakâr ideolojilerde de aynıdır. Nitekim Gellner'de milliyetçilik ve ulusalcılığın aynı gerçeğin farklı parçalarını dayanak olarak kullandıklarını⁷⁹ ifade etmiştir.

Gellner'in milliyetçilik tipolojisinde önemle altını çizdiği hususlardan biriside, *“yarı-göçebe çoban toplumlarında mümkün olan her şeyin karmaşık modern sanayi toplumunda da mümkün olduğunu sanmak yanlıştır”⁸⁰* ifadesidir.

Gellner, bu ifadesini modern toplumda, alanında uzman bir kişinin yemek molasında herhangi bir savaş gereciyle atış yapmaması, şirketlerin birbirlerine karşı ani baskın veya gece baskını yapmamaları örnekleriyle açıklar. Fakat burada daha farklı bir bakış açısı da oluşturulabileceğini ilerideki bölümlerde ayrıntılarıyla ifade etmeye çalışacağız.

⁷⁷ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.138

⁷⁸ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.139

⁷⁹ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.227

⁸⁰ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.175

Gellner'in eksikte olsa dört milliyetçilik kuramının üzerinde durduğunu görmekteyiz. Bunlar;

“1- Ulusçuluk doğal, kendinden menkul ve kendini yeniden üretebilen bir şeydir. Eğer yoksa bu zorlu bir baskı nedeniyle olmuştur.

2- Hiçbir zaman formüle edilmeye ihtiyaç duyulmayan ve pişmanlık uyandıran bir kaza gibi görünen fikirlerin yapay bir sonucudur. Siyasal hayat, sanayi toplumlarında dahi onsuz olabilir.

3- Marksizm tarafından benimsenen Yanlış Adres Kuramı: ...Uyarıcı mesaj sınıflara yollanmak isteniyordu fakat korkunç bir posta hatasıyla uluslara yollandı...

4- Karanlık Tanrılar: Ulusçuluk kan ve toprağın ceddani güçlerinin yeniden ortaya çıkışıdır. Bu görüş, hem ulusçuluğa âşık olanlar hem de ondan nefret edenler tarafından kullanılmaktadır. Birincileri bu güçlerin hayat verdiğini ikinciler ise barbarlık olduğunu düşünmektedirler... Bu kuramların hiçbiri, hiçbir şekilde savunulamaz.”⁸¹

Gellner'in ulus ve devlet ilişkisi hakkında görüşlerine baktığımız zaman, aynı kültüre sahip insanların kendilerine ait bir devletleri yok ise bu insan topluluğu bu duruma binaen derin acılar duymaktadır. Kendilerine ait devleti olmayan bu topluluk, kültürel olarak kendilerine yakın hissettikleri başka bir insan topluluklarına ait devletlerin himayesi altında yaşıyorlarsa, bu bir yandan da iyi durumdur. Çünkü birden fazla devletleri vardır.⁸²

Gellner'in buraya kadar millet ve milliyetçilik fikirlerine dair görüşlerini inceledik. Genel olarak Gellner, bu kavramların siyasi ve politik içerikleri sebebiyle modern kavramlar olduklarını ve sanayi devrimi sonrasında güçlendiklerini ifade etmiştir. Kültür noktasında Durkheim'den etkilenerek, kültürel olarak toplumların sonradan müdahalelere açık değil, en baştan beri kendi kültürlerine tapmaları gerektiği düşüncesi üzerinde durmuştur. Milliyetçiliğin ise başta kültür olmak üzere bazı özellikler merkezli olarak millet kavramını oluşturduğunu anlatmıştır.

Benedict Anderson, milliyetçilik çağının bitmiş olduğuna dair görüşlere, milli birliğini sağlamış milletlerin sınırları içerisindeki diğer alt milliyetçilik yapan grupların

⁸¹ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.222-223

⁸² Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.228

varlığının devam etmesiyle⁸³ karşı bir tez sunmuştur. Milliyetçiliği günümüzde dahi evrensel olarak en meşru değerlerden biri olarak görmüştür.

Millet ve milliyetçilik gibi kavramların ne olduğunu açıklayabilmek zor olduğu gibi, bu kavramlar başlı başına kötü şöhrete sahiptir. Anderson bu kavramlarla ilgili Marksist teori için rahatsızlık veren doğuştan kusurlu olduklarını bu yüzdende devamlı görmezden geldiğini ifade etmiştir. Anderson'a göre, Marx'ın her ülkenin proletaryasının önce kendi burjuvazisi ile sorunlarını çözmesi gerektiğini ifade etmesi, aslında Marksizm'de kendi milli burjuvazisinden⁸⁴ bahsetmesine rağmen millilik kavramının müphem bırakmasını bu görmezden gelmeye örnek göstermiştir.

Anderson'un tespitlerine göre milliyetçilik çalışanları üç temel paradoks şaşırtmıştır. Bunlar;

“1) Ulusların, tarihçinin gözündeki nesnel modernliğine karşılık milliyetçilerin gözündeki öznel kadimliği.

2) Sosyo- kültüre bir kavram olarak milliyetin biçimsel tümelliğine karşılık somut tezahürlerin iflah olmaz tikelliği.

3) Milliyetçiliklerin siyasal güçlerine karşılık felsefi sefaletleri, hatta tutarsızlıkları.”⁸⁵

Anderson için milliyetçilik muğlaklıklarla doludur. Bu muğlaklık dünyanın büyük bir kısmına dayatılır. Anderson, milliyetçilik kavramının liberalizm ve faşizmle beraber değil, din ve akrabalık gibi kavramlarla değerlendirilirse her şeyin daha kolay açıklanabileceğini⁸⁶ ifade ediyor.

Anderson'un antropolojiyi merkeze alarak, *“ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur”* ifadesini kullanmıştır. Millet kavramının hayal edilebilirliği ile ilgili ise, aynı milletin fertlerinin çoğunun birbirini tanımadan, birbirlerinin düşüncelerini öğrenmeden

⁸³ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis yayınları, 2020, İstanbul, s.21

⁸⁴ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.21-22

⁸⁵ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.23

⁸⁶ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.23-24

birlik ve dayanışma hayaliyle yaşadıklarını ifade eder. Millet kavramının sınırları vardır. Bu sınırlar başka bir milletin sınırlarıdır.⁸⁷

Milleti oluşturan insanlar egemen olmalıdır. Çünkü, kavram Fransız devrimiyle doğmuştur. Bu dönemde meşruiyet hanedanlıklardan halka geçmiştir. Özgürlüklerini ise egemen devletle sembolleştirirler. Millet bir topluluk olarak hareket ederler, bu topluluk birbirlerine akrabalık bağları ile bağlı olduğu içinde, millet için fertler ölümü bile göze alır.⁸⁸

Milliyetçiliğin temelinde insan vardır. Nitekim din kavramının ve dinsel inanışlarında popüler olmasının temelinde insanı merkez alması yatmaktadır. Anderson'a göre 18. Yüzyıl milliyetçilikler için başlangıçken, dinler için bir sonudur.⁸⁹ Burada ideoloji hususunda da, dinlerin yerini ideolojiler almaya başladı anlayışı akıllara gelmektedir.

Anderson'a göre ulus devletler modern dönemin ürünleri olsalar da, derin tarihsel kökleri bulunmaktadır. Milliyetçilikler bu tarihsel köklerden aldıkları destekle sınırsız bir geleceğe doğru koşmaktadır. Anderson, ayrıca milliyetçiliği siyasi ideolojilerle değil, onu önceleyen kültürlerle değerlendirdiğini ve temellendirdiğini⁹⁰ ifade etmiştir.

Anderson, cemaatlerin küreselleşme çabaları hakkında söylemi

“Kilise Latincesinin, Kuran Arapçasının ya da İmparatorluk Sınavı Çincesinin hakikat dili. Ve hakikat dilleri olarak da milliyetçiliğe ziyadesiyle yabancı bir eğilime, başkalarını kendi dinine döndürme eğilimine sahiptirler.”⁹¹

Kutsal dil ekseninde Papa'yı ve Hristiyan coğrafyayı merkeze koyduğumuzda, onların dinsel otoritesinin, siyasal bir otorite haline geldiği ve bu sebeple Latincenin ise neredeyse herkes tarafından kullanılan bir dil olduğunu Anderson, okuyuculara aktarmaktadır. İngilizce dünya dili haline gelmeseydi. Shakespeare'in bugünkü tanınırlığının tartışmalı olacağını ifade etmiştir. Kutsal dillerdeki kullanımın azalması aynı zamanda bu cemaatlerin çözüldüğünün⁹² göstergesidir.

⁸⁷ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.24-25

⁸⁸ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.26-26

⁸⁹ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.28-29

⁹⁰ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.30

⁹¹ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.33

⁹² Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.36-37

Anderson için ikinci bir cemaat örneği hanedanlardır. Hanedanlar meşruiyetlerini aynı soydan gelen insanlardan almazlar, onların meşruiyeti merkezi yapılarından gelir. Merkezi yapılarını ve siyasi otoritelerini güçlendirmek için çeşitli hanedanlarla akrabalık ilişkileri kurar. Merkezi yapılarının gereği olarak kendi hükümleri altındaki topraklarda aynı yönetsel davranışları sergilerler. Onların hükümleri altındaki topraklar bugünkü devlet sınırları gibi değil, daha geçişken ve itilafıdır. Ulus devletlerin kurulması sürecinde dini veya hanedan merkezli cemaatlerden yola çıkmaz Anderson'a göre dar görüşlülük olur.⁹³

Anderson'a göre, bir millet hayal etmenin üç kültürel tasarımı vardır. Bunlardan birincisi, kutsal yazı dilinin ayrıcalıklı konumu fikri. İkincisi, toplumların ilahi bir güç tarafından yöneticilerin etrafında birleştiği inancıydı. Üçüncüsü, insanların kökenlerinin ortaklığı gibi bir zamansallıktı.⁹⁴

Milliyetçi fikirlerin yayılmasına, ilk endüstriyel üretim sayılan kitapların yani matbaa faaliyetlerinin büyük etkisi oldu. İnsanlara fikirlerin ulaşması için matbaa yöntemiyle kendi bölgesel dillerinde kitaplar basıldı. Sonu. İtibariyle matbaanın ve kapitalizmin etkisiyle milliyetçilik daha çok yayılma ve tanınma imkânı buldu.⁹⁵

Anderson'un dil tartışmaları üzerine, Türkiye dışında yaşayan, Türk topluluklarından örnek vermesi çok ilginçtir. Çünkü Türkiye'de Atatürk'ün milli bilinci yükseltmek için Latin kökenli Türk alfabesine geçişi, Rusya'nın ise sınırları içerisindeki Türk topluluklarını, İslamiyet'e karşı önce Latinceye, sonrada Ruslaştırmak için Kiril alfabesi kullanmaya zorlaması, Milli devletlerin en temel yapı taşlarından birinin dil olduğunun göstergesidir.⁹⁶ Nitekim bugün ulus devletlerin neredeyse tamamının kendine ait bir milli dil kullandığını görmekteyiz.

Millet ve milliyetçilik üzerine çalışma yapan başka bir isim Miroslav Hroch'tur. Hroch, milleti ortaya çıkaran etkenlerin milli bilin, milliyetçilik veya kutsal güçler olmadığını, tarihsel kökenleri olan toplumsal bir realite olduğunu ifade ediyor. Aynı zamanda millet kavramını, milliyetçiliğin doğurduğunu ifaden edenlerin tam tersine, milliyetçilik kavramının, millet kavramından türeyen bir olgu⁹⁷ olduğunu ifade etmiştir.

⁹³ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.37-41

⁹⁴ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.55-56

⁹⁵ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.59-65

⁹⁶ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s.66

⁹⁷ Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış*, s.22

Millet ve milletleşme kavramlarının sadece kabul gören değişmez özelliklerle ifade edilemeyeceğini, insanların içinde yaşamakta bulunduğu toplumla ilişkilerinin incelenmesi gerekliliği üzerinde duruyor. Nitekim millet kavramının tanımını yaparken, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, doğayla etkileşim içerisinde olmasından mütevellit, bilinçlenen insanları ekonomik, kültürel, dilsel, dinsel ve siyasal ilişkilerden etkilenen büyük bir toplumsal grup⁹⁸ olarak nitelendiriyor. Bu çok yönlü bakış açısı bizim için ilk insan gruplarından beri husule gelen değişimleri incelememize de olanak sağlar.

Marksist görüşe sahip fikir adamlarının milletin ortaya çıkışında da ekonomik ilişkilerin başat rol oynadığını ifade ettiklerini biliyoruz. Bu ekonomik ilişkiler insanların birbirleriyle iletişimlerini de arttırmıştır. Bu iletişim neticesinde politika, siyaset kültür aktarımı⁹⁹ da söz konusu olmuştur.

Hroch, modern milletin oluşumunu ele alırken toplumun değişiminden yola çıkmıştır. Zümrelerin feodal toplum anlayışının değişerek vatandaşların kapitalist topluma geçiş süreciyle millet oluşumu gerçekleşmiştir. Hroch bu modelin her tarihsel somu durumlara uygulanmak istediğinde sadece bazı Avrupalı milletler için geçerli¹⁰⁰ olabileceğini ifade etmiştir. Çünkü her milletin coğrafi şartları, kültür, yönetim ve siyaset anlayışı, ekonomik gelişim süreci farklı ilerlemiştir.

Hroch modern milletin ortaya çıkışında kusurların değil meşru gelişmelerin önemli olduğunun altını çizdikten sonra iki temel millet oluşumundan bahseder. Bunlar;

“1- İlk modelin geçerli olduğu yerler. Bunu kısaca –egemen- milletlerin durumu olarak nitelendirebiliriz.

2- Modern milletler ortaya çıktıklarında

(a) kendilerinden- olan, yani aynı etnik gruba mensup, bir hâkim sınıfları olmayıp, yabancı bir millete mensup hâkim sınıf tarafından yönetilenler; bu durumda, belli bir toplumsal durum açısından tipik olan unsurların tümünü kucaklamıyor olması dolayısıyla milletin toplumsal yapısı belli bir süre eksik ve dengesiz durumdadır;

⁹⁸ Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış*, s.23-24

⁹⁹ Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış*, s.25

¹⁰⁰ Hroch, s.29

(b) etnik bir birim oluşturup, bağımsız siyasi bir birlik kuramamış olanlar; (c) kendi ebedi dillerinde süreklilik arz eden bir kültürel üretim geleneği olmayan ya da bir zamanlar var olup sonradan ortadan kalkmış yahut ciddi dejenerasyonlara uğramış olanlar. Bu milletler grubu, kapitalizmin yükselişiyle birlikte kısmen ya da tamamen yabancı bir hâkim sınıfın, yani burjuvazinin egemenliği altına girdi."¹⁰¹

Hroch, ezilen her milletin milli şuurunu canlandıramadığı veya nüfusları içinde yeterli kimsenin bu şuurunu benimsemediği için milletleşemediklerini de göz ardı etmemiştir. Burada konunun sadece öznel olarak değerlendirilemeyeceğini ve toplumsal nesnel yaklaşımında önemli olduğunu ifade etmiştir. Bir milletin bilinç oluşturması Hroch'a göre iki türlü olur. Birincisi, vatanseverlik duygularının toplumun büyük kesiminde yükselmesidir. İkincisi ise, ister kabul edelim ister etmeyelim, milli düşüncelerle toplumun çıkarlarının örtüşmesidir.¹⁰² Burada aklımıza gelen ilk şey zaten milli düşünceler, millet için yararlı olan şeylerden oluşmalıdır. Yoksa milli düşünce sıfatını taşıyamazlar.

Türklerin ise modern anlamda millet ve milliyetçilik algılarının Fransız ihtilalinden sonra oluşmaya başladığını gömekteyiz. Özellikle daha öncede değindiğimiz üzere vatandaşlık tanımını Türk milleti üzerinden anayasal olarak inşa edilmiştir. Fakat Türk milletinin bilinen binlerce yıllık tarihinde milli bir şuurun var olduğu, modern anlamda değerlendirilen millet olma özelliklerinin neredeyse çoğunun bin yıl önce var olduğunun bazı emareleri vardır.

¹⁰¹ Hroch, s.30

¹⁰² Hroch, s.33-34

2. BÖLÜM

2. TÜRKLERDE MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK ŞUURU

Türk milletinin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Binlerce yıldır bu millet nesilden nesile kültür aktarımını devam ettirmiştir. Nitekim bizim oturup kalkmamız, düşünce biçimimiz, hatta ticaretimiz bile tarihsel bir birikimin sonucudur. Dünya değişirken, Türk milleti değişimleri kendine has yorumuyla gerçekleştirmiştir. Nitekim bütün değişim süreçlerinde ana problem hep şekilde değişim olarak görülmüş, değişim ve gelişimi şekil bağlamından çıkararak Türk milletine uyarlanma biçimleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. İslamiyet'i bile benimserken, İslam'ın ana kaidelerine ters düşmeyecek şekilde farklı yorumlar getirilmiştir.

Türk milletinin kendine ait ilk yazılı eserleri Yenisey ve Orhun yazıtlarıdır. Yazıtlar Köktürk devleti dönemini ele alsada, bu yönetim anlayışı ve şuur birkaç senede oluşabilecek bir durum değildir. Elbette yüzlerce belki binlerce yıllık bir birikimin sonucudur. Yazıtların öncesinde ise Çinli tarihçilerin, Türk milleti hakkında yazdıkları dikkate şayandır.

2.1. Hunlarda Millet ve Milliyetçilik Şuuru

Tarihte bilinen ilk Türk Devleti olan Asya Hun İmparatorluğu bizim için milli şuurun başlangıç dönemine de tekabül eder. Metehan döneminde bütün Türk soylu toplulukları tek bayrak altına aldı. Bununla da kalmayıp Moğollar, Tibetliler ve Çinlileri de kendine tabi kıldı.¹⁰³ Türkler ve komşu topluluklar arasında siyasi birliği sağlayan Metehan'ın ölümünden yıllar sonra Hun tahtı için mücadele başladı. Çünkü Ho-han-ye Çin desteğiyle, Çin'e tabi olup hükümdarlığını devam ettirmek istedi. Bunun üzerine Çi-çi, Ho-han-ye'nin hükümdarlığını tanımadı. Abdülkadir Donuk'un çalışmalarından gördüğümüz devlet politikası olarak milliyetçilik ilk defa bu dönemde uygulanmıştır. Nitekim Donuk'un Çin yıllığı Ts'ien Han-shu'dan aktardığına göre Hun Devlet Meclisinde konuşulanlar;

“...Başkasına bağlanıp, ona hizmet etmek ise aşağılıktır. Bizler (Hunlar) at üzerinde yapılan savaşlar ile devletimizi derlemiş ve kurmuşuzdur. Mücadele için binecek atlarımız, korunacak toprağımız ve yürütecek devletimiz, kavimler üzerinde şerefimiz var. Henüz savaşarak ölmesini bilen yiğitlerimiz var. Çin gerçi bugün bizden güçlüdür. Fakat Hunları

¹⁰³ Şevket Koçsoy, “Türk Tarih Kronolojisi”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.36-37

kendisine bağlayıp, diz çöktüremez. Bize ta atalarımızdan gelen devlet idaresini niçin bozalım? Çine bağlanarak. Çin'e niçin hizmet edelim? Bazı eski Hun Tanhularına kızdığımızdan dolayı, gülünç mi olalım? Biz dirlik ve düzenimizi belki bu yolla bir süre kurabiliriz. Fakat yüzlerce kavim üzerindeki üstünlüğümüzü yeniden nasıl kuracağız.”¹⁰⁴

Donuk hocanın aktardığı Çin yıllığında geçen bu cümleler, M.Ö. 55 yılları civarında Hun topluluğunun, bir meclisi olduğunu, egemen devlet olarak kalmak istediklerini, milli bir şura sahip oldukları görülmektedir.

Çi-Çi'nin M.Ö. 50'lerde gösterdiği tepkinin bir benzeri M.S. 188 yılında tekrarlanmıştır. Güney ve İç Moğolistan'da yaşayan Hunlar 188 yılında Çin'in onlara atadığı Tanhu'yu kabul etmemiş, Çin'e teslimiyeti reddetmişlerdir. Hun kabileleri Tanhu'yu öldürerek, bağımsız yaşamaya¹⁰⁵ başlamışlardır.

Tarihler 552'yi gösterdiğinde Yuan-Yuan İmparatorluğunu yıkan ve temsil ettikleri milletin adını taşıyan Göktürk hakanlığı kurulmuştur.

581 yılında Göktürklerin Doğu kanadının hükümdarı Ta-po kağan ölünce Toy/Devlet Meclisi onun tahtına İşbara'yı getirmiştir. Oysa Ta-po kağan Ta-lo-pien'in tahta gelmesini istemiştir. Meclisin bu isteği yerine getirmemesinin sebebi ise Ta-lo-pien'in, Mukan kağanın Türk soyundan olmayan eşinden olmasıdır.¹⁰⁶ Devletin batı kanadını yöneten Tardu bir süre sonra Çin ile anlaşarak, devletin yönetim şekli olan ikili yönetimin dışında Göktürkleri iki ayrı devlet haline getirmiştir. 587 yılında İşbara, Tardu ve Ta-lo-pien ikilisinin birlikte hareket etmesi ve Çin'den destek almaları üzerine tehlikeyi fark ederek tedbir almak istemiştir.

İşpara çözüm olarak, Tardu gibi Çin Sui imparatoruna barış ve işbirliği teklif etmiştir. Çin tarafından olumlu yanıt gecikmemiştir. Çin ile yapılan anlaşma neticesinde Doğu Göktürkler de Çin hâkimiyetine girmiştir. Çin İmparatoru ise, Türklerin en zayıf noktalarında onları tamamen asimile etmek için, İşbara ve milletin Çince konuşmalarını, Çinliler gibi giyinmelerini, Çin adetlerini kabul etmelerini istemiştir. İşpara ise Çin hükümdarı Wen-ti'ye

¹⁰⁴ Abdülkadir Donuk, *İlk Türk Milliyetçisi Çi-Çi Tanhu*, Türk Dünyası Tarihi Dergisi, Mart 1987, S.3, s.44-45

¹⁰⁵ Şevket Koçsoy, “*Türk Tarih Kronolojisi*”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.40

¹⁰⁶ Şevket Koçsoy, “*Türk Tarih Kronolojisi*”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.54; Türk tarihinde tahta oturacak kağanın asil soydan gelmesi önemli bir kriterdir. Bkz. Halil İnalcık, “*Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Terakkisiyle İlgili*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 14, S. 1, s. 81

“Size bağı kalacak, haraç verecek, kıymetli atlar hediye edeceğim. Fakat dilimizi değıştiremem, dalgalanan saçlarımızı sizinkine benzetemem, halkıma Çinli elbisesi giydiremem, Çin adetleri alamam. İmkân yoktur, çünkü bakımlardan milletim fevkalade hassastır, adeta çarpan tek kalp gibidir.”¹⁰⁷ diyerek cevap vermiştir.

Türk milletinin kendinden güçlü olarak gördüğü Çin’in gücünü kabul etse dahi millet olmanın temeli olan dili, kültürü, yaşam tarzı, gelenek ve göreneklerini asla terk etmeyeceklerinin ifade edilmesi yine Türk milletinin milli şuur ve milliyetçiliğine örnek teşkil eder.

Batı Göktürk hükümdarı Tardu ise İran üzerinden Bizans’a üstünlük kurmaya başlamıştı. Nitekim Tardu’nun Bizans İmparatoru Maurikios’a yazdığı mektubun başında bulunan; “Dünyanın yedi ırkının büyük başbuğı ve yedi iklimin hükümdarı Hakan’dan Roma İmparatoru’na...”¹⁰⁸ İfadesi Tardu’nun Türk milletini ne kadar güçlü kıldığını, hâkimiyetinin sınırlarını göstermesi açısından önemlidir.

630 yılında Doğu Göktürk hükümdarı Kie-li’nin ölümünün ardından, Göktürklerin birliği dağıldı. Aynı yıl Batı Göktürk hükümdarı Tong Yabgu’da vefat etti. Batı Göktürklerde dağıldı. Göktürklerin bir araya getirdiği Türkler ise Çin’de 6 Eyalet bölgesine yerleştirildi. Bu bölgede yaşayan Türklerin asimile olmasını yani Çinlileşmesi beklendi. Lakin 50 yıl içerisinde Türkler kimliklerini unutmamakla kalmadılar. Çin’e karşı devamlı başkaldırıda bulundular. 639 Kürşad İhtilali¹⁰⁹ devirde gerçekleşmiştir. Türklerin milli kimlikleri ve millet bilinci oluşmamışsa neden bir türlü Çinlileşmiyorlar? Sorusu burada devamlı kafamızı meşgul ediyor.

Tarihler 680 yılını gösterdiğinde II. Göktürk Devletinin kurulmuştur. Kuruluşa giden süreçte, 6 eyalet bölgesine yerleştirilen Türkler arasında bulunan Kutlug, gizli bir teşkilat kurarak, Türkleri mücadeleye çağırdı. 5 bin kişilik kuvvetin içinde Tonyukuk¹¹⁰ da

¹⁰⁷ Şevket Koçsoy, “Türk Tarih Kronolojisi”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.55

¹⁰⁸ Şevket Koçsoy, “Türk Tarih Kronolojisi”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.56

¹⁰⁹ Kürşad İhtilali; 588 yılında savaş meydanında ölen Göktürk kağanı Ye-hu (Ç’u-lo-hou)’nun oğlu Kürşad (Kie-şê), Türk devletini ihya için 39 arkadaşı ile gizli bir cemiyet kurarak istiklal mücadelesine karar vermiştir: Geceleri şehirde dolaşan Çin İmparatorunu öldürme planları, ansızın çıkan fırtınaya rağmen ertelenmemiş ve saraya hücum ile saray ve başkenti ele geçirmeye karar vermişlerdir. Saraydaki muhafızlar ve dışarıdan sevk edilen ordu ile başa çıkılamamış ve şehir yakınındaki Wei ırmağına çekilmişlerdir. Kahramanca mücadele eden Kürşad ve arkadaşları sonunda yakalanarak öldürülmüşlerdir. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Şevket Koçsoy, “Türk Tarih Kronolojisi”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.58-61

¹¹⁰ Erhan Aydın, *Tonyukuk*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, s.29; Orhun Abileri arasında bulunan Tonyukuk anıtının I. Taşının batı yüzünün il satırında “Ben Bilge Tonyukuk, Çin ülkesinde yaratıldım. Köktürk halkı Çin’e tabi idi.”

bulunuyordu. 681 yılında Çin'in Yün-çün bölgesine yaptıkları baskında 30 bin kadar hayvan ele geçirdiler. Giderek güçlenen Kutlug Türk milletinin bağımsızlığını tekrar kazandı. İl tuttuğu için İleriş ünvanını aldı. Kardeşi kapgan kağanı Şad, diğer kardeşi To-si-fu-yu Yabgu ilan etti. Tonyukuk'u ise Ayguçi ilan etti. Kapgan kağanın hükümdar olması ile birlikte, Göktürkler Tardu'dan 100 yıl sonra tekrar Türk birliğini inşa etmiştir. Göktürk hakanlığına bu dönemde bağlı Türk boylarının sayısı 30'dur. Bilge Kağan zamanında ise, Türk şehirlerin etrafını surlar ve kalelerle çevirmek istediğini biliyoruz. Tonyukuk buna karşı çıkararak Türk milletinin gücünün yaşam tarzı ve kültüründen geldiğini ifade etmiştir.¹¹¹

Türk tarihinin ilk yazılı eseri sayılan Orhun abideleri gerek Göktürkler hakkında, gerekse Türk milletinin bundan yüzlerce yıl önceki düşünce, yaşam ve idare tarihini anlatmaktadır. Ülkenin üç devlet adamı adına dikilmiş bu taşları hep beraber inceleyelim.

2.2. Göktürklerde Millet ve Milliyetçilik Şuuru

2.2.1. Tonyukuk Yazıtı

Tonyukuk anıtının, birinci taşının, batı yüzünün, ikinci ve üçüncü satırında yer alan;

“Köktürk halkı hanını bulamadığı için Çin'den ayrıldı, han sahibi oldu.(Daha sonra) hanını bırakıp Çin'e yeniden tabi oldu. (Ebedi)gök şöyle demiş elbette: Han verdim, (3) hanını bırakıp tabi oldun. Tabi olduğun için (ebedi) gök “öl” demiş elbette. Köktürk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu.”¹¹²

ifadeleri, Türk milleti için Tanrının bir hükümdar gönderdiğini, millet hakanını benimsemeyince Tanrının onları cezalandırdığına inanıyorlar.

¹¹¹ Şevket Koçsoy, “Türk Tarih Kronolojisi”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.63-72

¹¹² Aydın, Tonyukuk, s.175; “(2) Türk milleti hanını bulmayıp Çİnden ayrıldı, hanlandı. Hanını bırakıp Çine tekrar teslim oldu. Tanrı şöyle demiştir: Han verdim, (3)hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir 8milletinin yerinde” Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.97; Çeviri 1: “(2)Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin'den ayrıldı; han sahibi oldu; (fakat) hanım bırakıp Çin'e yeniden bağımlı oldu. Tanrı şöyle demiş olmalı: “Sana han verdim, hanını bırakıp (yine) bağımlı oldun.” (Türk halkı yeniden) bağımlı olduğu için Tanrı “Öl!” demiş olmalı. Türk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir halkı(nın) ülkesinde” Çeviri 2: “(2)Türk milleti hanını bulmayınca Çin'den ayrıldı, han sahibi oldu. Hanını bırakınca yine Çin egemenliğine girdi. Tanrı şöyle dedi[demiş olmalı]: Han verdim, (3)Hanını bırakıp egemenliğini yitirdin. Egemenlik gittiği için Tanrı seni öldürdü. Türk milleti, mahvoldu, yok oldu. Türk milletinin topraklarında,” Erol Karabulut, Orhun Yazıtları, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.180

¹¹² Aydın, Tonyukuk, s.175

Tonyukuk anıtının, ikinci taşının Kuzey yüzünün, dördüncü satırında yer alan; “*Türk Bilge Kağan Köktürk Sir halkını, Oğuz¹¹³ halkını besleyerek tahtta oturur.*”¹¹⁴ İfadeleri, Türk hakanının Köktürk ve Oğuzlara¹¹⁵ bakmakla yükümlü olduğunu ifade ediyor. Sosyal devlet açısından önemli bir örnek.

2.2.2. Kültigin Yazıtı

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, birinci satırında yer alan;

“*...İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumin Kağan (ve) İstemi Kağan hükümdar olmuş. Hükümdar olarak Türk milletinin¹¹⁶ devletini, yasalarını kurmuşlardır, düzenlemişler.*”¹¹⁷

İfadeleri, İstemi kağan ve Bumin kağanın yasaları yani o dönem için töreleri düzenleyerek, yeniden yürürlüğe koyduklarını görmekteyiz.

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, üçüncü satırında yer alan;

“*Hiçbir idari sistemi olmayan (devlet kurmamış) Göktürkleri düzene sokarak öylece yaşıyorlarmış. Bilge Kağan imişler, cesur kağan imişler. Kumandanları da bilge imiş, cesur*

¹¹³ “Oğuz adı, aslında etnik bir isim olmayıp, doğrudan doğruya Türk kabileleri manasını ifade eden bir kelimedir. Miladi 6. Asırdan itibaren Göktürk hakanlığında toplanmış olan Türk kabilelerinden bir kısmı birçok Türk boyları gibi kendi aralarında bir birlik teşkil ederek, Tola-Selenga ırmakları bölgesinde Dokuz-Oğuz Kağanlığını kurmuşlardı. Bu Oğuz devleti 682 yılında İltiş kağan tarafından mağlup edilerek, Göktürlere dâhil edilmişti.” Ayrıntılı bilgi için bkz; Şevket Koçsoy, “Türk Tarih Kronolojisi”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.60

¹¹⁴ “Türk bilge Kağanı Türk Sir milletini, Oğuz milletini besleyip oturuyor.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.113; Çeviri 1: “Türk Bilge Kağan, Türk Sir hakını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturuyor.” Çeviri 2: “Türk Bilge Kağan, muzaffer Türk milleti ve Oğuz halkını besleyip oturmaktadır.(Şu anda o hüküm sürmektedir.)” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviağaç yayıncılık, 2020, s.204-205;

¹¹⁵ Aydın, *Tonyukuk*, s.189

¹¹⁶ Orhun abidelerinde kullanılan Türk kavramı bir milleti mi ifade etmektedir? Yoksa Göktürk devletini mi ifade etmektedir? Bu konularda derin tartışmalar vardır. Nitekim abidelerde geçen budun kavramı da tartışmalıdır. Çünkü Budun kelimesine baktığımız zaman TDK Sözlükte anlam olarak; 1-Kavim, 2-Ulus milleti manasına gelmektedir.(Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. <https://sozluk.gov.tr/> Son erişim: 26.06.2021) Budun kelimesi ise abidelerin yazıldığı dönem şartları ve siyasi durum göz önüne alındığında “boy birliği” olarak da nitelendirilmiştir. Ögel’e göre burada geçen Türk kavramı devletin tanıtılmasıdır. Lakin Çin kaynakları Türk kelimesinin milletin adı olduğunu göstermektedir. Nitekim Türk Tarduş, Türk Oğuz gibi nitelendirmeler bu çıkarımı desteklemektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Ayrıntılı Bilgi için bkz; Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s.30

¹¹⁷ Özcan Tabaklar; Feryal Korkmaz, *Orhun Yazıtları*, Kapı yayınları, 2020, s.27; “...İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.41; Çeviri 1: “...İnsanoğullarının üzerinde atalarım Bumin Kağan ve İstemi Kağan yücelmişler. Üstad olduktan sonra Türk halkının imparatorluğunu ve kurumlarını yönetmişler.” Çeviri 2: “...İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumin Kağan (ve) İstemi Kağan hükümdar olmuş. Hükümdar olarak Türk milletinin devletini, yasalarını kurmuşlar, düzenlemişler.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviağaç yayıncılık, 2020, s.124

imiş, Beyleri de milleti de uyumlu imiş. Onun için devleti öylece kurmuşlar. Devleti kurup yasaları düzenlemişler... ”¹¹⁸

İfadeleri, öncelikle bize Bumin kağan ve İstemi kağandan önce Türk milletinin devletsiz ve töresiz yaşadığı bir dönem olduğunu göstermektedir. Fakat Bumin kağan ve İstemi Kağan törelerini düzenleyip, tekrar devlet teşekküllerini inşa etmişlerdir.

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, altıncı ve yedinci satırlarında yer alan;

“Beyleri ve milleti uyumsuz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldattıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı kıskırttığı için, Türk milleti devlet haline getirdiği ülkesini elden çıkarmış, (7) kağan yaptığı kağanını yitirivermiş. ”¹¹⁹

İfadelere göre, Türk milleti aralarına nifak sokan, fitne çıkararak ve güçlenmelerini istemeyenlerin Çinliler olduğunu biliyorlar. Türk devletinin dağılmasını, Türk milletinin töresizleşmesinin sebebi olarak da Çinlileri görüyor.

¹¹⁸ Tabaklar;Korkmaz., s.27; Karabulut, s.127; “pek teşkilatsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabi, cesur imiş tabi. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabi. İli tutup töreyi düzenlemiş.” ” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.41; Çeviri 1: “Göktürkler egemence uzanıyorlarmış. Onlar bilge kağanlar, yiğit kağanlar imiş. Tüm subayları bilge imiş, yiğit imiş. Beylerinin ve halkının tümü dürüst imiş. Bunun için bunca büyük bir imparatorluğu yönetebilmiş ve devleti yönetirken de yasalar koymuşlar...” Çeviri 2: “Daha önce hiç örgütlenmemiş olan Semavi Türkleri(örgütleyerek**) öylece hüküm sürüyorlarmış. Bilge (derin bilgili, uzak görüşlü) kağan imiş, alp(yiğit) kağan imişler. Yöneticileri de elbette bilgili imiş, Alp imiş. Beyleri de halkı da doğru (dürüst ve adil) imiş. Bu sebeple devleti öylece kurmuşlar. Devleti kurup yasaları düzenlemişler.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.126-127; Aynı bilgileri Bilge Kağan anıtının, Doğu yüzünün üçüncü ve dördüncü satırlarında da görmekteyiz. “(3)İnsan oğlunun üzerine ataların Bumin Kağan, İstemi Kağan tahta çıkmış. Kağan olarak tahta çıkınca Türk milletinin devletini kurmuşlar, yasalarını düzenlemişler. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep idaresi altına almışlar, hep kendilerine bağlamışlar. Başlıya baş eğdirmişler, dizliye diz çöktürmüşler. Doğuda Kadirkan Dağlarına kadar, batıda (4)Demir Kapı'ya kadar yerleştirmişler. İkisi arasında hiçbir idari sistem olmayan (devlet kurmamış) Göktürkleri düzene sokarak öylece yaşıyorlarmış. Bilge Kağan imişler, cesur kağan imişler. Kumandanları da bilge imiş, cesur imiş. Beyleri de milleti de uyumlu imiş. Onun için devleti öylece kurmuşlar. Devleti kurup yasaları düzenlemişler. Kendileri öylece vefat etmişler.” Ayrıntılı bilgi için bkz; Tabaklar;Korkmaz, s.23

¹¹⁹ Tabaklar;Korkmaz, s.29; “Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekar ve sahtekar olduğu için, aldattıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı illini elden çıkarmış, (7) kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.43; Çeviri 1: “Beyleri ve halkı Hak tanımaz olduğu için, Çin halkı (tatlı dilli, çekici?) ve (kurnaz) olduğu için, küçük kardeşlerle ağabeyler (ve onların yandaşları) birbirleri aleyhine gizlice düzen kurdukları için, bey geçinenler birbirleri aleyhine gizlice düzen kurdukları için, bey geçinenlerle halktan geçinenler birbirlerine düştükleri için Türk halkı kendi imparatorluğunun dağılmasına, (7) Kendine Kağan seçtiği kağanının da yok olmasına yol açmış.” Çeviri 2: “Beyleri ve halkı doğru (dürüst ve adil) olmadığı için, Çin milleti sahtekâr ve huysuz olduğu için, hilekar olduğu için; kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine karşı kıskırttığı için, beylerle halkı birbirine gammazladığı için Türk milleti oluşturduğu devleti elden çıkarmış. (7) Kağan yaptığı kağanını yitirmiş.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.130-131

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, yedinci ve sekizinci satırlarında yer alan;

“...Çin milletine bey olmaya layık erkek evladı kul oldu, hanım olmaya layık kız evladı cariye oldu. Türk Beyler Türk adını bıraktı. Çine tabi olan beyler Çin adlarını alıp, Çin kağanına (8)bağlanmışlar. Elli yıl (Çin’e) hizmet etmişler.”¹²⁰

ifadelerine göre Türk milletinin evlatları Çinlilere Bey olacakken, Çinlilerin kulu olmuştur. Türk adını bırakıp, Çin adı almaktan kasıt; Türklerin Çinlilere benzemesi ve onlar gibi yaşamasıdır. Çin’in zaten yegâne amacı, Türkleri asimile etmektir. Burada aklımıza başka bir husus gelmektedir. Neredeyse tarih boyunca hep Türklerin kültürüne, diline, yaşayışına yabancı toplumlar tarafından müdahale edilmek istenmiştir. Çin esaretinde 50 yıl süren mücadeleleri daha önce işlemiştik.

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, sekizinci ve dokuzuncu satırlarında yer alan;

“Çin kağanı için ülkeler alıp, yasalar uygulamışlar. Türk halk (9) kitlesi şöyle demiş: “Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerede, kimin için ülkeler kazanıyorum” der imiş. “Kağan sahibi millet idim, kağanım nerede, hangi kağana hizmet ediyorum” der imiş. Öyle diyerek Çin kağanına düşman olmuş.”¹²¹

ifadelerine baktığımız zaman Çinlilerin Türkleri asimile ederken onların savaşçılık özelliklerinden de faydalandıklarını görmekteyiz. Çin’in 6 eyalet bölgesine yerleştirilen Türk milletinin dilinden o dönemki rahatsızlıkta burada dile getirilmiştir. Nitekim o dönem Kutlug kağanın kurduğu gizli teşkilatlanma ve Kürşad isyanı söz konusudur.

¹²⁰ Tabaklar;Korkmaz, s.29; “Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin Kağanına (8)itaat etmiş. Elli yıl iş gücü vermiş.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.43; Çeviri 1: “Beylerinin oğulları Çin hakanına köle olmuş, öz kızları da onların cariyesi olmuş. Türk beyleri Türk unvanını bırakmış, Çin soylularının unvanını alarak Çin hakanına, (8)Boyun eğmişler ve elli yıl boyunca işlerini güçlerini ona adanmışlar.” Çeviri 2: “Bey olmaya layık evlatları Çin milletine kul oldu. Hanım olmaya layık kız evlatları cariye oldu. Türk beyleri Türk adını attı, Çin’deki beyler, Çin adlarını alarak, Çin kağanına, (8) Tabi olmuşlar; elli yıl işlerini güçlerini (ona) vermişler. Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.131-132

¹²¹ Tabaklar;Korkmaz, s.29; “Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş. Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.43; Çeviri 1: “Çin hakanına imparatorluklarını ve kurumlarını teslim etmişler*->. Ancak Türk halk tabakasının tümü şöyle demiş: Kendi imparatorluğu olan halk idim. Nerede (şimdi) benim imparatorluğumun şanı(?) Ben kimin için devlet kazanacağım, der imiş. Kağanı olan bir halk idim, nerede (şimdi) benim kağanım. Hangi kağan işimi gücümü vereyim, der imiş. Böyle söyleyip Çin hakanına düşman olmuşlar.” Çeviri 2: “Çin kağanı için onların ülkelerini, devletlerini almışlar*-> (Ancak) Türk halk kitlesi, Şöyle demiş –Devleti olan millet idim, devletim şimdi nerede (hani). Kim için (kime) ülkeler kazanıyorum, der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım nerede. Hangi kağan işi gücü veriyorum, der imiş. Böyle diyerek Çin kağanına düşman olmuş.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.132-133

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, on birinci ve on üçüncü satırlarında yer alan;

“Üstte Türk tanrısı, Türk mukaddes yerini, suyunu şöyle düzenlemiş, Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İleriş Kağan’ı, annem İlbilge Hatun’u Tanrı, tepelerinden tutup yukarı kaldırmış (yüceltmiş). Babam kağan on yedi erle isyan etmiş...¹²² (13) yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olunca devletsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk yasalarını bırakmış olan milleti, atalarımın yasalarına göre, örgütlemiş, yetiştirmiş...”

ifadelerine baktığımız zaman, sekizinci ve dokuzuncu satırlarda yer alan, Türk milletinin sadece rahatsızlıklarını dile getirmekle kalmayıp, İleriş Kağan’ın çağrılarına kulak verip, toplandıkları görülmektedir. Türk milletinin, kulluktan kurtulup tekrar bağımsızlığına kavuştuğunu, artık milletin bir başının yani hükümdarı olduğunu, devletlerini tekrar kurduklarını görmekteyiz.

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, on sekizinci ve on dokuzuncu satırlarında yer alan;

“... Türgiş Kağanı kendi milletimizden idi. Bilgisiz olduğu (19)için, bize karşı yanlış hareket ettiği için Türgiş kağanı öldü; Kumandanı ve beyleri de öldü. On Ok milleti eziyet çekti.”¹²³

¹²² Tabaklar;Korkmaz, s.31; “Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İleriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam on yedi erle dışarı çıkmış...(13)yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.45; Çeviri 1: “Türk halkı yok olmasın diye, yeniden halk olsun diye babam İleriş Kağanı ve annem İlbilge hatunu, göğün tepesinde tutup yükseltmişler. Babam kağan yirmi yedi erle hareket etmiş...(13)Yedi yüz kişi olunca o (bağımsız) ulusları bundan yoksun bırakmış, hanları tahttan indirmiş, halkları köle ve cariyeye yapmış. Türk halklarının ve kurumlarının köleliğini ortadan kaldırmış. Kavimleri atalarımızın törelerine göre düzenlemiş, onları coşturmuş.” Çeviri 2: “Suyu şöyle yapmış: Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İleriş Kağan’ı, annem İlbilge Katunu, tepelerinden tutup yukarı kaldırmış. Babam kağan on yedi erle başkaldırmış...(13)yedi yüz er olunca devletsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti Türk yasalarını bırakmış olan milleti, atalarımızın yasalarına göre oluşturmuş ve eğitmiş...” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.135-136

¹²³ Tabaklar;Korkmaz, s.33; “...Türgiş Kağanı Türkümüz, milletimiz idi. Bilmediği (19)için, bize karşı yanlış hareket ettiği için kağanı öldü. Buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.47; Çeviri 1: “...Türgeş kağanı biz Türklerdendi. Benim halkımdandı. Bilemediği için, bize karşı hatalı davrandığı için onların kağanı öldürüldü. (19)Subayları, beyleri hep öldürüldü. Sevgili halkı sıkıntı çekti.” Çeviri 2: “Türgiş kağanlığı Türkümüz, milletimiz idi. Bilemedikleri –için, bize karşı yanıldıkları onların kağanı öldü- (19)Yöneticileri ve beğleri de öldü. On Ok*> halkı eziyet çekti.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.140

İfadelerine göre Bilge Kağan ve Türk milleti, Türgişlerin Türk milletinin üyesi olduğunu biliyorlar. Lakin onları kendilerine karşı suçlu gördükleri ve uzun bir esaretten sonra devlet kurdukları ve birliği sağlamak veya oluşan birliği korumak için onlarla da savaşmışlardır. On-Ok milleti de Türgişlerin bir boyudur. Muhtemelen o dönem Türgişlerin halk çoğunluğu ve hükümdarı On-Ok boyuna mensuptu.

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, on dokuzuncu, yirminci ve yirmi birinci satırlarında yer alan;

“Atalarımızın tuttuğu yer, su sahipsiz kalmasın diye Az milletini düzenleyip, örgütleyip... (20) Kögmen'in yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az ve Kırgız kavimlerini örgütleyip geldik. Savaşık....Ülkesini (21) geri verdik. Doğuda Kadirkan dağlarını aşarak milleti aynı şekilde yerleştirdik, aynı şekilde düzene soktuk. Batıda Kengü Tarman'a kadar Türk milletini aynı şekilde yerleştirdik, aynı şekilde düzene soktuk. O zamanda kul kul sahibi olmuştu, cariyeye cariyeye sahibi olmuştu. Küçük kardeşler ağabeylerini bilmezlerdi, oğullar babalarını bilmezlerdi.”¹²⁴

İfadelerine baktığımız zaman, Göktürklerin sadece kendi bağımsızlığını değil, tüm Türk topluluklarını bir çatı altında toplamaya çalıştıklarını ve problem çıkaranlarla savaşarak, tekrar onlara bir nizam verdiklerini görmekteyiz. Bu satırlarda yine yüzlerce, binlerce yıllık Türk yurduna, ata topraklarına karşı duyulan saygı gözler önündedir. Kardeş, ağabey ve baba kavramları üzerinden ailesini, doğal olarak toplumsal rolünü ve aidiyetini kaybetmiş millet fertleri tekrar düzene sokularak Türk aidiyeti ve milletin en temel yapı taşı aile kavramları hatırlatılmıştır.

¹²⁴ Tabaklar;Korkmaz, s.33-35; “(19) Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip... (20) Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Savaşık...İlini (21)geri verdik. Doğuda Kadirkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.47-49; Çeviri 1: “Atalarımızın mülk edindiği yer ve su sahipsiz olmasın diye az sayıdaki halkı örgütledik ve ... (20)...Kögmen toprağı ve suyu sahipsiz kalmasın diye az sayıdaki Kırgız halkının bakımını üstlendik. Oraya geldik ve savaşık. Onlara (21)[Bağımsızlıklarını?] geri verdik. İleride (yani doğuda) Kadirkan ormanının ötesinde halkı yerleştirdik ve örgütledik. Geride(yani batıda) Kengü-Tarban'a(ya da Tarman'a) kadar Türk halkını yerleştirdik ve örgütledik. O zamanlar köleler kölelere, cariyeler cariyelere sahip olmuştu. Küçük kardeş ağabeyini bilmezdi, oğul babasını bilmezdi.” Çeviri 2: “Atalarımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye Az halkını örgütleyip oluş(turarak...)(20)Kögmen yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az ve Kırgız halklarını oluşturup geldik. Savaşık...ilini) –ilini- tekrar verdik. Doğuda Kadirkan(Kingan) dağlarını aşarak milletleri aynı şekilde yerleştirdik, aynı şekilde örgütledik. Batıda Kengü Tarman'a dek Türk milletini aynı şekilde yerleştirdik, aynı şekilde örgütledik. O zaman kullar, kul sahibi olmuştu. Cariyeler cariyeye sahibi olmuştu. Küçük kardeşler ağabeylerini bilmezdi, oğullar babalarını bilmezdi.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.140-142

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, yirmi iki ve yirmi üçüncü satırlarında yer alan;

“... Türk Oğuz beyleri, milleti işitin! Üstte gök basmadıkça, altta yer delinmedikçe, Türk milleti, devletini, yasalarını kim bozabilecekti? Türk milleti, vazgeç,(22) pişman ol! Asiliğinden dolayı, seni beslemiş olan bilge kağanınla, hür ve müreffeh güzel ülkeneye karşı kendin hata ettin, kötülük soktun. Silahlılar nereden gelip sizi dağıtarak gönderdi? Mızraklılar nereden gelerek sizi sürüp gönderdi.”¹²⁵

ifadeleri gerçekten çok manidardır. Çünkü Türk milletinin yenilmesi, töresinin bozulması ve devletsizleşmesi için ancak Dünya'nın sonunun gelmesi gerekliliği ifadesinden sonra Türk beylerinin birbirleriyle uğraşmamaları gerektiğinin öğütlendiğini görüyoruz. Demek ki burada en büyük nasihat, Türk milletinin ve devletinin bileğini yeryüzünde bukecek gücün olmadığı ama yaşanan olumsuzlukların müsebbibinin yine Türk beyleri arasındaki itilaf olduğudur.

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, yirmi üç ve yirmi dördüncü satırlarında yer alan;

“Mukaddes Ötüken Ülkesi'nin milleti, gittiniz. Doğuya gidenleriniz, (24) gitti. Batıya gidenleriniz, gitti. Gittiğiniz yerde akıbetiniz şu oldu: Kanınız su gibi aktı, kemiğiniz dağ gibi yattı. Beyliğe layık erkek evlatlarınız kul oldu, hanımlığa layık kız evlatlarınız cariye oldu. İdrak edemediğiniz için, sizin kötülüğünüz yüzünden amcam kağan uçup gitti (vefat etti)”¹²⁶

¹²⁵ Tabaklar;Korkmaz, s.35; “...Türk Oğuz beyleri, milleti işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vazgeç, (23)pişman ol! Disipsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iti iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun. Silahlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.49; Çeviri 1: “Türk Oğuz beğleri ve halkı dinleyin!. Yukarıda gök ezme, aşağıda yer delinmese, senin imparatorluğunu ve kurumlarını[...?] yıktı? Ey Türk halkı... Pişmanlık getir! (23)Kendi kendini suçlu kılan sensin itaat ettiğin için seni yeniden ayağa kaldıran bilge(akıllı) kağanına karşı, özgürce yaşamış olan iyi halkına(devletine) karşı gevşeklik gösteren sensin. Silahlılar nereden gelip seni dağıttılar? Mızraklılar nereden gelip seni sürüklediler?” Çeviri 2: “...Türk ve Oğuz beğleri, milleti işitin: Üstte Gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti senin devletini yasalarını kim bozabilir (di)? Türk milleti (kendine gel ve)-Pişman ol- (23)İsyankarlığın yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh ülkeneye (sen) kendin yamıldın, kötülük getirdin. Silahlar nereden (nasıl) gelip (sizi) dağıtarak uzaklaştırdı. Mızraklılar nereden (nasıl) gelip (sizi) sürerek uzaklaştırdı.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.143-144

¹²⁶ Tabaklar;Korkmaz, s.35; “...Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin. Doğuya giden, (24)gittin. Batıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştı, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evladın kul oldu, hanımlık kız evladın cariye oldu. Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam, kağan uçup gitti.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.49; Çeviri 1: “...Ey kutsal Ötüken Ormanı halkı, (sen) gittin. Kimileriniz, ileriye (yani doğuya) (24)Kimileriniz geriye (yani batıya) gittiniz. Ama gittiğin yerde bu (ülke) iyi de olsa kanın su gibi aktı, kemiklerin dağ gibi yığıldı. Asil oğulların köle oldu, temiz kızların cariye oldu. Çılgınlığın ve gevşekliğin yüzünden amcam kağan ölüp gitti.” Çeviri 2: “Kutsal Ötüken toprağının halkı gittiniz. Doğuya (gidenleriniz) (24) Gitti; batıya gidenleriniz gitti. Gittiğiniz yerlerde

İfadelerinden hareketle, Ötüken'in başkentliğin yanında bir ülke ve vatan hüviyetine sahip olduğunu görmekteyiz. Ülkesini yani vatanını terk edenlerin sonunun kötü olduğu ifade edilmiştir. Bilge Kağan'ın burada amcasının milletin içindeki kötü fertler yüzünden öldüğünü ifade etmesi ise amcasının onlar için mücadele ettiğini ve ömrünü bu uğurda geçirdiğini ifade etmek için olmalıdır.

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, yirmi beş ve yirmi altıncı satırlarında yer alan;

“...Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni o Tanrı (26) kağan olarak tahta çıkardı.”¹²⁷”

İfadelerine baktığımız zaman Bilge Kağan'ın kendisine, Türk milletinin koruculuğu görev edinmesi ve bu görevi ona Tanrı'nın verdiğini söylemesi açısından önemlidir. Yine burada Tanrı'nın Türk milletinin koruması altında olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir.

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, yirmi altı ve yirmi yedinci satırlarında yer alan;

“Asla zengin bir millet üzerine kağan olmadım. Karınları aç, sırtları çıplak; düşkün, perişan milletin üzerine kağan oldum... Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım...”¹²⁸

İfadelerinde ise Türk milletine hizmet görevini ifa ederken durmadan çalıştığını ve bir Türk devlet adamına rol model olduğunu görmekteyiz.

*kazancınız şu oldu: kanınız su gibi aktı, kemiğiniz dağ gibi yattı. Beyliğe layık erkek evlatlarınız kul oldu, hanımlığa layık kız evlatlarınız cariye oldu. Bilmediğiniz için, kötülüğünüz yüzünden amcam kağan uçup gitti (vefat etti).” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviağaç yayıncılık, 2020, s.144-146*

¹²⁷ Tabaklar;Korkmaz, s.35-37; *“...Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, (26) kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii.”* Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.49-51; Çeviri 1: *“...Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, Türk halkının adı, sanı** yok olmasın diye, beni de aynı Tanrı kağan yaptı.”* Çeviri 2: *“Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem Katunu yükseltmiş olan Tanrı, Türk milletinin adı, sanı** yok olmasın diye, beni o Tanrı kağan olarak oturttu (26) kağan olarak oturttu erinç”* Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviağaç yayıncılık, 2020, s.147

¹²⁸ Tabaklar;Korkmaz, s.37; *“...İşte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum... (27)Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.”* Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.51; Çeviri 1: *“Zenginliği ile parlıtlı(?) bir halk üzerine hükümdar olmadım. İçerde aç dışarda çıplak, zayıf ve sefil bir halka hükümdar oldum... (27)Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım.”* Çeviri 2: *“...Asla varlıklı bir millete hükümdar olmadım. Karınları aç, sırtları çıplak, perme perişan bir millete hükümdar oldum... (27)Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.”* Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviağaç yayıncılık, 2020, s.147-148

Kültigin Anıtının, Doğu yüzünün, yirmi dokuz ve otuzuncu satırlarında yer alan;

“...Tanrı bağışlasın, kutum var olduğu için, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti giyimli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çoğalttım. Değerli devlet sahiplerinden, değerli kağan sahiplerinden daha iyi yaptım. Dört taraftaki milletleri hep tabi kıldım, düşmansız kıldım. Hepsi bana bağlandı. Bana hizmet ediyorlar...”¹²⁹

ifadeleri ise gayet halkçı bir yaklaşımı içermektedir. Türk devlet adamı Bilge Kağan, gece uyumadan, gündüz oturmadan devamlı çalışmış, bu çalışmalarını neticesinde çıplak halkını giydirmiş, aç halkını doyurmuştur. Günümüz modern devletinin sosyal devlet anlayışı adeta 1400 yıl önce Türk devleti özelinde uygulanmıştır. Yine diğer milletlere ve devletlere nispeten Türk milleti ve Türk devletinin daha iyi duruma geldiğini görmekteyiz.

Kültigin Anıtının, Kuzey yüzünün, dördüncü satırında yer alan; “Dokuz Oğuz milleti, kendi milletim idi; gök ile yer bulandığı için düşman oldu...”¹³⁰ ifadeleri Dokuz Oğuzlar¹³¹ ile Göktürkler arasında gerçekleşen savaşlar, aynı milletin birbiri arasındaki anlaşmazlıktan dolayıydı. Burada dikkatimizi çeken husus daha önce Türgişler için kullanılan “benim milletim” tabirinin Dokuz Oğuzlar içinde kullanılmasıdır. Yine yer ve göğün bulanmasından kasıt aralarına giren nifak ve fitnedir.

¹²⁹ Tabaklar;Korkmaz, s.37; “Tanrı bağışlayın, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki (30)milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti. İşi gücü veriyor.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.51; Çeviri 1: “Sonra Tanrının lütfü ile talihim olduğu için ve kader benimle olduğu için ölecek halkı giyimli, fakir halkı zengin kıldım, az sayıdaki halkı çoğalttım. Halkı ve hakını benimle birleşmiş olanlara(?). Dünyanın dört bucağındaki Pek çok halkı yola getirdim, düşmanlıktan vazgeçirdim, çoğu bana itaat etti.” Çeviri 2: “Sonra Tanrı bağışlasın, talihim olduğu için, kismetim olduğu ölecek milleti dirilterek besledim. Çıplak milleti giyimli, yoksul milleti zengin kıldım, az milleti çok kıldım. İtibarlı kağanları olanlardan, daha üstün hale getirdim. Dört bir yandaki (30)Milletleri hep tabi kıldım. Düşmansız hale getirdim. Hepsi bana tabi oldu; İşlerini güçlerini veriyorlar.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.150-151

¹³⁰ Tabaklar;Korkmaz, s.45; “...Dokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulandığı için düşman oldu...” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.57; Çeviri 1: “...Dokuz Oğuzlar kendi halkımdı. Gök ile yer karıştığından (bize) düşman oldular.” Çeviri 2: “Dokuz Oğuz halkı kendi milletim idi. Gök ile yer bulandığı için düşman oldu.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.170

¹³¹ “Oğuz kabileleri, Göktürkler’i meydana getiren topluluktan başkası değildi. Çin kaynaklarında, Çinlilerce artık çok iyi tanınan Göktürk hakanlığı devrinde Oğuzlar’ın kendi başlarına zikredilmeyip, sadece Dokuz Oğuz Kabile “Kiu Sing” diye, Oğuz kelimesinin tercümesinin verilmesi, bizzat Türk’ten ibaret topluluğun ayrı bir isim altında belirtilmesine ihtiyaç bulunmadığını gösterir.” Ayrıntılı bilgi için bkz; Şevket Koçsoy, “Türk Tarih Kronolojisi”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.60

2.2.3. Bilge Kağan Yazıtı

Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, birinci satırında yer alan;

“...Sözümü tamamiyle işitin. Özellikle erkek kardeşlerim, çocuklarım, birleşik soyum, milletim, güneydeki şadlar, apa beyleri, kuzeydeki tarkanlar, kumandanlar, Otuz Tatar, ... Dokuz Oğuz beyleri, milleti! ...”¹³²

İfadeleri Türk milletinin, millete yüklediği mananın da bir göstergesi mahiyetindedir. Öncelikle aileden başlayarak, boyuna, milletine ve milletinden ayrılıp yeni teşekküller kuran akraba topluluklarına bunun dışında da farklı soylardan gelseler dahi kendine yakın gördüğü tüm topluluklara seslenmektedir.

Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, ikinci, üçüncü ve dördüncü satırlarında yer alan;

“(2)Türk kağanı Ötüken Dağlarında hüküm sürerse ülkede sıkıntı olmaz. (3)Bunca yere kadar sefer yaptırım. Ötüken Dağlarından daha iyisi asla yok imiş. Devlet kuracak yer Ötüken Dağları imiş. Bu yerde yaşayıp Çin milleti ile anlaşma yaptım. Altını, gümüşü, ipeği, (4)ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yakına yerleştikten sonra, kötülüğü o zaman düşünürmüş. İyi bilge kişiyi, iyi cesur kişiyi iletmezmiş. Bir kişi yanılrsa evine eşiğine kadar sınır tanımaz(yok edermiş).”¹³³

¹³² Tabaklar;Korkmaz, s.55; *“...Sözümü tamamıyla işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar,... Dokuz Oğuz beyleri, milleti! ...”* Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.89; Çeviri 1: *“Sözlerimi sonuna dek dinleyin. Benden sonra gelen siz küçük kardeşlerim(?) prenslerim, bütün soyum sopum ve sen halkım. Siz sağdaki Şadapıt Beyleri, soldaki Tarkat(?) kumandanları ve beyleri, siz Otuz-[Tatar...]... Dokuz-Oğuz beyleri ve halkı, bu sözlerime iyice kulak verin, dikkatle dinleyin.”* Çeviri 2: *“Sözümü sonuna kadar dinleyin. Özellikle kardeşlerim, çocuklarım, birlik halindeki soyum ve milletim Güneyde duran şadlar, apa beyler, kuzeyde duran tarkanlar, yönetici beyler Otuz(Tatar?)... Dokuz Oğuz beyleri ve halkı bu sözlerimi işitin, dikkatle dinleyin.”* Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.158-159

¹³³ Tabaklar;Korkmaz, s.55; *“Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur...(3)...Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırap, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insan, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa kabilesine, milletine, akrabasına kadar barındırmaz.”* Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.89; Çeviri 1: *“Türklerin kağanı Ötüken ormanında bu ün ve medeniyet olmadan otururken, halkın hiçbir sıkıntısı olmaz...(Türkleri) bunca ülkeye kadar yürüttüm. Ötüken ormanında... hükümdar yokmuş. İmparatorluğun yöneldiği yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin halkı ile ilişki kurdum. Bize zahmetsizce bunca altın, gümüş, isigti ve ipek(?) veren Çin halkının çağrısı tatlı zenginliği yumuşakmış. Onlar (Çinliler) tatlı sözleri ve çekici zenginlikleri ile sokulup, uzak kavimleri kendilerine*

İfadelerine baktığımız zaman Bilge Kağan'ın Ötüken vurgusu devam etmektedir. Daha öncede gördüğümüz üzere, Türk milletinin ülkesini ve vatanını Ötüken ve çevresi olarak çizmiştir. Çinlilerin Türk milleti ve diğer milletleri kandırmak için yakınlarına gelmelerini öğütlediklerini, bu vesileyle kalabalık olan Çin nüfusu içerisinde onları asimile etmeyi hedeflediğini görmekteyiz.

Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, beşinci ve altıncı satırlarında yer alan;

“Tatlı sözüne, yumuşak ipeklisine aldanıp Türk milleti çokça öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çoğay Dağlarına, Tögültün Ovası'na yerleşeyim dersen, Türk milleti öleceksin! Orada kötü kişi şöyle yönlendiriyormuş: “Uzak ise kötü ipekli verir, yakın ise iyi ipekli verir” diye öyle yönlendiriyormuş. Cahil (6) kişiler siz o söze inanıp, yakına gidince, çoğunuz öldünüz! O yerlere gidersen, Türk milleti öleceksin! Ötüken topraklarında yaşayıp kervan, kafile gönderirsen hiçbir sıkıntı olmaz. Ötüken dağlarında yaşarsan ebediyen devlet sahibi olarak yaşarsın...”¹³⁴

İfadeleriyle ikinci, üçüncü ve dördüncü satırlarda yer alan Ötüken vurgusu ve Çin'den uzakta kalmak öğüdü nedenleriyle beraber anlatılırken, Türk milletinin ülkesinin

*yaklaştırmışlar. (Türkler) onların yakınına yerleştikten sonra, (Çinliler) kendi medeniyetlerini ve bilgilerini yaymışlar.(?) İyi bilge kişiyi iyi yiğit kişiyi geri göndermezlermiş(?). Bir kişi hataya düşse onun soyunun ve halkının...'sına kadar gitmezlermiş.” Çeviri 2: “Türk kağanı Ötüken dağlarında oturursa ülkede sıkıntı olmaz... Bunca yerlere dekfordu] yürüttüm. Ötüken dağlarından daha iyisi hiç yokmuş. Devleti yönetecek yer Ötüken dağları imiş. Burada oturup Çin milleti ile, Anlaşma yaptım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sorun çıkarmadan ona (anlaşmaya) göre veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipeklisi yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipekliyle aldatıp, böylece uzaktaki halkları yaklaştırmış. Yaklaştıırıp yerleştikten sonra, kötü bilgi(fitne fesat) düşünürmüş. Çok –kişileri, çok yiğit kişileri yürütmezmiş. Bir kişi yanılrsa soyuna, halkına, evine eşğine dek sınır tanımadan yok edermiş.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.160-162*

¹³⁴ Tabaklar;Korkmaz, s.57; *“Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çoğay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi (6)bilmez kişi o sözü alıp, yakınına varıp, çok insan öldün! O yere doğru gidersen Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiçbir sıkıntı yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.91; Çeviri 1: *“Onların tatlı diline yumuşak zenginliğine kanan ey Türk halkı, çoğunuz öldünüz. Ey Türk halkı sağda (güneyde) karanlık orman yokmuş gibi(?) davranan bazıları, ovaya yerleşeyim demiş. Fesat kişilerde böyle söyleyenleri kışkırtmış. Uzakta olan kötü hediyeler verir, yakında olan iyi hediyeler verir deyip onları kışkırtmış. Cahil kişiler de bu daveti kabul edip yaklaştıkları için çok kişi öldü. O ülkeye gidersen Türk halkı öleceksin. Ama Ötüken ülkesinde oturup kervanlar, kafileler gönderirsen, ve ne zenginlik ne de üzüntünün bulunduğu Ötüken ormanında kalırsan, imparatorluğunu sonsuza kadar sürdüreceksin.”* Çeviri 2: *“Tatlı sözlerine, yumuşak ipeklilerine kanıp Türk milleti çok öldün. Türk milleti öleceksin. Güneyde Çoğay (Yin) dağlarına, Tögültün, ovasına konayım dersen Türk millet, öleceksin. Orada fesat kişiler şöyle öğretirlermiş. Uzakta olanlara kötü mal veriyorlar, yakında olanlara iyi mal veriyorlar diye öğretirlermiş. Cahil kişiler o sözlere inanıp yakına gidince çoğunuz öldünüz o yerlere gidersen Türk milleti öleceksin. Ötüken topraklarında oturup kervan gönderirsen, hiç sıkıntı olmaz. Ötüken dağlarında oturursan ebedi devlet tutup oturursun.”* Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.162-163*

sınırları da coğrafi olarak çizilmektedir. Türk milletinin Çin ile yapacağı ticaret içinde bir öneri vardır. Ötüken ülkesinden ayrılmadan kervan göndermeleri önerilmektedir.

Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, yedinci ve sekizinci satırlarında yer alan;

“Tanrı buyurduğu için, kendim kut sahibi olduğum için kağan olarak tahta çıktım. Kağan olarak tahta çıkıp yoksul milleti hep bir araya getirdim. Fakir milleti zenginleştirdim. Az milleti çoğalttım. Yoksa bu (8)sözümde yalan var mı? Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletinin bir araya gelip devlet kuracağını burada yazdım, yanılıp öleceğini de burada yazdım. Her ne sözüm varsa ebedi taşa yazdım.”¹³⁵

İfadeleriyle aslında kendisinin tecrübelerini ve atalarından aldığı mirası bu taşlara yazdırarak gelecek kuşaklara bir bilgi aktarımıyla beraber rol model olduğunu görmekteyiz. Özellikle sekizinci satırdaki birlik vurgusu çok önemlidir. Bir ve beraber olmazlarsa öleceklerini ifade etmesiyle de bu birliği tekrar tasdiklemiştir.

Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, dokuzuncu ve on birinci satırlarında yer alan;

“...Üstte gök, altta yer lütfettiği için (11)gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar yerleştirdim.”¹³⁶

¹³⁵ Tabaklar;Korkmaz, s.57; “...Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu (8)sözümde yalan var mı? Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burada vurdum. Yanılıp öleceğini yine burada vurdum. Her ne sözüm varsa ebedi taşa vurdum.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.91; Çeviri 1: “Tanrının yardımıyla ve talih benden yana olduğu için ben kağan oldum. Kağan olunca, önemsiz ve fakir halkı yükselttim, fakir halkı zengin kıldım, sayısı az olan halkı çoğalttım. Söyleyimden yararlanmak(?) için ey Türk beyleri ve halkı bunu dinleyin. Senin Türk halkını nasıl bir araya getirdiğini, imparatorluğunu nasıl yönettiğini buraya yazdım. Nasıl yanılıp parçalandığını, buraya yazdım. Söyleyeceklerimin hepsini ebedi taşa yazdım.” Çeviri 2: “Tanrı buyurduğu için benim talihim olduğu için kağan oldum. Kağan olup, yok yoksul milleti hep derleyip topladım. Yoksul milleti zenginleştirdim. Az milleti çoğalttım. Yoksa bu sözümde yalan var mı? Türk beyleri, millet bunları işitin. Türk milleti (seni) derleyip toplayarak il tutacağını buraya yazdım. Yanılıp öleceğini de. Buraya yazdım. Ne kadar sözüm varsa bengü taşa vurdum.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.164-166

¹³⁶ Tabaklar;Korkmaz, s.59; “...Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için (11)gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde. ...batıda ...” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.93; Çeviri 1: “Yukarıda gök aşağıda yer lütfettiği için Halkımı gözüyle görmediği, kulağıyla işitmediği, ileride gün doğusuna, sağda (günortasına), geride (günbatısına, solda gece ortasına...) [götürdüm].” Çeviri 2: “...Üstte gök altta yer (11)Milletimi, gözle görülmemiş, kulakla işitilmemiş (yerlere), doğuda, güneyde, batıda, kuzeyde gece ortasına kadar yerleştirdim.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.220

İfadelerinde geçen “gözle görülmeme, kulakla işitilmeme” dağınık, yasadışı ve devletsiz olarak milletin parçalanmış halini ifade etmektedir. Bilge Kağan milleti toparlayarak, yasaları tekrar düzenleyerek, Türk devletini inşa etmiştir.

Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, on birinci ve on ikinci satırlarında yer alan;

“Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküm için mi törenle alı verdim.”¹³⁷

İfadeleri Türk milletinin daha önce söz edildiği fakirliği ve çıplaklığının yerini altın ve gümüş gibi zenginliklere bıraktığını görmekteyiz. Daha önceki açıklamalarda bahsedilen zenginliğin örnekleridir.

Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, onuncu, on üçüncü ve on dördüncü satırlarında yer alan;

“(10)...Beyleri, milleti (13)...besleyin, zahmet çektirmeyin, ,incitmeyin! ... benim, Türk beylerim, Türk milletim, ... ad verdim... kazanmasa yok... olacak olsa devlet de millet de yok olacak idi. Bu kağanından, bu beylerinden... suyundan ayrılmazsan, Türk milleti, (14)kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın...”¹³⁸

İfadeleri Türk beylerine öğüt içerdiği gibi Türk devlet geleneğinin de bir tezahürüdür. Türk devleti tarihte hep Türk milleti için varlık göstermiştir. Türk beyleri yine devleti ve milleti için çalışmıştır. On üçüncü satırda yer alan “besleyin, incitmeyin, uğraştırmayın” öğütleri, Türk milletinin refahı içindir. Yine aynı satırda millete de seslenen

¹³⁷ Tabaklar;Korkmaz, s.59; “Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.93; Çeviri 1: “[Çinlilerin?], [kızıl? Altın]ını, beyaz gümüşünü, parça parça ipeklerini, (?), isigti(?) tohumlarını, öz at ve aygırlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını, Türklerime ve halkıma kazandırdım, yoluna koydum. [halkımı?] dertsiz kıldım.” Çeviri 2: “O ülkelerin sarı altınlarını, ak gümüşlerini, saçaklı ipeklerini, misk kokulu ipeklerini, binek atlarını, aygırlarını, kara(samurlarını) Boz sincaplarını, Türküm için milletim için kazandım. Düzenli şekilde dağıttım.(...) Sıkıntısız hale getirdim.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.220-221

¹³⁸ Tabaklar;Korkmaz, s.59-61; “...(12)Türk beylerini, milletini (13)... besleyin, zahmet çektirmeyin, incitmeyin!... benim, Türk beylerim, Türk milletim, ...kazanıp... bu... bu kağanından, bu beylerinden... suyundan ayrılmazsan, Türk milleti, (14)kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.93-95; Çeviri 1: “...beyleri(?) ve halkı [...] onları kalkındırın, acı çektirmeyin sıkmayın [...] Türk halkım [...] onları kalkındırın, acı çektirmeyin, sıkmayın [...] senin kağanından (?), bu beyler Türk halkı [...] göreceksin [...], sen evinde... dertsiz olacaksın.” Çeviri 2: “...(Siz de, (beyleri, milleti... (13)(aynı şekilde) besleyin, zahmet ve sıkıntı çektirmeyin (Birlik halindeki soyum, Türk beyleri, Türk milletim. (size) ad (şan şöret) verdim. ...taşı...ür. (Ben) kazan(masaydım) yok. ...o(lsa idim devlet de millet de yok olacak idi). Bu kağanından, bu beyleri(nden yerinden su)yundan (ayrılmazsan)Türk (Milleti)(sen) iyilik göreceksin; çadırına gireceksin, kaygısız olacaksın.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.221-222

Bilge Kağan, Türk milletine de beylerinden ve suyundan yani yerinden toprağından ayrılmamasını öğütlemektedir.

Bilge Kağan anıtının, Doğu yüzünün, yirmi beşinci satırında yer alan;

*“Yirmi yaşında, Basmıl İduk Kut benim soyumdan olan millet idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim. ...tabi kıldım, mallarını çevirip getirdim.”*¹³⁹

İfadelerine baktığımız zaman, Basmillerin Türk olduğunu biliyorlar. Ama kervan göndermeyip, ticaretlerini bozdukları için üzerlerine ordu gönderilmiştir. Buradaki anlayış önemli olan milletin çoğunluğudur.

Bilge Kağan anıtının, Doğu yüzünün, yirmi altıncı, yirmi yedinci ve yirmi sekizinci satırlarında yer alan;

*“ Yirmi yedi yaşında Kırgızlara doğru ordu sevk ettim. Mızrak batımı (27)karı söküp, Kögmen Dağlarını aşarak ilerleyip Kırgız kavmini uykuda bastım. Kağanı ile Songa Dağı'nda savaştım. Kağanını öldürdüm, ülkesini orada aldım. O yıl Türgiş'e doğru Altın Dağlarını aşarak İrtiş Irmağını geçip ilerledim. Türgiş kavmini uykuda bastım. Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi. (28) Bolçu'da savaştık. Kağanını, yabgusunu, şadını orada öldürdüm. Ülkesini orada aldım...”*¹⁴⁰

¹³⁹ Tabaklar;Korkmaz, s.75; “Yirmi yaşında, Basmıl İduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim. K...m tabi kıldım, malını çevirip getirdim.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.77; Çeviri 1: “Yirmi dokuz yaşında benim soyumdan kutsal Basmıl adında bir kavim vardı. Kervanları (vergiyle birlikte) göndermiyor diye sefer etti. [...] ... geri getirdim.” Çeviri 2: “Basmıl İduk kut benim soyumun halkı idi. Kervan göndermiyor diye yirmi yaşında iken onlar üzerine ordu yürüttüm. Tabi kıldım, mallarını çevirip getirdim.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviağaç yayıncılık, 2020, s.207

¹⁴⁰ Tabaklar;Korkmaz, s.75; “...Yirmi yedi yaşında Kırgıza doğru ordu sevk ettim. Mızrak batımı (27)karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. Kağanı ile Songa ormanında savaştım. Kağanını öldürdüm, ilini orda aldım. O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım. Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi. (28)Bolçuda savaştık. Kağanını, yabgusunu, şadını orda öldürdüm. İlini orda aldım.” Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.77; Çeviri 1: “Otuz yedi yaşında Kırgızlara karşı sefer ettim. Mızraklarımız boyundaki (27)karı aşarak, ormanlık Kögmen dağlarına tırmanarak yürüdüm. Kırgız halkı üstüne çöktüm. Kağanlarıyla ötedeki ormanda savaştım ve kağanlarını öldürdüm, halkını itaat altına aldım. Aynı yıl Türgişlere doğru ormanlık Altın dağlarını ve İrtiş ırmağını geçerek yürüdüm. [Türgiş halkını üzerin]çöktüm. Türgiş kağanın ordusu ateş gibi bora gibi geldi. (28)Bolçu'da (?) çarpıştık. Onların kağanını, yabgusunu ve şadını orada öldürdüm, halkını itaat altına aldı.” Çeviri 2: “Yirmi yedi yaşında Kırgızlara doğru ordu yürüttüm. Mızrak batımı (27)karı söküp, Kögmen (Tannu-ola) dağlarını aşarak yürüyüp Kırgız halkını uykuda bastık. Kağanları ile Songa dağında savaştık. Kağanlarını öldürdüm, ülkelerini orada aldım. O yıl Türgişlere doğru, Altın (Altay) dağlarını aşarak İrtiş ırmağını geçerek yürüdüm. Türgiş halkını uykuda bastım. Türgiş kağanın ordusu ateş gibi fırtına gibi geldi. (28)Bolçu'da (Bolun Togğay'da) savaştık. Kağanın, yabgusunu, şadını orada öldürdüm, ülkesini orada aldım.” Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviağaç yayıncılık, 2020, s.207-209

Daha önce yazıtlarda geçen bilgilere göre, Kırgızları ve Türğişleri, Bilge Kağan'ın "kendi milletim" olarak ifade ettiğini biliyoruz. Yine daha önce geçen bilgiler ışığında Türk milletini yeryüzünde kimsenin yenemeyeceğini, ancak iç karışıklıklar ve beyler arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı Türk devletinin yıkılabileceğinin ifade edildiğini biliyoruz. Bilge Kağan büyük ihtimal kendinden olan bu toplulukların üzerine fitneyi önlemek ve iç karışıklıkları engellemek için ordu sürmüştür. Bunun amacı da hiç şüphe yok ki Türk devletinin ve Türk milletinin birliğini sağlamaktır.

Bilge Kağan anıtının, Doğu yüzünün, yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu satırlarında yer alan;

"otuz (29)bir yaşında Karluk milleti sıkıntısız, hür ve müreffeh olduğu halde, düşman oldu. Tamag Iduk Baş'ta savaştık. Karluk milletini öldürdüm, orada aldım... Basmil halk tabakası... Karluk milleti toplanıp geldi..., öldürdüm."¹⁴¹

İfadelerinden hareketle, Karluklar ve Basmillerin, Göktürkler ile tekrar savaştığını görmekteyiz. Bu çok sık Türkler arasındaki savaşları Türk devletini yönetmek için, boyların başı çekmek istediği şekilde yorabileceğimiz gibi, Çin'in fitne ve nifak sokması olarak da değerlendirebiliriz. Nitekim birkaç satır sonra Bilge Kağan buna benzer bir durumu ifade edecektir.

Bilge Kağan anıtının, Doğu yüzünün, yirmi dokuzuncu ve otuzuncu satırlarında yer alan;

"Dokuz Oğuzlar benim milletim idi. Gök ile yer bulandığı için, gönlüne (30)kıskaçlık girdiği için düşman oldu..."¹⁴²

¹⁴¹ Tabaklar;Korkmaz, s.77; "Otuz(29) bir yaşında Karluk milleti sıkıntısız, hür ve serbest iken, düşman oldu. Tamag Iduk Başta savaştım. Karluk milletini öldürdüm, orada kaldım... Basmil kara... Karluk milleti toplanıp geldi... m, öldürdüm." Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.79; Çeviri 1: "Otuz (29) bir yaşında Karluk halkı kaygısız ve özgürce yaşayan yürekli bir düşman haline geldi. Tamag kutsal kaynağı(?) yakınında savaştım. Karluk halkını öldürdüm, onu orada boyunduruk altına aldım. [...] yaşında(?), [...] bütün karluk halkı(?) [toplandı... ben onları] öldürdüm." Çeviri 2: "Otuz (29)bir yaşında iken Karluk halkı kalkınmış ve müreffeh olduğu halde düşman oldu. Tamag Iduk Baş'ta savaştık. Karluk halkını öldürdüm, orada aldım. (Basmil halk tabakası) Karluk halkı toplanıp geldi... (öldürdüm)" Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.209

¹⁴² Tabaklar;Korkmaz, s.77; "...Dokuz Oğuz benim milletim idi. Gök, yer bulandığı için, ödüne (30)kıskaçlık değdiği için düşman oldu..." Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.79; Çeviri 1: "...Dokuz Oğuzlar benim halkımdı. Gök ve yer karıştığı için (30)kıskaçlıktan öfkeye kapıldıkları için düşmanımız oldular." Çeviri 2: "Dokuz Oğuzlar benim milletimdi. Gök ile yer bulandığı için ödüne (30)kıskaçlık girdiği için düşman oldu." Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.209-210

Bilge Kağan kendi milletinden olan toplulukların ona düşman olmalarını kıskançlık olarak nitelendirmiştir. Yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu satırlarda da anlam veremediği, Karluk ve Basmil düşmanlığının akabinde bunları ele alması, bütün bu düşmanlıkları özünde kardeş olan toplulukların arasına bir vesile olarak giren nifakla açıklamak istemesinden dolayıdır.

Bilge Kağan anıtının, Doğu yüzünün, otuz üçüncü satırlarında yer alan;

“... Tanrı lütfettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.”¹⁴³

İfadelerinde Bilge Kağan'ın Tanrı'nın izniyle, kendisinin ve kardeşinin muzaffer olduğunu ifade etmiştir. Kazanamasalar elbette kaybedeceklerdir. Burada ilgimizi çeken hususlardan biriside hiç şüphe yok ki, kendi kaderini milletin kaderiyle bir görmesidir. Aklımıza hemen Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK gelmektedir. Nasıl bir devlet geleneğimiz var ki binlerce yıldır bağrından çıkardığı bu liderler, milletin kaderini tayin etmektedir.

Bilge Kağan anıtının, Doğu yüzünün, otuz dördüncü, otuz beşinci ve otuz altıncı satırlarında yer alan;

“Evinin barkını dağıttım. Oğuz kavmi Dokuz Tatar ile toplanıp geldi. Ağu'da iki büyük savaş yaptım. Ordularını bozguna uğrattım. Ülkelerini orada aldım. Öyle kazanıp... Yaşlı ve geçgin insanlar... (35) beslemiş olan kahraman kağanına karşı yanıldın. Üstte Tanrı, mukaddes yer su, amcam kağanın kutu razı gelmedi. Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çin'e doğru gitti. Çin... bu yere geldiler. Besleyeyim diye düşünüp...millet... (36)hata yaptı... Güneyde Çin'de adları sanları yok oldu.”¹⁴⁴

¹⁴³ Tabaklar;Korkmaz, s.79; *“Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.”* Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.81; Çeviri 1: *“Tanrının lütfu ile ve ben çalıştığım için, Türk halkı [da?] çalış[ıyordu]. Ben, başlangıçta, küçük kardeşimle uyum içinde çalışmamış (yapmamış) olsa idim Türk halkı ölecek idi.”* Çeviri 2: *“Tanrı buyurduğu için ben kazandığım için Türk milleti düşmanı allak bullak etmiş ve kazanmıştır. Ben kardeşimle birlikte bu şekilde yönetip kazanmasaydım Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.”* Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviyağaç yayıncılık, 2020, s.211

¹⁴⁴ Tabaklar;Korkmaz, s.79; *“Oğuz kavmi Dokuz Tatar ile toplanıp geldi. Ağuda iki büyük savaş yaptım. Ordusunu bozdum. İlini orada aldım. Öyle kazanıp... Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşında... idi. Seçkin, muhterem, güç (35)beslemiş olan, kahraman kağanına ihanet etti. Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak. Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çine doğru gitti. Çin... bu yere geldi. Besleyeyim diye düşünüp... millet... (36)suçla... güneyde Çinde adı sanı yok oldu.”* Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.81; Çeviri 1: *“[Oğuz] halkı Dokuz Tatarla birleşti ve geldi. Ağu yakınında iki büyük savaş verdim. Onların ordusunu bozdum, halkını orada esir aldım. Bunca şey yapıp [...] Tanrının yardımıyla [...] otuz üç yaşında... (35)yükseltmiş olan kağan [...] güç... [...]*

İfadelerinde Oğuzların ve Dokuz Tatarların birleşerek Göktürkler ile savaştıklarını görmekteyiz. Burada Bilge Kağan savaşı kazandıktan sonra Dokuz Oğuzların yerlerini, sularını terk edip, Çin'e yerleşmelerinin hata olduğunu ve Tanrı'nın buna razı gelmediğini ifade etmiştir. Tanrının razı gelmemesinden ötürü olacak, Çin'e yerleşenlerin asimile olduklarını ve artık onların bir adının kalmadığını ifade ettiğini görmekteyiz.

Bilge Kağan anıtının, Güney yüzünün, onuncu satırında yer alan; "*Türküm için, milletim için iyisini öylece kazanıverdim...*"¹⁴⁵ satırlarında Bilge Kağan bütün bu mücadelenin ve seferlerin Türk milleti için en iyiye ulaşmak arzusuyla yapıldığını anlatıyor.

Bilge Kağan anıtının, Güney yüzünün, on beşinci satırında yer alan;

"...*Türk beylerine ve milletine pek çok saygı gösterip övdüler... babam kağan için... ağır taşları, kalın ağaçları Türk beyleri ve milleti hazırlayıp getirdi...*"¹⁴⁶

İfadeleri bize babasının ölümü sonrası taziyeye gelen toplulukların tepkilerini göstermesi bakımından ve diğer topluluklardan Türk milletinin ve onun yöneticilerinin gördükleri saygının anlaşılması bakımından önemlidir.

Kültigin anıtının, Kuzey yüzünün, onuncu satırında yer alan; "...*Zamanı Tanrı tayin eder. İnsanoğlu hep ölmek için yaratılmış.*"¹⁴⁷ ifadeleriyle ve daha önce birçok kez gördüğümüz "Tanrı izin verdi", "Kut'um vardı" ifadeleriyle Türk milletinin Tanrı'ya olan

yanıldı. Ne yukarıdaki Tanrı ne de yer, su melekleri, ne de (amcam?) kağanın talihi ona yardım etmedi. Dokuz Oğuz halkı, toprağını, suyunu terk edip Çin'e doğru gitti. Çinliler [...] bu yere geldiler. Onları ayağa kaldırayım diye [...] halk (36)[...] kusur etti [...] güneyde Çin de olanların adları, sanları yok oldu." Çeviri 2: "Oğuz halkı Dokuz Tatar ile toplanıp geldi. Ağu'da iki büyük savaş yaptım. Ordularını bozdum, ülkelerini orada aldım. Bu şekilde kazanıp (Tanrı) buyurduğu için otuz üç yaşında iken... yok idi. Yaşlı ve geçkin insanlar... (35)kendilerini beslemiş olan yiğit kağanlarına karşı yanıldılar. Üstte Tanrı, kutsal yer, su--- amcam kağanın ruhu razı gelmedi. Dokuz Oğuz halkı, yerini, suyunu bırakıp Çin'e doğru gitti. Çin (den tekrar) buraya geldiler. Besleyeyim diye düşünüp, halkı... (36) Hata yaptığı için güneyde Çinde olanların adı sanı yok oldu." Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviagaç yayıncılık, 2020, s.212-213

¹⁴⁵ Tabaklar;Korkmaz, s.85; "*Türküm için, milletim için iyisini öylece kazanı verdim.*" Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.87; Çeviri 1: "*Türklerime, hakanıma bunca iyilik ettim.*" Çeviri 2: "*Türk'üm için, milletim için daha iyilerini böylece kazandım.*" Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviagaç yayıncılık, 2020, s.217

¹⁴⁶ Tabaklar;Korkmaz, s.85; "*Türk beylerini, milletini fevkalade çok yüceltti, övdü... babam kağan... ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti...*" Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.87; Çeviri 1: "*Türk beylerini ve halkını [.....] Türk beylerini ve halkı [.....] bana bunca [.....]*" Çeviri 2: "*Babam Kağan da Türk beylerini ve halkını fevkalade bir bağlılıkla örgütleyip, övgüye değer hale getirdi. Babam kağan için ağır taşları, kalın ağaçları Türk beyleri ve halkı hazırlayıp getirdi.*" Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviagaç yayıncılık, 2020, s.218-219

¹⁴⁷ Tabaklar;Korkmaz, s.47; "*Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş.*" Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.59; Çeviri 1: "*Zamanı Tanrı düzenler, ama insanoğlu ölümlü doğmuştur.*" Çeviri 2: "*Zamanı ebedi olarak Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış.*" Erol Karabulut, *Orhun Yazıtları*, Maviagaç yayıncılık, 2020, s.174

inancı ve her şeyin ondan gelip, ona gittiğini bilmeleri bizim dikkatimizi çeken hususlardan birisidir. Türk milleti ve onun yöneticileri her şeyin hâkiminin Tanrı olduğunu ve insanların ölümlü olduğunu biliyorlar. Demek ki onlar bu kadar savaşı iki amaç için veriyorlar. Birincisi, Türk milletinin varlığının gerek yasalarıyla, gerek kültürüyle ve inancıyla ebediyete kadar varlığını sürdürmesidir. İkincisi ise Türk cihan hakimiyeti mefkuresi yani İlay-i Kelimetullahtır. Tanrı her şeyin hâkimiyse, Türk milleti de Tanrı izin verdikçe saldırıyor, Tanrı izin verdikçe kazanıyordu. Yani salladıkları kılıç Tanrı'nın kılıcıydı.

Genel olarak kitabelere baktığımız zaman Bilge Kağan'ın halka hesap vermek, gelecek nesildeki yöneticilere ve millet fertlerine tecrübelerini aktarmak ve rol model olmak amacıyla kitabeleri kaleme aldırıldığı anlaşılmaktadır. Bizim için ise kitabelerde geçen millet olma vasıfları ve milli şuur örnekleriyle adeta bir ön milliyetçilik zuhura gelmesidir.

Milliyetçilik tanımlarına baktığımız zaman belirli bir toprak parçası ve ortak vatan anlayışı, Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, ikinci, üçüncü ve dördüncü satırında geçen Ötüken dağları ve çevresi Bilge Kağan'ın belirttiği sınırlarla çizilmiştir. Bu açıdan Türklerin bir ülkesi ve vatani vardır. Millet olmanın diğer bir vasfı ise anayasal haklara sahip özgür bir insan topluluğunun var olmasıdır. Ülke sınırları çizilirken, milletin bazı fertlerinin bu sınırların ötesine geçtiklerini ve öldüklerini ya da asimile edildiklerini Bilge Kağan'ın Kültigin anıtının, Doğu yüzünün, yirmi üç ve yirmi dördüncü satırlarında ve Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, ikinci, beşinci ve altıncı satırlarında ifade etmesi ise aslında insanların özgür olduğunun göstergesidir.

O döneme dair bengu taşlar dışında, yazılı eserler olmadığı gibi yazıtlarda çok sık geçen yasa kavramı da sözlü olarak insanların bildikleri kurallar dizisidir. Nitekim modern anlamda milliyetçilik kavramının ulus devletle beraber inşa edilmiş bir kavram olduğunun savunulması ile Göktürklerde devlet-yasa-millet anlayışının var olması birbiriyle örtüşmektedir. Nitekim devlet-yasa- millet vurguları Kültigin anıtının, Doğu yüzünün, birinci, üçüncü ve on üçüncü satırlarında çokça mevcuttur. Göktürkler toparlanmadan önce millet yasasız ve devletsiz adeta başıboş şekilde gezmektedir. Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, dokuzuncu ve on birinci satırlarında gördüğümüz üzere devlet kurulup, yasalar düzenlenip, millet toparlandıktan sonra gözle görülmeyen, kulakla duyulmayan Türk milleti artık güçlüdür. Türk milletinde yasaların oluşum sürecinde ise iki ana aks vardır. Birincisi,

kurultay aracılığı ile konulan yasalar. ikincisi ise millet içinde günden güne gelişen ve toplumsal bir uzlaşıyla kabul edilen yasalardır.¹⁴⁸

Milliyetçiliğin doğası gereği halkçı olduğunu göz önünde bulundurursak, Kültigin anıtının, Doğu yüzünün, yirmi altı ve yirmi yedinci satırlarında, Bilge Kağan'ın emanet aldığı milletin, aç ve çıplak yani yoksul olduğunu ifade etmesi bizim için önemlidir. Çünkü Kültigin anıtının, Doğu yüzünün, yirmi dokuz ve otuzuncu satırlarında Bilge Kağan, Tanrı'nın lütfu ile aç halkı doyurduğunu, çıplak halkı giydirdiğini ve fakir milleti zengin hale getirdiğini söylemektedir. Bu ifadelere göre yine o dönemde bir ön halkçılık söz konusudur. Halkçılık da milliyetçiliğin bir uzvu gibidir. Bilge Kağan anıtının, Kuzey yüzünün, sekizinci ve dokuzuncu satırlarında, Bilge Kağan aç halkı doyurduğunu, çıplak halkı giydirdiğini ifade ederek, doğruluğunu millete tasdik etmek için millete de sözlerinde yalan olup olmadığını sorar.

Milliyetçiliğin modern anlamda bir demokrasinin ürünü olduğunu düşündüğümüzde ise aklımıza eski Türk meclisleri gelmektedir. Tonyukuk'un kağan ataması ve Tonyukuk'un meclis başkanı olması bizim için önemlidir. Dönemin meclislerine kurultay adı verilmektedir. Kurultaylar seçim usulüyle oluşmamaktadır. Lakin hanedan mensubu önderler, önemli görevlerdeki memurlar, boy beyleri varsa Türk milletine tabi diğer beylerden¹⁴⁹ oluşmaktadır. Demokrasiyle bir kavram olarak değil de yaşayış olarak, Türk milletinin binlerce yıl önce¹⁵⁰ tanışıklığı söz konusudur. Kurultaylarda, katılımcıların özgürce fikir beyan etmeleri ve kağana sunmaları göz önünde bulundurulduğunda bir ön meclis¹⁵¹ olarak nitelendirilebilir. Meclisin temelinde millet egemenliği olduğu gerçeği doğrultusunda, kurultaylarla ilgili yeni bir bakış açısı da oluşturabiliriz. Bilge Kağan'ın

¹⁴⁸ Yazar burada üç ana akstan bahsetmiştir. Üçüncü ve bizim burada eklemekten imtina ettiğimiz yasa oluşum şekli hükümdarın yasa yapmasıdır. Hükümdarda yasaya tabi olması ve kurultayın bulunmasından dolayı tek başına yasa yapmasının mümkün olmadığını düşünüyorum; Bkz. Aybars Pamir, "Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Törenin Oluşmasında Kurultayların Rolü", Adalet Dergisi, 2019, C.1-2, S.62-63, s.214

¹⁴⁹ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Terakkisiyle İlgili", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C.14, S.1, s.81

¹⁵⁰ "Demokrasi denilen yönetim biçimi bir Türk icadıdır ve zamanımızdan beş bin yıl önce uygulanmıştır. Bu bir kavim özelliği olduğu için, İslamiyetten önce Orta Asya'da kurulmuş konar göçer Türk devletlerinde bile çeşitli örnekleri vardır. Mesala; Hakan millet temsilcisinden başka bir şey değildir. Barthold'un 'Histore des Turcs d'Asie centrale' adlı 1945'te Fransa da yayınlanan eserinin 8. Sayfasında Hakan'ın büyük yetkilerinin olmadığından söz edilmektedir. Avrupa'da Türk tarihinin en önemli uzmanlarından biri olan Leon Cahun'un 'Introduction a l'histoire de l'Asie' adlı eserinin 1896 Paris baskısının 77. Sayfasında Hakan şöyle tasvir edilmektedir: 'Kendi milletlerini yiyip yutan hükümdarların aksine olarak Türk Hakanı halkının yiyecek ve giyeceğini temin ederdi.' Denilmektedir."; Metin İşçi, "Eski Türklerde Devlet ve Demokrasi Anlayışı", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.1, S.1, s.58-59

¹⁵¹ Pamir, Aybars Pamir, "Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Törenin Oluşmasında Kurultayların Rolü", Adalet Dergisi, 2019, C.1-2, S.62-63, s.214

Türk ülkesini savunmak için kale ve sur inşa ettirmek istemesine, Tonyukuk kurultayda karşı çıkararak, nüfuslarının Çinlilerden az olduğunu ve kendilerini bu duvarların arkasına hapsederlerse elbet bir gün işgale uğrayacaklarını¹⁵² ifade eder. Demek ki Kurultaylar, hükümdarın egemenlik alanını devletin ve milletin menfaatleriyle örtüşmediği zamanlarda kısıtlayabilmektedir. Hükümdarın egemenliğinin kısıtlanmasına dair bir başka görüş ise, hükümdarın yasalara uymak zorunda olmasıdır. Demek ki Türklerde devlet mutlakiyetle yönetilmemiştir. Kurultay bir kontrol mekanizması olarak işlev görmektedir.

Anthony Smith, milliyetçiliğin modern bir kavram olduğunu ifade ettikten hemen sonra bazı Doğu Avrupa ve Asya milletlerinin, kültürel birikim ve soy ağacına dayalı farklı bir milliyetçilik oluşturduklarını yazdığından bahsetmiştik. Göktürklerin soyunu Aşina'ya dayandırması ve Oğuzların soyunu Oğuz Kağan'a dayandırarak yönetme meşruiyeti elde etmeleri¹⁵³ işte bu tip bir milliyetçilik örneğidir. Yalnız Türk milletinin yöneticilerinin soyunu kutsal bir dayanağa dayandırmasının yanında Tanrı'nın izni ve lütfuyla bu göreve geldiğini ifade etmeleri de önemlidir. Göktürkler ve Oğuzlarda görülen bu anlayışın Osmanlı Devletinde de vuku bulduğunu görmekteyiz. Osmanlı'nın kurucusu Osman Gazi'nin aslında Oğuz Han'ın oğlu Gün Han'ın oğlu Kayı Han'dan geldiği¹⁵⁴ ifade edilir.

Etnik kimlik oluşumunun, millet ve milliyetçilik için önemini daha önce ifade etmişim. Etnik kimlik inşasında ortak soy, mitsel donatılara sahip ortak tarih, kültür, dil ve din gibi özellikler söz konusuydu. Bu özelliklerin hepsi de Türk toplumunda vardı. Ortak isimleri Türk olan bu insan topluluğunun arasında duygusal bir bağ olan ülkesi, dayanışma duygusu, ortak kültürü, ortak dili ve ortak bir soy miti vardı. Bu bilgilerden hareketle Smith'in modern dönemde etnik çekirdekten oluştuğunu düşündüğü milletlerden biri Türk milleti olabilir.

¹⁵² Şevket Koçsoy, “*Türk Tarih Kronolojisi*”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.71

¹⁵³ İncalcık, “*Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Terakkisiyle İlgili*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C.14, S.1, s.75

¹⁵⁴ İncalcık, “*Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Terakkisiyle İlgili*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C.14, S.1, s.78

2.3. Oğuz Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne Millet ve Milliyetçilik Şuuru

Göktürk Hakanlığı yıkıldıktan sonra, bağımsız şekilde yaşayan Oğuzlar¹⁵⁵, 900'ü yıllarda bir devlet teşekkülü kurmuşlardır. Devleti Yabgu unvanlı kağan yönetmekteydi. Devletin adı ise Oğuz Devleti olarak anılmaktaydı. Fakat devlet uzun süreli bir yaşam sürmemiştir. Devletin yıkılışı hususunda bizim için iki önemli bilgi vardır. Birincisi, Kıpçak-Kuman baskısıdır. İkincisi ise, Oğuz devletinde büyük bir kitle olarak yaşayan Selçuklu ailesinin kendi topluluğu ile devletten ayrılmasıdır.¹⁵⁶ Bu sebeplerden ötürü 1000'li yıllar civarında Oğuz devletinin yıkıldığı düşünülmektedir. Burada diğer bir önemli husus Selçuk Bey ve mahiyetindeki Türk topluluğunun tarih sahnesindeki yerlerini almalarıdır.

Selçuk Bey'in babası Dukak, Oğuz devletinde yüksek bir askeri ve siyasi görevi icra ediyordu. Dukak'ın ölümü ile Selçuk Bey dikkatleri üstüne çekerek, ordu kumandanlığı görevine getirildi. Selçuk Bey'in gittikçe güçlenmesi ve dikkatleri üstüne çekmesi Yabgu'yu tedirgin ettiği kadar Selçuk Bey'i de tedirgin etmiştir. Selçuk Bey bu yüzden mahiyetindeki toplulukla beraber Cend şehrine göç etmiştir. Cend şehrinde Müslüman olan Selçuk Bey¹⁵⁷, Oğuz devletinden gelen vergi memurların, “kafirlerle vergi vermeyiz” diyerek kovması ile Cend şehri özelinde Müslümanların takdirini kazanmıştır. Selçuk Bey, Oğuz devletinin Cend şehrine gönderdiği, orduyu da yenince, bölgede müstakil bir beylik kurmuştur.¹⁵⁸

Türk tarihi için önem arz eden konulardan biriside Türk milletinin İslamlaşması konusudur. Hiç şüphe yok ki, bu hususta akla ilk gelen devlette Karahanlılardır. 992 senesinde Karlukların Buhara'yı ele geçirmeleri üzerine Karahanlı hanedanlığı başlamıştır. Satuk Buğra Han'ın Müslüman olması ile ilgili iki rivayetle karşılaşmaktayız. Birincisi, gökten inen bir insanın ona “Müslüman ol” demesidir. İkinci rivayet ise, amcasından gizlice Müslüman olup Fergana'da gazilerle birleşip şehirlere akınlar yapmasıdır.¹⁵⁹ Türk ve İslam anlayışının özellikle Türk topluluklarının gerek göç güzergâhı, gerekse yoğun yaşadığı bu

¹⁵⁵ Oğuzlar siyasi olarak dahi olsa Türkmen ismini taşıyorlardı. Türkmen isminin Müslümanların, Türkleri ifade ediş biçimi olduğu söylenirse dahi, bunun İslamla doğrudan bir alakası görülmemektedir. Oğuz Yabgu devletinin asli unsuru olan Oğuzlar ile ilgili diğer önemli bir bilgi ise onların Boz-Ok ve Üç-Ok adıyla iki grup halinde hareket etmeleridir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Türkler Ansiklopedisi, s.77; 10. Yüzyılın sonuna doğru Oğuzların şekil itibariyle olsa dahi Müslüman olmalarıyla beraber onlara Türkmen denilmesiyle ilgili Bkz. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, İstanbul, s.10

¹⁵⁶ Şevket Koçsoy, “*Türk Tarih Kronolojisi*”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.77

¹⁵⁷ Selçuk Bey'in Müslüman olması ile birlikte tahminen 200.000 Türk'ün kısa sürede Müslüman olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, İstanbul, 2014, s.176

¹⁵⁸ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Nobel Yayıncılık, 2014, s.2-3

¹⁵⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, İstanbul, 2014, s.175

bölgelerde bir devlet adamı tarafından benimsenmesinin etkisinin büyüklüğü yadsınamaz bir gerçekliktir.

Selçuk Bey'in torunlarından Çağrı Bey, artan Oğuz göçlerinden dolayı, Türkler için yeni bir yurt arayışına¹⁶⁰ başlamıştır. Nitekim Anadolu keşif seferleri de böylece başlamıştır. Selçukluların Gazneliler ile yaptıkları 1040 Dandanakan savaşı¹⁶¹ ile ise Büyük Selçuklu Devleti kurulmuştur.¹⁶² Çağrı Bey'in keşifleri sonucunda da artık göç eden Oğuz Türkleri Anadolu'ya yerleştirilmeye başlanmıştır. Burada yine önemli bir husus dikkatimizi çekmiştir. Çünkü Anadolu'nun tamamı Rum değildir. Özellikle Anadolu'nun Doğu bölgelerinde Ermeni ve Yahudilerin varlığıyla beraber birçok kavim yaşamaktadır. Fakat Türklerin kitleler halinde Anadolu topraklarına girmeye başlamaları dağınık ve farklı etnik grupların bu büyük güç karşısında tutunmalarını zorlaştırdığı gibi kolayca boyun eğmelerini de sağlamıştır.¹⁶³

Türk dilinin bu süreçteki durumuna baktığımız zaman Kaşgarlı Mahmut ve Divanü Lügati't Türk ile karşılaşmaktayız. Türk topluluklarının hızla İslam dinini benimsemeye başlamaları ve Arapça kullanılan coğrafyalara doğru yayılmaları Türkçe'nin korunması ve yaşatılması problemini ortaya çıkarmış olacak ki, Kaşgarlı Mahmut köy köy, oba oba gezerek Türk kitlelerle konuşup onların lehçelerini, şiir vezinlerini, kafiyelerini not alarak eserini oluşturmuştur. Eserinde Türk diline ait bütün özellikleri yazarak, Türkçe'nin Arapça'dan geri kalmadığını iki dilin birbiriyle yarışacak derecede olduğunu ifade etmiştir. Türk ismini Tanrı'nın bahsettiğini ve Türklerin iktidarını adeta Tanrı'nın tesis ederek, Türklerin önünü açtığını ifade etmekle kalmamış bazı hadislerle bu durumu desteklemiştir. Özellikle Türk dilinin önemini vurgulamak adına, Türklerin fethettikleri bölgelerdeki insanların Türk dilini konuşmaya başladıklarında Türk toplulukların onları kendinden bir parça olarak gördüğünü¹⁶⁴ de ifade etmiştir.

¹⁶⁰ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s.23

¹⁶¹ Büyük Selçuklu devletinin kuruluşunda "Dandanakan Savaşı" birinci dereceden rol oynamıştır. Merçil, s.24

¹⁶² Şevket Koçsoy, "*Türk Tarih Kronolojisi*", Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.80

¹⁶³ "*Türkler Anadolu'ya sızmaya başladığı sırada bazı istisnai yerler dışında bölgenin bütününde nüfus çok azdı. Fetihler sürerken bölgeden kaçanlar, katliamlar veya tutsak alınanlar dolayısıyla bu nüfus daha da azalmıştı. İkincisi, Anadolu'daki nüfusu oluşturan unsurlar birbirinden çok farklıydı. Toplam sayıları tabii ki yeni göçmenlerden çok fazlaydı, ama yeni göçmenler nüfusun dağınık unsurlarının her biriyle karşılaştırıldığında, yani terazinin bir kefesine gelenlerin yayılma gücü, diğerine Anadolu nüfusunu oluşturan unsurların direnme gücü konulunca, sayısal eşitsizlik önemini yitiriyordu. Rum bölgeleri, Ermeni Bölgeleri, vb. vardı, ama Türkler her taraftaydı.*" Cahen, s.103

¹⁶⁴ Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, s.37

Selçukluların ve Oğuz göçerlerinin Anadolu'ya yerleşmeleri için Anadolu'da büyük bir gücü temsil eden Bizans'ın ya ortadan kalması ya da ordularının yok edilmesi gerekiyordu. Nitekim tarihler 1071'i gösterdiğinde, Sultan Alp Arslan Malazgirt'te Bizans ordusunu yok etmiştir. Bu büyük imha savaşı, Anadolu'yu fethetme sürecinde Türklerin karşısındaki en büyük engeli ortadan kaldırmıştır.¹⁶⁵ Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Selçuklu Türkleri vesilesiyle Anadolu Selçuklu Devletinin de temelleri atılmıştır. Malazgirt savaşı esnasında Uzların ve Peçeneklerin saf değiştirmesi¹⁶⁶ dikkatimizi çeken bir husustur. Çünkü uzlar Bizans safında yer alırken, karşısındaki kitlenin kıyafet ve konuşmalarından aynı soydan geldiklerini anlayarak¹⁶⁷ saf değiştirmişlerdir. Bu da Türklerin farklı ailelere mensup olsalar bile kendi milletlerinden olanları ayırt edebilmelerine en büyük örnektir.

Türk kitlelerin Anadolu'ya akın akın gelmeleri artık bu bölgenin Rum diyarı olarak anılmasını da ortadan kaldırmıştır. Avrupalı yazarların Anadolu topraklarına artık "Türkiye" olarak isimlendirdiklerini¹⁶⁸ görüyoruz. O dönemin şartlarında böyle bir isimlendirme aslında Anadolu'da Türk nüfusun çoğunluğunu ve hâkimiyetini belirtmesi bakımından bizim için önemlidir. Daha önce belirttiğimiz Türklerin büyük kitlelerle gelmesi ise yine Türk topluluklarının beraber yani bir ve bütün hareket ettiklerinin en büyük göstergesidir. Türk topluluklarının yerli halklara karşı düşmanca bir tutum sergilemediği gibi düşmanca duygularda beslemediğini görmekteyiz. Bunun dışında yerli halk topluluklarının içinde Türk topluluklarının erimesi¹⁶⁹ de söz konusu değildir. Yine aynı şekilde yerli halklarında erimesi¹⁷⁰ de söz konusu değildir. Özellikle Cahen'in bir Suriyeli müelliften aktardığı

¹⁶⁵ Burada Malazgirt savaşının Bizans ordusunun imhası olduğunu iyi analiz etmek gerekmektedir. Çünkü Anadolunun dört tarafı surlarla çevrili ve Doğu'da yer alan kapısı Malazgirt de gibi bir durum söz konusu değildir. Bizans ordusunun dönemin şartlarında büyük bir kısmı Malazgirt savaşı ile yok edilmiştir. Nitekim, Hüseyin Nihal Atsız'ın ifadeleriyle "*Malazgirt Savaşı, iddia olunduğu gibi, siyasi bakımdan kesin bir sonuçlu bir savaş olsaydı Bizans 1072'de Kayseri, 1073'te Paflonga ve 1074'te Antakya meydan savaşlarını veremez, 1161'de II.Kılıçarslan'dan toprak alamaz ve 1176'da Türklüğü silip süpürmek üzere, Mirya Kefalon'da boş çıkan büyük askeri hamleyi yapamazdı.*" Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s.71-73

¹⁶⁶ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s.67

¹⁶⁷ Salim Koca, "*Türklerin Göçleri ve Yayılmaları*", *Türkler Ansiklopedisi*, C.I, Ankara, 2002, s.1000

¹⁶⁸ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.104-105; Marco Polo'nun Anadolu için küçük Türkiye ve Orta Asya için büyük Türkiye demesi, Arapların ise Arz ü't-Türk demesi, Mısır'da kurulan Memlük devleti için Devlet-i Türkiye demeleri Türklerin başta Anadolu olmak üzere bu bölgelerde ne kadar hareketli ve çok olduklarının göstergeleridir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, s.31

¹⁶⁹ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.108

¹⁷⁰ "... bölgedeki yerli halkları inceleysek, birbiri içinde erimiş tek bir halk söz konusu değildir, her halk ülkenin belirli bir bölümünü işgal etmiştir, oysa Türkler, sayıca az olsalar da ülkenin her yerine dağılmışlar ve şu ya da bu şekilde Rum yahut Ermeni bölgelerinde bir "Türkiye" kurmuşlardır. Bu "Türkiye"yi belirleyen karakter, hakim halkın yararına çeşitli halklardan faydalanılmasıdır, ama bu halklar arasında bir birleşme, kaynaşma olduğu söylenemez." Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.361

bilgilere göre Türkmenler, kentte değil keçe çadırlarda yaşayan, çoban gibi hayvanlarıyla ilgili, Müslüman yahut eli silahlı hiçbir toplulukla karışmadan yaşarlarmış.¹⁷¹

Türkmenler, Selçuklular içinde kendi varlıklarının bilincindedir. Nitekim Moğollar karşısında kendi Türklüklerini ispatlamak istemişlerdir. Türklük duygularını canlı tutan etkenler ise Asya'dan gelen Türk göçlerinin devam etmesi ve Anadolu'da bulunan şehit ve gazilerin destanlarının¹⁷² nesilden nesle aktarılmasıdır. 13. Yüzyılda ise Anadolu'da üç başat siyasi grubun kaldığını görmekteyiz bunlar Türkmenler, Moğollar ve Kentlerde bulunan insanlardır. Türkmenler ilk Türk akınlarından beri Anadolu'da siyasi aktör olarak yerlerini almışlardı. Lakin Anadolu'nun Moğol istilasına uğramasından sonra sayıları ve etkinlikleri iyice artmıştı.¹⁷³

13. Yüzyılda Anadolu'da birçok yerin artık Türk ismiyle anılması, Türkleşmenin olduğu kadar Türklerin baskın milli kültürüyle ve yaşam tarzıyla da alakası vardır. Nitekim Cahen'in aktardığı bilgilere göre Devrek yakınlarındaki küçük bir dağ silsilesinden Bizanslı tarihçi Honiades "Babadağ"¹⁷⁴ diye bahsetmiştir. Cahen'in bu hususta şaşırıldığı bir diğer konu vardır. Sanki buraların eski isimleri unutulmuş gibi Bizanslı tarihçiler Türkçe isimleri telaffuz etmeye¹⁷⁵ başlamışlardır.

13. Yüzyılda Mevlana'nın Türkleri tahribat ehli¹⁷⁶ gösterirken, aslım Türk'tür¹⁷⁷ demekten de geri kalmamıştır. Moğol istilaları sürecinde, Moğolların Türk olarak zannedilmesinden dolayı tahribatla örtüşürmesi söz konusu olabilir. Nitekim Anadolu'da yaşayan Oğuz Türklerinin bu dönemde Türklüklerini devamlı suretle ifade etmeleri, Moğolları Asya'dan süregelen akrabalık ilişkileri içinde değerlendirdiklerine dair bir anlayış çerçevesinde gerçekleşmiş olabilir. Yine mesnevi II. Cilt, 455. Maddede geçen "*Türk sağ oldukça mutlaka kendisine bir otağ bulur, hele Hak kapısının azizi olursa.*"¹⁷⁸ Türk milletinin var oldukça her yerde kendine bir yurt edinebileceğini ifade etmiştir. Özellikle İslam inancıyla hemhal olmuşsa, daha üstün olduğunu da ifade etmiştir. Mesnevi'nin III. Cilt, 530. Maddesinde geçen "*Bil ki suretin çadırıdır, manan Türk. Manan bil ki kaptandır,*

¹⁷¹ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.110

¹⁷² Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.349

¹⁷³ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.353

¹⁷⁴ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.63

¹⁷⁵ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.105

¹⁷⁶ 6045. Maddede, "Kan Dökücü Oğuz Türkleri" ifadesiyle aslında Türklerinde işlediği bir cinayeti anlatmaktadır. Veled Çelebi, *Mesnevi Şerif C.II*, s.52

¹⁷⁷ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, s.47

¹⁷⁸ Veled Çelebi, *Mesnevi Şerif C.II*, s.9

*suretin gemi! Allah için şunu bir nefes olsun bırak da şehirlinin eşeği çanını çalsın!*¹⁷⁹ Çan çalma geleneğinin Hristiyan geleneği olduğu düşünüldüğünde, Türk olduğunu bilmesini öğütüyor burada İslami bir imgelemede söz konusu diyebiliriz. Fakat burada önemli husus Türklere görünüşün çadır, anlamın Türk ve görünüşün gemi, adın kaptan demesidir. Türk milletinin öncü rolü ve kendine özgü yaşam biçimi vurgulanmıştır. III. Cilt 1410 ve 1415 arasında âşık ile maşuk arasında bir diyalogdan bahsederken “...*Ben Bulgar Türküyüm, sen Katu Türkü istiyorsun.*”¹⁸⁰ Burada Mevlana’nın bu örneği vermesi Türklük bilincinin bir yansımasıdır. III. Cilt 3610. Maddede “*Ne mutludur ki o Türk ki savaşa girer, dayanır da atını ateşler dolu hendeğe bile sürer, ateşler dolu hendekten bile sıçratır.*”¹⁸¹ İfadelerine baktığımız zaman herhangi bir kişiyi andırıyor gibi düşüsek de eserin tamamına baktığımız zaman Türk’ün savaşçılığı ve gözü karalığı üzerinden bir örnek verdiği aşıkârdır. V. Cilt, 3775. Maddede “*Savaş, öyle hayal gibi bir hayalden ürküp kaçan her yüreksizin işi değil. Savaş, Türklerin işidir, nazenin kadınların değil.*”¹⁸² İfadeleriyle Mevlana’nın III. Cilt, 3610. Maddedeki ifadeleri birbirini tamamlamaktadır. Savaşmak mücadele etmek Türk’ün işidir.

Moğol istilasından sonra II. Beylikler dönemi başlamıştır. Beylik teşekkülünü oluşturanlardan birisi olan, Karamanoğlu Mehmet Bey, Türkmenlerin yoğun yaşadığı bölgede etkinliğini kısa zamanda göstermiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey’in 1277’de, divanda, dergahta, mecliste ve sokakta Türkçeden başka bir dil kullanılmayacak demesi ve ardından Siyavuş’a bir ferman yayınlatarak, Türkçeyi resmi dil ilan etmesi¹⁸³ Türk tarihi açısından mühim bir meseledir. Karamanoğlu Mehmet Bey büyük ihtimalle, Selçukluların her ne kadar Arap ve Fars dünyasına karşı siyasal ve askeri üstünlük kursalar da edebi ve kültürel üstünlük kuramayacaklarını gördü. Çünkü Türkler kendi aralarında Türkçe konuşmalar dahi edebi ve bilimsel alanda Farsça ve Arapça kullanıyorlardı.¹⁸⁴ Bu da kültürel olarak ister istemez bir asimilasyona gebeydi. Bu sebeple Türkçe üzerine ehemmiyetle durmuş olabilir.

¹⁷⁹ Veled Çelebi, *Mesnevi Şerif* C.III, s.13

¹⁸⁰ Veled Çelebi, *Mesnevi Şerif* C.III, s.36

¹⁸¹ Veled Çelebi, *Mesnevi Şerif* C.III, s.93

¹⁸² Veled Çelebi, *Mesnevi Şerif* C.III, s.34

¹⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz; Şevket Koçsoy, “*Türk Tarih Kronolojisi*”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.60; Cahen, s.354; Erdoğan Merçil, “Anadolu Beylikleri”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/anadolu-beylikleri#1-tarih> (25.06.2021).

¹⁸⁴ Salim Koca, “*Türklerin Göçleri ve Yayılmaları*”, Türkler Ansiklopedisi, C.I, Ankara, 2002, s.1007

Oğuzname¹⁸⁵ geleneğinin 14. Yüzyıla doğru arttığını görmekteyiz. Oğuznamelere göre, Türkler arasında ilk Cihan hakimiyeti Oğuz-Han zamanında gerçekleşmiştir. Bu hakimiyet başta Çin olmak üzere, İran, Irak, Azerbaycan, Suriye, Mısır ve Anadolu'yu¹⁸⁶ kapsamaktadır. İran kaynaklarındaki Afrasyap'ın¹⁸⁷ da, aslında Oğuz-Han olduğu düşünülmektedir. Oğuzların dedesi olan Oğuz-Han'ın komutanlarının aileleri/soyları da Karluk, Kıpçak, Kanglı, Kalaç ve Uygurlar olarak devam etmektedir. Destan'da bütün Türkler bir arada görüldüğü ve birlik Oğuz-Han zamanında sağlandığı için, ondan sonraki süreçte bu boyların ayrılığını belirtmek için bir çıkarım elde edebiliriz. Oğuznameler Türkmenlerin güçlü olduğu dönemlerde popülerlik kazanmıştır. En önemli hususlardan birisi ise Dede Korkut'un, "Oğuzlardan Kayı boyunun cihangirlik davasının temsilcisi olacak"¹⁸⁸ gibi bir rivayette bulunduğu ifade edilmesidir. Burada yeni bir problem bizi karşılamaktadır. Daha önce gördüğümüz, şecerelerini kutlu soya dayandırmak isteyen Osmanlılar mıdır? Yoksa gerçekten kutlu soydan mı gelmektedirler? Bu bizim konumuzu gereksiz yere uzatacağı için bizim burada ele alacağımız husus Avrupalı yazarların Selçuklular ve Osmanlılar için devamlı surette Türk vurgusu yapmaları¹⁸⁹ boşuna değildir. Gerek Selçuklular, gerekse Osmanlılar kadim Türk tarihine damga vurmuş Türk devletleridir. Meşruiyetlerini sağlamak içinde mutlaka milletlerinin 2500 yıllık tarihine dayandırmak¹⁹⁰ istemişlerdir.

Karamanoğulları ile birlikte Osmanoğulları Beyliği II. Beylikler döneminde kurulmuştur. Karamanoğulları beyliği, Anadolu'nun ve Türk İslam topluluklarının koruyucu ve vasisi olarak kendini görmekteydi. Hatta Anadolu'ya geldikleri zaman kendilerini "Han oğlu Han" olarak tanıttıklarını görmekteyiz. Bu durumun oluşmasında Selçukluların başkenti Konya'da tahta oturmalarının da elbette etkisi¹⁹¹ vardır. Biraz yukarıda görmüş olduğumuz, Selçuklular ve Osmanlıların, çok daha önceyse Göktürklerin soyunu kutlu bir

¹⁸⁵ Oğuznameler Türk tarihine dair bilgiler içeren yazılı eserlerdir. Oğuzların hayatlarından, devlet yönetimi sistemine kadar birçok bilgiyi elde etmemiz sağlar. Genellikle destan, mit, şiir şecere, rivayet gibi metinlerin toplamıdır. Sözlü olarak anlatılanları ise Oğuzname yazarları yazılı hale getirmişlerdir. Oğuznameler halkın milli ve manevi duygularını diri tutmuştur. Otuz yakın Oğuzname vardır. Bu Oğuznameler özellikle İslam öncesi Türk tarihinin tamamlayıcısı hüviyetindedir. Yazılı Oğuzname kültürü tarihi bilinç neticesinde oluşarak, Türk boyları ve hükümdar şecereleri hakkında bizlere bilgi vermektedir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Fuzuli Bayat, "OĞUZNÂME", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/oguzname> (25.06.2021).

¹⁸⁶ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, s.97

¹⁸⁷ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, s.102

¹⁸⁸ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, s.99-101

¹⁸⁹ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, s.47

¹⁹⁰ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, s.138

¹⁹¹ Mehibe Şahbaz, "Osmanlı ve Karamanlılar Arasındaki Siyasi Evlilikler: İlalü Hatun Örneği", ASEAD, C.66, S.3, 2019, s.337

aileye dayandırma anlayışının benzerini Karamanoğullarında görmekteyiz. Çünkü bütün bu toplulukları ortak bir anlayıştan, Türklük kaynağından çağlayan birer nehir gibidirler.

Türk ve İslam ruhunun koruyuculuğu ve varisi, olma amacıyla yapılan Osmanlı ve Karamanoğlu beyliklerinin mücadeleleri bizi bin yıl önceye Göktürklerin siyasi birliği sağlamak üzere Basmillere, Karluklara, Dokuz Oğuzlara ve Kırgızlara yaptığı akınları hatırlatmaktadır. I. Murat'ın 1386 Karaman seferine kadar, Karamanoğullarının Anadolu'da Osmanlıdan güçlü olduklarını¹⁹² görmekteyiz. Frenk-Yazısı savaşı ile Karamanoğulları da Osmanlıların üstünlüğünü kabul etmiştir. 1389 I. Kosova Savaşında ise bütün Anadolu beylikleri Osmanlılar ile beraber saf tuttu.¹⁹³ Fakat bu beraberlik uzun sürmedi. . Murat'ın Kosova'da şehit düşmesi üzerine beylikler isyan bayrağı açtılar. Yıldırım Bayezid'in tahta çıkmasıyla birlikte o güne kadar uygulanan ılımlı siyaset anlayışı yerini sert bir yönetim anlayışına bırakmıştı. Nitekim 1389-1398 yılları arasında Saruhan, Menteşe, Candar, Aydın, Germiyan ve Karamanoğullarına yönelik seferler neticesinde bu beylikler Osmanlı hakimiyetine girdiler.¹⁹⁴

Ankara Savaşı sonrasında Timur tekrar beyliklere topraklarını iade etti. Fetret Devrinden sonra, II. Murat Candaroğulları ve Karamanoğulları hariç bütün beylikleri tekrar topraklarına kattı. Karamanoğullarının diğer beyliklerle ve zaman zamanda batılı devletlerle işbirliği yaptılar.¹⁹⁵ II. Murad zamanında defalarca Karamanoğulları ile Osmanlılar arasında anlaşmalar yapıldığını¹⁹⁶ fakat devamlı bu anlaşmaların yürütülmediğini görmekteyiz. Osmanlılar ve Karamanoğulları arasındaki Türk ve İslam devlet ve teşekküllerinin koruyucusu ve varisi olma yarışı Ankara Savaşından sonrada devam etmiştir. Karamanoğulları beyliğinin yıkılmasıyla bu yarış sona ermiştir. Tam manasıyla Anadolu da Türk siyasal birliği ise ancak Yavuz Sultan Selim zamanında sağlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmet Han'ın, İstanbul'un fethinden sonra, Ortodoks Rumlar Osmanlı vatandaşı sayılarak, onlarında can ve mal güvenli Osmanlı İmparatorluğu tarafından güvence altına alınmıştır. Tabi ki Fatih'ten önce Osmanlı sınırları içerisinde ve daha öncesinde Selçuklu devletinin sınırları içerisinde Müslüman ve Türk olmayan insanlarda

¹⁹² Şahbaz, s.337

¹⁹³ İsmail Çiftcioğlu, "Osmanlılar İle Anadolu Beylikleri Arasındaki İkişkilere Ulemanın Diplomatik Rolü", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2009, s.195

¹⁹⁴ Çiftcioğlu, s.195-196

¹⁹⁵ Çiftcioğlu, s.196

¹⁹⁶ Çiftcioğlu, "Osmanlılar İle Anadolu Beylikleri Arasındaki İkişkilere Ulemanın Diplomatik Rolü", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2009, s.199

yaşamaktaydı. Lakin Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethedene kadar, Müslüman ve Türk olmayan insanlara hoşgörölü ve dostane yaklaşılsa dahi devlet organizasyonu içerisinde adli, idari, hukuki imtiyazlar verilmiyordu. Fatih Sultan Mehmet önce Ortodoks Rumlarını daha sonrada Ermenileri millet olarak tanımıştır. Onların kendi tören ve inanışlarını gerçekleştirmeleri için gerekli ayrıcalıkları tanımıştır. Millet sisteminin özelliklerinin en başında ise sistemin aslında insanları dini ve mezhepsel olarak kategorize ediyor gibi görünse bile o mezhep ve dini grupların devlet nezdinde varlığının kabulü ile aslında onları devlet organizasyonuna bağlamış¹⁹⁷ oluyordu. Millet sistemindeki ortak yaşama kültürüne baktığımız zaman ise Hz. Muhammed döneminde, Medine'ye hicretten sonra Medine Sözleşmenin tarafları olan insanların bir arada yaşama anlayışını ortaya koymalarını anımsıyoruz. Fakat bu durum daha çok İslam devlet teşekkülünden sonra gayrimüslimlerin vergi vermeleri karşılığında, can ve mal güvenliklerinin devlet güvencesine alınmasına¹⁹⁸ benziyordu.

Osmanlıların daha beylik dönemlerinden itibaren izledikleri siyasete baktığımız zaman onların Anadolu'daki diğer beyliklerden ziyade Bizans'a yönelik fetih stratejileri benimsemeleri ve diğer Türk beyliklere karşı vasallık yöntemiyle egemenlik kurmayı istemeleri onların devlet geleneği oluşum sürecini de elbette etkilemiştir. Her ne kadar Osmanlı beyliğinin kurucuları ve toplumunu Türkler oluştursa da, Osmanlı devletinin süreç içerisinde giderek fetih ve gazaya yönelik bir dış siyaset benimsediğini görmekteyiz. Fetih ve gazaları tetikleyen aynı İslami düşünce devlet yönetimini de elbette etkilemiştir. Türklerin millileştirdiği iki tane dinleri vardır. Bunların birisi Şamanizm, diğeri ise İslamiyettir. Bu millileştirme, dini değiştirme ya da o dinin ritüelleri değiştirme olarak değil, benimseme ve koruyuculuğunu üstlenme olarak ele alınmalıdır.

Nitekim Osmanlı Devletinin yönetsel yapısına baktığımız zaman dört farklı temel gelenekle karşılaşmaktayız. Bu gelenekler; Türk geleneği, İslam geleneği, Bizans geleneği ve yerel geleneklerdir. Osmanlı devletinin de 1453'den sonra İmparatorluk olarak atfedilmesinin sebebi de artık çok uluslu ve çok dinli bir yapının oluşmasıdır. İşte bu tarihten sonra İmparatorluk olmanın gereği olarak üst kimlik inşası gerçekleşmiştir diyebiliriz. Buradaki üst kimlik Osmanlılıktır. Fakat Osmanlı millet sisteminin kendine özgü bir yapısı vardır. Çünkü dini veya milli her grup devlet organizmasına bağlı kendi

¹⁹⁷ Ahmet Yusuf Yılmaz; Tefik Erdem, "Osmanlı Millet Sistemi ve Milliyetçilik ile İlişkisi", Turkish Studies – Economy-Finance-Politics, 2020, C.15, S.4, s.2568-2569

¹⁹⁸ Yılmaz;Erdem, s.2266-2267

teşkilatlanmalarını ve sistemlerini geliştirdiler. Millet sisteminin bizim konumuz ile ilgisi ise, kurucuları ve Nüfusunun ana omurgasını Türklerin oluşturduğu Osmanlı devleti, İmparatorluk olmanın gereği olarak Türk milletine yeni bir ufuk çizgisi çizerek, Dünya devleti olma yolunda adımlar atıyordu.

Osmanlı İmparatorluğunun millet sisteminin Türk milletine olumsuz yansımaları ise Türk ve Türkmen kitlelerin devlet nezdinde ayrıcalıklarının yitirmeye başlamasıydı. Devşirme sisteminin de bir getirisi olarak geniş Türkmen ailelerin Osmanlı İmparatorluğunda üst düzey yöneticilik yapan temsilcileri ile devşirme paşalar arasında çekişmeler ve siyasi çatışmalar başlamıştı. Nitekim Celali isyanlarında bu durumun toplumun tabanına sirayet etmiş bir durumdu. Çünkü Türk ve Türkmenler sadece yönetsel olarak değil ekonomik olarak da giderek zayıflamaktaydı. Bazı yazarların Celali İsyânlarını “Anadolu Türk Halk Hareketi” olarak nitelendirdiğini de görmekteyiz. İsyânlara ismini veren Bozoklu Celal’in Alevi Türkmen olduğu ve ağır vergiler altında yaşayan yoksul Anadolu insanına daha iyi bir yaşam vadederek insanları etrafında topladığını¹⁹⁹ görmekteyiz.

¹⁹⁹Baki Öz, *Osmanlı’da Alevi Ayaklanmaları*, Ant Yayınları, İstanbul, 1992, s.176

3. BÖLÜM

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU KURTULUŞ REÇETESİNİ ARARKEN

Osmanlı İmparatorluğu, Fransız İhtilali yaşandığı sıralarda topraklarının genişliği ve nüfusu bakımından Dünya'nın en büyük imparatorluklarından birisiydi. Osmanlı İmparatorluğunun kurucuları köken bakımından Türk olsa bile birçok kavimle bir arada yaşamaktaydılar. Osmanlıların hoşgörülü yönetim anlayışı ve oluşturduğu millet sistemi sayesinde farklı dil, din ve ırktan insanlar bir arada yaşamaktaydılar. Kendi özellerinde hepsi kendi kültür ve geleneklerini yaşatma imkânı bulmuşlardır. Bu durum insanlık ve bir arada yaşama anlayışı bakımından olumlulanabilir olsa bile ortak bir kültür ve anlayış gelişmemesine²⁰⁰ sebebiyet vermesi bakımından olumsuz bir durum oluşturmuştur. Burada göz ardı etmememiz gereken konu ise Müslüman nüfusun çoğunluğu oluşturmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar monarşiyle yönetiliyor olsa da, Avrupalı çağdaşlarıyla karşılaştırdığımızı zaman aristokratik bir sınıfın olmadığını görmekteyiz. Çünkü Müslüman olan bütün vatandaşlar devlet görevine getiriliyordu. İmtiyazlı tek grup ise Osmanlı ailesiydi.²⁰¹

Millet sisteminin muhteviyatını anlamak adına ek bir bilgi olarak sunmak istersek Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra padişahlar sadece Osmanlı tebasının değil, tüm İslam âleminin halifeliği sıfatını kullanmışlardır.

Enver Ziya Karal'ın aktarımıyla III. Selim'in tahta çıkışını halka bildirmek için yayınladığı fermanında;

*“Malumunuz odur ki, Tanrı'nın emriyle amcam Sultan Abdülhamid Han hayatını tamamlayarak cennete gitmekle saltanat ve hilafet nöbeti irs ve istihkak yoluyla bana geçti...”*²⁰²

²⁰⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.V, İstanbul, 2017, s.1

²⁰¹ Enver Ziya Karal, Osmanlı ailesinin ayrıcalıklı konumda olduğunu ifade ettikten sonra, yakınçağlardan itibaren İmparatorluktaki haklardan en mahrum kişinin padişahlar olduğunu ifade etmiştir. Özellikle bir dönem uygulanan kafes sistemi ile vâliatların saraya iyice hapsedildiğini ifade etmiştir. Bu sistemin bahanesi olarak ise padişah vâliatlarının eğitimi bahane edilmiştir. Fakat saray sınırları içerisinde verilen eğitim, şehzadeleri padişahlığa hazırlayacak derecede iyi değildir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, C.V, s.2

²⁰² Karal, C.V, s.2

İfadelerinden anlayacağımız üzere padişah halife sıfatını da kullanmıştır. Ayrıca eski Orhun abidelerinde sıkça rastladığımız, “Tanrı izin verdi, Tanrı kut verdi, Tanrı lütfetti” ifadelerine benzer olarak “Tanrı’nın emriyle” ifadesine rastlamaktayız.

17. yüzyıldan itibaren bu çok uluslu ve dinli yapının yegâne koruyucusu olan orduda da bir dizi bozulmalar gerçekleşmiştir. İmparatorlukta düzenli ordu yeniçeri ocağıydı. Yeniçeri ocağında artan disiplinsizlikler, yeniçeri kanunnamelerinin yerini geleneklere bırakmasına sebep olmuştu. Ocağın “Ocak devlet içindir” anlayışı, “Devlet ocak içindir”²⁰³ anlayışına evrilmişti. Padişahın resmi olmayan denetleyicisi bu sistem içerisinde ulema ve yeniçeriydi. Yeniçerilerin istemediği yenilikleri gerçekleştirmek neredeyse imkânsızdı. Bu yüzden II.Osman ve III.Ahmet önce yeniçeri ocağını değiştirmek için mücadele etmişlerdi. Fakat bunun bedelini canlarıyla ödediler.²⁰⁴ Askeri yapılanma ancak II. Mahmut’un yeniçeri ocağını topa tutup kaldırmasıyla düzenlendi.

18. yüzyılın ikinci yarısında itibaren İngiltere’de yeni bir üretim biçimi belirdi. Kömür ile elde edilen buharın makinede kullanılmasıyla birlikte, endüstri devrimi başlıyordu. Endüstri devrimi ile birlikte kol gücü yerini makine gücüne bırakmaya başladı.²⁰⁵ Osmanlı İmparatorluğunda bu dönemde artan isyan ve getirisi olarak asayişsizlik ekonomik ve ticari gelişimleri engellerken bu devrimi yakalayamamakta Osmanlı ekonomisine zarar veriyordu.

Osmanlı İmparatorluğunun dış politikada benimsemiş olduğu kendi kendine yeterlilik prensibi de devletin dış dünyayla işbirliği geliştirmesini engellemiştir. Bu prensibin temelinde de, İslam ile yönetilen bir devlet Hristiyan bir devletle eşit şartlarda²⁰⁶ masaya oturamayacağı görüşü hâkimdi.²⁰⁷ 18. Yüzyılın başında ise Osmanlı Devletinin ilk

²⁰³ II. Mahmut zamanında Sekban-ı Cedid kurulunca, yeniçeriler kazan kaldırmıştı. II. Mahmut da devlet ricalinin ortak kanaati neticesinde kardeşi IV. Mustafa’yı öldürttü. II. Mahmut’un bu hamlesi ile Osmanlı padişahı olacak kimse kalmamıştı. Bunun üzerine bazı yeniçerilerin “*Padişah insan değil midir? Kim olursa padişah olur. Yeter ki bizim ocağımız devam etsin*” dediği aktarılmaktadır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, s.96

²⁰⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.V, s.7

²⁰⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.V, s.8

²⁰⁶ Osmanlı İmparatorluğu özellikle yükselme devrinde kendi medeniyetini, Avrupa medeniyetinin üstünde görmüştür. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2018, s.9

²⁰⁷ Karal, C.V, s.8-9; III.Selim Mısır’ın Fransa tarafından işgali sonrasında, Mısır’a savaş açılmasını isteyen paşalarına bunun için erken olduğunu belirli bir hazırlık yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu süreçte Rusların Karadeniz donanmasının, Osmanlı İmparatorluğunun emrine verilebileceğini söylemesi ve İngilizlerin Akdeniz’de Fransız donanmasını araması üzerine İngilizler ve Ruslarla anlaşma imzalamasıyla beraber aslında kendi kendine yeterlilik prensibinin geçersizliğini III. Selim uygulamada kabul etmiş oldu. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, C.V, s.28-29 Nitekim Mısır savaşları neticesinde Osmanlı ordusunun defalarca sayıca kendinden az olan Fransız ordusuna yenilmesi Osmanlı İmparatorluğu için “Denge politikasının” uygulanacağı yeni bir dönemi açıyordu. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, C.V, s.43

kez bir batı ülkesine elçi gönderdiğini görmekteyiz. III. Ahmet, Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'yi Fransa'ya büyükelçi olarak göndermiştir. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi orada gördüklerini bir kitap haline getirerek, padişaha sunmuştur. Daimi elçiliklerin ilki ise III. Selim tarafından 1793 yılında açılmıştır.²⁰⁸ Peki, Osmanlı devleti kendi kendine yetme prensibi neticesinde Avrupa ile hiç mi münasebet kuruyordu? Elbette kuruyordu. Avrupa'dan iki tip bilgi akışı oluyordu. Birincisi, Eflak ve Boğdan beylerinin Avrupa'nın muhtelif yerlerinde bulunan ajanları vasıtasıyla gelen bilgilerdir. İkincisi ise, İstanbul'da elçiliklerde bulunan tercümanlardır. Lakin burada da farklı bir durum söz konusudur. Divan-ı Hümayunun neredeyse bütün tercümanları Rum'dur. Çünkü Türkler yabancı bir dil öğrenmeyi aşağılık duygusuyla örtüştürdükleri için başka dil öğrenmeye tenezzül etmiyorlardı.²⁰⁹ Doğal olarak bu tercümanlar bazen yanlış ve yanlı bilgi aktarabilmektedir. Osmanlı Devleti güçlüyken, diplomasiye ve anlaşmalara ihtiyacı yoktu fakat güçten düşünce diplomasi üretmek çok elzem bir hal almıştır.

Avrupa'daki sosyal ve siyasal dönüşümü Osmanlı İmparatorluğunun aydın sınıfını temsil eden Ulema idrak edememiştir.²¹⁰ Bu sebeple gerileme dönemi ve bu dönemde çare arayışlarıyla yeni fikir çalışmaları yapılamamıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunda bir dizi ıslahat çalışmaları başlamıştır. Islahat çalışmalarının yönü yukarıdan aşağıya doğru bir yöntemle uygulanmak istenmiştir. Lakin padişahların ve devlet adamlarının ıslahatları gerçekleştirirken iki grubu devamlı suretle dikkate almaları yani hesaba katmaları gerekmiştir. Bu iki grup yeniçeriler ve ulema'dır. Ayrıca kurumsal bir ıslahat çalışması başlatılmadığı gibi ıslahatlar, ıslahatçı padişah ile sınırlı kalmıştır.²¹¹

Osmanlı İmparatorluğunda, Islahat çalışmalarına baktığımız zaman, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra iktidarı devralan padişah ve sadrazamların bir kısmının²¹² bu gayeyi gerçekleştirerek, İmparatorluğun aksamakta olan yönlerini gidererek çöküşe mahal

²⁰⁸ Şuheda Günce, *Osmanlı Devleti'nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri*, Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi, 2020, S.6, s.107

²⁰⁹ Karal, C.V, s.9

²¹⁰ Karal, C.V, s.10; Savaşlarda üst üste alınan yenilgiler Avrupa'nın askeri ve teknolojik alanlardaki gelişiminden kaynaklandığı görülmüştür. Lakin ulemanın bir kısmı ise Batı'nın teknolojik üstünlüğünün ve Osmanlı'nın geri kalmışlığının Tanrı'nın bir isteği olarak, din bütünlüğünün ortadan kalkması sebep gösterilerek hareketsiz kaldığını görmekteyiz. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s.10

²¹¹ Enver Ziya Karal'a göre, geleceğini devletin kurumlarına değil de kişilere bağlamış olan devlet yönetim sistemlerinde, halk bütün umutlarını hükümdara bağlarlar. Osmanlı İmparatorluğunun yapısına baktığımız zaman ıslahatların köklü ve sürdürülebilir olmamasının sebebi bu durumdan dolayıdır. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Karal, C.V, s.11-13

²¹² II.Osman, IV.Murat ve Köprülülülerin gerçekleştirmeye çalıştıkları Islahatlar bozuk düzeni, düzeltme gayesi taşıyordu. Muhtevası bakımından yeni bir yol açmıyor, yeni bir düzen getirmeyi amaçlamıyordu. Karal, C.V, s.55

vermemeye çalıştığını görmekteyiz. III. Selim'in özellikle ıslahatlar konusunda ciddi adımlar atabildiğini söyleyebiliriz. III. Selim'in "Nizam-ı Cedid"e yüklediği mana çok yönlüdür. Osmanlı İmparatorluğunu, Avrupa düzeyinde tarım, sanayi, sanat, eğitim, bilim ve medeniyet oluşturmak için bir dizi yenilik hareketinin²¹³ tamamıdır. III. Selim "Nizam-ı Cedid"i programlaştırırken, bu programın kendisinden çok devletin bir programı haline gelmesini istemiştir. Bu vesile ile de toplam 22 devlet adamının Nizam-ı Cedid'e dair layihalar sunmasını istemiştir. 22 devlet adamının sunduğu layihalar neticesinde Islahatların gerçekleştirilmesi hususunda ortaya 3 tane yol çıkmıştır. Birinci yol, yeniçeri ocağı dâhil bütün askeri ocakların Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki kanunlara göre düzenlenmesi gerekliliğidir. İkinci yol, yeniçeri ocağı dâhil, bütün ocaklardaki askerlere Fransız usulü askeri eğitim verilmelidir. Aynı zamanda Fransız askeri silahlarının kullanılması sağlanmalıdır. Üçüncü yol, yeniçeri ocağının kaldırılması ya da ıslahı mümkün olmazsa, yeniçeri ocağının yanında Fransız usulüyle yeni bir ordu kurulmalıdır.²¹⁴ III. Selim bu yollar arasından ikinci olanı seçti. Toplamda 72 maddelik Nizam-ı Cedid programı hazırlandı. İlk iş olarak yeniçeri ocakları ve diğer bütün ocakların düzenlenmesi bir yandan da yeni kurulacak Nizam-ı Cedid ordusu çalışmaları başladı.

Nizam-ı Cedid ıslahatları arasında bizim için önem teşkil eden hususların başında Antepli Asım Efendinin ve Kadı Burhan efendinin sözlüklerinin Arapça ve Farsçadan, Türkçeye çevrildiğini görmekteyiz. Bu eserler dışında birçok yabancı eserde Türkçeye çevrilmiştir.²¹⁵Yabancı dilde yazılmış askeri kitaplarında bu dönemde Türkçeye çevrildiğini görüyoruz. III. Selim döneminde yine eğitim alanında Mühendishane-i berri kuruluyor. Avrupa kurumlarını yakından tanıma merakı yine bu dönemde başlıyor. III. Selim kıyafet düzenlemelerine gidince, Müslümanların sarık ve ayakkabıları için sarı renk belirlenmişti. Ermenilerin şapka ve ayakkabıları için ise kırmızı, Rumlarınki siyah, Yahudiler için ise

²¹³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.V, s.61

²¹⁴ Karal'a göre birinci ve ikinci yolu tercih edenler muhafazakârlardı. Üçüncü yolu tercih edenler ise devrimcilerdi. Muhafazakârların birinci ve ikinci yolu üzerinde karar kılmalarının sebebi de Kanuni Sultan Süleyman zamanında ordunun durumunun çok iyi olduğu birçok memleketi fethettikleri ve o zamanlarda Fransızların savaşa dair çok bilgisi olmadığı yönündeydi. Bu yüzden eskiye dönmek, eski kanunları tekrar uygulamak askeri ocaklar için daha doğru bir karar olabilirdi. Üçüncü yolu seçenlerse içinde yaşadıkları dönemin gerektirdiği gereksinimlerin, geçmiştekilerle farklı olduğunu ve o dönemki kanunların şimdiki dönemde uygulanırsa dahi netice alınamayabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, C.V, s.63

²¹⁵ Karal bu dönemde Türkçeye yapılan çevirilerin halkın anlayabileceği Türkçeden farklı bir üslupla yazıldığını ifade etmiştir. Lakin bu tercümeyle bile büyük bir değişimin ifadesidir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, C.V, s.69

mavi renk belirlenmişti. Sadece insan kıyafetleri değil evlerinin rengi de onlar için belirlenen renkte oluyordu.²¹⁶

Osmanlı İmparatorluğunda çok sık görülen bir gericilik örneği ile Nizam-ı Cedid'e karşı kara propaganda başlamıştır. Yeniçerilerin kazan kaldırması ile birlikte III. Selim tahttan indirilmiştir. Yerine IV. Mustafa tahta geçirilmiştir. Kabakçı Mustafa İsyanı²¹⁷ olarak kayıtlara geçen bu olaydan sonra yenilikçi düşüncelere sahip devlet ricalinin kelleleri yeniçeriler tarafından istenmiştir.²¹⁸ Bunun üzerine canını kurtaranlar Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmıştır. Alemdar Mustafa Paşa okuma yazma bilmese dahi açık görüşlü biri olduğu için yenilik taraftarıydı. Bu sebeple III. Selim'in yanında yer alanlara sahip çıktı. Önce padişah IV. Murat ve sadrazamın güvenini kazanmak için yanına sığınan devlet adamlarını önemli ve kritik görevlerdeki paşaların yanına gönderdi.²¹⁹ Daha sonra sadrazamı ikna ederek İstanbul'a yürüdü. Sadrazamı da Kabakçı Mustafa'yı cezalandırmak niyetinde olduğuna ikna etti. Fakat bir sabah Bab-ı Ali'yi basarak tahta III. Selimi geçirmek istedi. Bunu öğrenen IV. Mustafa, III. Selim ve II. Mahmut'un öldürülmesi emrini verdi. III. Selim katiller tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Alemdar Mustafa Paşa tahta II. Mahmut'u çıkardı. II. Mahmut da, Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazamlık görevine getirdi.

II. Mahmut tahta oturduktan sonra, Alemdar Mustafa Paşa, Anadolu ve Rumeli'de bozulan asayiş düzeltmek için kollarını sıvadı. 1808 yılında neredeyse derebeylikler haline gelen ayanları İstanbul'a davet etti. 1808 yılında bir dizi maddeler içeren ve kayıtlara Sened-i İttifak olarak geçen anlaşmayı imzaladı. Padişah otoritesini ve hâkimiyetini sarstığını düşünerek sinirlendi. Lakin İmparatorluğun içinde bulunduğu durumda bundan farklı bir çözüm üretmek imkânsız gibiydi. Sened-i İttifak maddeleri içerisinde yeniçerilerin veya herhangi bir ayanın isyan etmesi, düzeni bozması üzerine imzalayan diğer bütün gruplar ittifak halinde o isyanı bastıracaktı.²²⁰ Böylece güç birliği yapılıyordu. Sadece bu anlaşma

²¹⁶ Karal, C.VI, s.274

²¹⁷ Kabakçı Mustafa bazı fitne içeren sözleri tellallar ile İstanbul'un dört bir yanına yaydı. Bu sözler "*Ey ahali, meramımız Nizam-ı Cedit belasını kaldırmaktır. Başka niyetimiz yoktur. Müslüman olanlar, kendilerini ocaklı bilenler bizimle beraber olsunlar*" ifadeleridir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, C.V, s.82

²¹⁸ Kabakçı Mustafa İsyanında bazı devlet adamlarının orduyu hümayunun çağrılarak isyanın bastırılması teklifine III. Selim şiddetle karşı çıkarak ordunun sınır hattında kalmazsa, Rusların Çatalca'ya kadar ilerleyeceğini bildirmiştir. Tahtından ziyade vatanını ve devletini düşünen III. Selim tahttan indirilmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, C.V, s.83

²¹⁹ Refik efendi İstanbul Serdar-ı Ekreminin yanına, Behiç efendiyi Edirne Serdar-ı Ekreminin yanına gönderdi. Refik efendi daha sonra padişahın Hazine Vekili Nezir Ağa ve Hazine Kethüdası Selim Ağa ile görüştü. Behiç efendi ise Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'yla görüştü. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, C.V, s.87

²²⁰ Karal, C.V, s.90-93

ile sınırlı kalmadılar. Yeniçeri ocağının bünyesinde Sekban-ı Cedit diye yeni bir birlik oluşturdular. Alemdar Mustafa Paşa'nın giderek güçlenmesiyle birlikte huzursuzluklar arttı. Nitekim yeniçeriler isyan ederek II. Mahmut'u tahttan indirip, yerine tekrar IV. Mustafa'yı geçirmek istediler. Alemdar Mustafa Paşa'nın da kellesini istediler. A Mustafa Paşa direnebildiği kadar yeniçerilere direndi. Direnemediği yerde cephaneliği ateşe vererek 300 yeniçeri ile beraber öldü. II. Mahmut ise, devlet adamlarının üzerinde uzlaştığı bir fikri uygulattı. IV. Mustafa'yı öldürttü. Bunun üzerine II. Mahmut'tan başka tahta oturacak kimse kalmadı. Bu süreçte birçok yenilik taraftarı öldürüldü. Sekban-ı Cedit kaldırıldı.²²¹

II. Mahmut tahtta kalırken bu süreçten sonra yeniçeriler zorbalıklarını arttırarak devam ettiler. Halk yeniçerilerden yaka silkmeye başlamıştı. Yeniçerilerin askeri başarısızlıkları da buna eklenince tekrar bir düzenleme ihtiyacı hâsıl olmuştu. Padişah II. Mahmut uzun süren fikir alışverişleri neticesinde Eşkinci isminde bir ocak kurmaya karar verdi.²²² Bu ocağın modern silahlarla, modern eğitim almaları kararlaştırıldı. Yeniçeri ocağının da talimleri düzene sokuldu. Yeniçeriler başta bunu onaylarken daha sonra tekrar kazan kaldırdılar. Yeniçeriler bu sefer normal isyanlardan farklı olarak saldırmak yerine savunmayı tercih etti. Padişah II. Mahmut Ulemaya ne yapılması gerektiğini sordu? Devlete isyanın cevapsız bırakılmaması gerektiği cevabını alınca yeniçerilere karşı harekât düzenlenmesini istedi. Bu arada sadrazam, padişahın "Sancak-ı Şerif" in de çıkarılmasını istedi. Padişah bunu onayladı. Yıllardır yeniçeri zulümüyle karşı karşıya kalan halk Sancak-ı Şerif'in altında toplandı. Topçu birlikleri yeniçeri kışlalarını vurmaya başladı. Bu vesile ile de yeniçeri ocakları topa tutularak tüm Osmanlı topraklarında söndürülmüş oldu.²²³

II. Mahmut önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağını söndürdükten sonra, Asakir-i Mansure-i Muhammediye adını verdiği yeni nizamlı ordu teşekkülünü oluşturuyor. Askerlerin yetiştirilmesi için yabancı subay ve eğitmenler getiriyor. Harp ve Tıp mektepleri bu dönemde açılıyor. Nezaretler ve meclisler kuruluyor. Avrupa'da elçilikler açılmaya devam ediliyor. İlköğretim zorunlu hale getiriliyor. Avrupa'ya öğrenciler gönderiliyor. Tercüme odası kuruluyor. İlk resmi gazete olan Takvim-i Vekayi bu dönemde çıkarılıyor. Posta teşkilatı kuruluyor. Pantolon başta olmak üzere Avrupa-i giyim tarzı bu dönemde oluşturuluyor. Şeriat mahkemeleri dışında mahkemeler kuruluyor. Kanun önünde bütün vatandaşlar eşit sayılıyor.

²²¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.V, 95-96

²²² Karal, C.V, 146

²²³ Karal, C.V, 148-150

II. Mahmut'tan sonra tahta I. Abdülmecid geçti. Çok genç yaşta tahta oturan padişah babasından devraldığı iki problemi çözmek istiyordu. Birincisi devam etmekte olan Mısırlı Mehmet Ali Paşa ile savaş. İkincisi ise yeni düzeni sağlaması öngörülen Tanzimat'ın ilanıydı. Padişah Abdülmecid bu iki hususta da en çok Mustafa Reşit Paşa'ya güveniyordu. Mustafa Reşit Paşa'da Osmanlı İmparatorluğunun eski gücünde olmadığını bildiği için Avrupalı güçlerle ittifak kurmak gerektiğini bu güçlerinde Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünden yana olan İngiltere ve Fransa olduğuna inanıyordu. İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmak için Osmanlı devletinde bir dizi düzenlemeler ve gayrimüslimlere haklar verilmesi gerekiyordu. İşte Tanzimat Fermanıyla beraber bu amaçlanmıştır.

Nitekim Tanzimat Fermanı ile Müslüman veya Gayrimüslim bütün halkın namus, can ve mal güvenliği devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Vergi toplama usulü düzeltilmiştir. Vergilerde iltizam kaldırılarak, eminlikler kuruldu. Askerlik sistemli bir vatandaşlık görevi haline getirildi.²²⁴ Özellikle askerlik sistemi hem Müslümanları hem de gayrimüslimleri hoşnutsuz etti.²²⁵

Tanzimat ve Islahat sürecini nüfus bakımından da değerlendirmek gerektiğini düşünürsek, 1844 yılında İmparatorlukta yapılan nüfus sayımı sonucunda karşılaştığımız tablo şudur; İmparatorlukta toplam 35.000.000 insan yaşamaktadır. 15.000.000 insan Avrupa topraklarında, 16.050.000 insan Anadolu ve Arap yarımadasında, 3.800.000 insan ise Afrika kısmında kalan topraklarında yaşamaktadır. Etnik kimlik dağılımı ise; 12.890.000 Türk, 7.200.000 Slav ve Slavlaşmış topluluklar, 1.500.000 Arnavut, 2.000.000 Rum, 2.400.000 Ermeni, 170.000 Yahudi, 230.000 Tatar, 4.700.000 Arap, 235.000 Suriyeli, 25.000 Dürzi'dir. Dini olarak nüfuslar ise; 20.550.000 Müslüman, 13.730.000 Ortodoks, 900.000 Katolik, 170.000 Yahudi'den²²⁶ oluşmaktadır. Elimizdeki veriler bize gayrimüslimlerin nüfusunun Müslüman nüfusa yaklaştığını göstermektedir. Nitekim İmparatorluğun temelini oluşturan Müslüman Türklerden fazla gayrimüslim vardır. Bu da yönetimi elinde bulunduran çoğunluğun artık azınlık konumuna gerilediğinin göstergesidir. Tanzimat ve Islahat çalışmalarının ne kadar elzem bir hal aldığı gözler önündedir.

²²⁴ Askerlik 5 yıl süreyle yapılan bir vatan görevi haline geldi. 5 yıl askerlikten sonra, 7 yıl redif sınıflarında hizmete devam edeceklerdir. Her yılın bir ayı da bağlı oldukları kazalara gidip 1 ay orada kalacaklar. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.V, s.179

²²⁵ Hristiyanlar uzun süredir askerlik yapmıyorlardı. Müslümanlarla askerlik yapmak istememeleri de bu duruma eklenince devamlı suretle Bab-ı Ali'ye baskı yaptılar. Bab-ı Ali'de Hristiyanların askerlik yapmaları için düzenlenen kanunu ertelemeye karar verdi. Müslümanlar içinse özellikle dağlık kesimlerde yarı göçebe yaşayanlar bu durumdan çok rahatsız oldu. Askerlik ödevini kabul etmediler. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Karal, C.V, s.180

²²⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.VI, s.268

Islahat Fermanı, I. Meşrutiyete kadar Osmanlı İmparatorluğunun iç ve dış siyasetinin temeli vazifesi görmüştür.²²⁷ Islahat Fermanı ile farklı din ve mezheplere mensup halkın Tanzimat Fermanıyla verilmiş hakları tekrar teyit edilmiştir. Bütün dinlere karşı hoşgörü devam edecektir. Din ve vicdan hürriyeti tanınacaktır. Farklı dini grupların hükümet nezdinde oluşturulan kendi meclisleri dâhilinde istekleri Bab-ı Ali'ye sunulacaktır. Dini ya da milliyeti ne olursa olsun, isteyen ve gerekli şartları taşıyan herkes devlet memuru olabilecektir. Farklı dini grupların tümünün din adamlarına devlet tarafından maaş ve ödenek verilecektir. Müslim ve Gayrimüslimler arasındaki davalar karma mahkemelerce incelenecek ve neticelendirilecektir. Gerekli yaş ve sınav şartlarını karşılayan her vatandaş sivil veya askeri okullarda eğitim alabilecektir. Her türlü dini cemaat eğitim ve sanat okulu açabilecektir. Okulların denetimi hükümete bağlı olacaktır. Her konuda tüm vatandaşlar eşit olduğu için, herkes askerlik göreviyle yükümlüdür.²²⁸

Enver Ziya Karal, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanını kıyaslarken çok ince bir noktaya dokunmuştur. Mustafa Reşit Paşa Tanzimat Fermanını hazırladıktan ve Gülhane meydanında okuduktan sonra bilgi amaçlı bildiride bulunur. Islahat Fermanı, Paris anlaşmasında işaret edilen bir madde gereği düzenlenmiştir. Ayıca Islahat Fermanının, Padişah'ın sadrazama hitap ettiği kısımda "*Osmanlı Devletinin iyiliğini isteyen ve dostu bulunan büyük devletlerin yardım ve himmetlerine*"²²⁹ yazması yabancı baskı ve tesirini adeta gözler önüne sermektedir.

Padişah I. Abdülmecid'den sonra tahta I. Abdülaziz geçti. Abdülaziz reform ve ıslahatlara devam etti. Çok yönlü bir insan olan Abdülaziz Avrupa'ya bir dizi ziyaretler gerçekleştirdi. Yabancı devlet adamlarıyla çeşitli organizasyonlarda bir araya gelmeye başladı. Devlet Şurasını kurdu ve her yıl devlet şurasıyla bir araya gelerek o yılı değerlendirdi. Harbiye, Ticaret ve Ziraat nezaretlerini kurdu. İlk bütçe planlamasını oluşturdu. Islahhaneler kuruldu. Mekteb-i Mülkiye-i açıldı. Dönemin üniversitesi olan Darülfunun açıldı. Erkek ve Kız sanayi mektepleri açıldı. Türkçenin sadeleştirilmesi fikri ve Türkçülük fikirleri bu dönemde yeni yeni oluşmaya başladı. Hürriyet ve meşrutiyet fikirlerinin ortaya atıldığı dönemdir. Özellikle Osmanlıcılık fikrinin güçlendiği dönemdir.

²²⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.VI, s.1

²²⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.VI, s.1-4

²²⁹ Karal, C.VI, s.5

1865 yılında Belgrad Ormanında altı genç bir piknik hüviyetinde toplantı yapmışlardır.²³⁰ Bu gençleri bir araya getiren ortak amaç Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne dair çözüm içeren fikri mülahazalardır. Altı gencin lideri konumunda olan Mehmet Bey, eğitimini Paris’te alarak meşrutiyet ve cumhuriyet fikirlerini benimsemiştir. Meclis-i Vala’da daha önce görev yapmış olan Nuri ve Reşad Beylerle de yenilikçi fikirlere sahip oldukları için kafa kafaya vermişlerdir. Ünlü şair Namık Kemal yine grubun içerisindeydi. Doğu ve Batı fikirleriyle kendini bezemiş olan Ayetullah Bey grubun içerisindeydi. Altıncı genç ise “Mir’at” gazetesinin sahibi Refik Beydir. Bu altı gencin çözüm olarak benimsedikleri fikir ise meşrutiyetin ilanıdır.²³¹ Altı gençten birisi olan Ayetullah o gün yanında İtalya’da kurulmuş gizli cemiyet olan “Carbonari” hakkında iki kitap getirmişti.²³² Bu kitaplar doğrultusunda o gün “İttifak-ı Hamiyet” gizli cemiyeti kuruldu.²³³ Daha sonra bu cemiyet “Genç Osmanlılar” olarak anılacaktır. Buradaki “Genç” kelimesi çok manidardır. Çünkü Avrupalılar, Osmanlı İmparatorluğu için “Hasta ve Yaşlı adam” tabirini kullanıyorlardı. İmparatorluğun bekası için bir araya gelen gençler daha sonra bu sebeple²³⁴ “Yeni (Genç) Osmanlılar” olarak anılacaktır.

Yusuf Akçura’nın tabiriyle Avrupa’dan ithal edilen fikirlerin Osmanlı İmparatorluğunda uygulanması için fikir ve teori üretmeksizin, yukarıdan başlatılan değişim hareketi Tanzimat, Aşağıdan başlatılan değişim hareketi ise Genç Osmanlılardır. Fakat bu iki değişim amaçlayan harekette fikirden çok eyleme öncelik verdiği için bu konularda fikri inceleme yapacak eserin azlığından da Akçura bahseder.²³⁵

Tanzimat fikri Avrupa’nın taklidi mahiyetindeydi. Yeni Osmanlı hareketi de Tanzimat’ı tamamlar nitelikteydi. Fakat yeni Osmanlılar ile çok sık kullanılmaya başlanan “hürriyet”, “meşrutiyet”, “demokrasi”, “millet” kavramları toplum ve diğer münevverler açısından önemlidir. Önemli bir konudur çünkü Türkçülük fikirlerinin başat isimleri de bu dönemde belirmeye başlamıştır.²³⁶

²³⁰ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.17

²³¹ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.19-21

²³² Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019, s.23

²³³ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.29

²³⁴ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.31

²³⁵ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.23

²³⁶ 1876’da Mithat Paşa ve arkadaşlarıyla birleşerek Padişah Abdülaziz’i tahttan indirerek, II. Abdülhamid’i tahta çıkararak I. Meşrutiyeti ilan ettirenler arasında bulunan Harbiye komutanı Süleyman Paşada Yeni Osmanlılarla beraberdir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa, Remzi Kitabevi*, 2016, C.I, s.26

1876 tarihine kadar yani II. Abdülhamid tahta çıkana kadar geçen sürede Osmanlı İmparatorluğunun yıpranmış kurumlarını değiştirmek için Padişahların ve devlet adamlarının yönetici sınıftan, aşağıya doğru bir değişim gerçekleştirmeye çalıştığını görmekteyiz. Yeniçeri isyanlarıyla padişahların tahttan indirilip, başka padişahların tahta oturtulması tabandan, tavana gerçekleşen bir hareket gibi görünse de yukarıda ele aldığımız biçimiyle yeniçerilerin isyanları onların çıkarları için yaptıkları, halkın desteğini alamamış ve fikri olarak bir çözüm vadetmediği gibi çözümsüzlüğe gebe hareketlerdir. Özellikle I. Meşrutiyetin ilan edilmesi ve Kanun-i Esasi'den sonra ise Osmanlı toplumunun da değişim taleplerinin arttığını burada ise Osmanlı münevverlerinin etkin bir rol oynadığını görmekteyiz. Osmanlı Münevverleri Avrupa'da popüler olan fikirleri başta tercümelerle naklederek²³⁷ daha sonra kendileri bu fikirler üzerine eklemeler yaparak halka bu fikirleri anlatmak istemişlerdir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu da dört ana fikir akımı gelişmeye ve taraftar toplamaya başlamıştır. Bunlar; Batıcılık, Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülüktür. Batıcılık diğer fikir akımlarına göre daha erken oluşmaya başlamıştır. İslamcılık ve Osmanlılık mevcut sistem içerisinde ana aksları oluştururken, Türkçülük daha çok 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra varlık göstermeye başlamıştır.

3.1. Batıcılık

Batıcılık genel tanımı itibariyle, batı uygarlığının geliştirmiş olduğu fikir, eğitim ve bilimin geri kalmış toplumlarda uygulanmasını ve bu uygulamaların gerçekleştirilmesiyle de çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmanın aracıydı. Batıcılık kimi zaman sadece şekilde kalırken, kimi zamanda toplumsal düzen örneği olarak bir hedef haline gelmiştir. Batıcılık çoğu zamanda yenileşme ve gelişme ile beraber kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda batılılaşma fikrinin gelişimi, Avrupa'nın ilim ve tekniğini almak üzere girişilen ıslahatlarla paralel olarak başlamıştır. Osmanlı'da batılılaşma, Avrupa karşısında geri kalmışlığın sonucunda zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu zorunluluğun doğmasında ise Osmanlı İmparatorluğunun kendine olan güveni ve daha önce belirtmiş olduğumuz kendi kendine yeterlilik prensibinin getirisi olarak dış dünyadaki gelişmelere gözlerini kapatması yatmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun dış dünyaya gözlerini kapatması savaşlarda büyük yenilgiler ve toprak kayıplarıyla neticelenmiştir. Bu sebeple

²³⁷ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s.24-25

batılılaşma hususunda ilk örnek alınan kurumlar, Avrupa'nın askeri kurumları ve onların silah teknolojileri olmuştur.

III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i programlaştırırken 22 devlet adamına görüşlerini sorması sürecini daha önce görmüştük. 22 devlet adamının görüşleri neticesinde Nizam-ı Cedid'in uygulanması için üç farklı yol ortaya çıkmıştı. Fakat ikinci yol tercih edilmişti. Çünkü bunun temelinde devlet adamlarının, sorunların çözümünü kanun-i kadime dönmekte ve idareyi ıslah etmekte görmeleri yatmaktadır.²³⁸ Bu düşüncenin temelinde de hiç şüphe yok ki, Osmanlı İmparatorluğunun kendine olan güveni yatmaktadır. Fakat burada bizim çıkarmamız gereken sonuç, iki farklı görüşün yani nizam-ı âlemciler ve nizam-ı cedidcilerin iki farklı zıt cephede yer almalarıdır.

Lale devri kültürel olarak batı taklidiyle şeklen bir modernleşme içerse dahi fiiliyatta batılılaşma fikri, Nizam-ı Cedid'ten beri Osmanlı İmparatorluğunda, özellikle dönemin gereksinimlerini kavrayabilmiş padişahlar ve devlet adamları tarafından benimsenmiştir. III. Selim'den sonra, II. Mahmut'ta ıslahatlara devam etmek istemiştir. Yeniçeri isyanıyla ortadan kaldırılmış olan Nizam-ı Cedit yerine, II. Mahmut da Sekban-ı Cedit ordusunu kurmuştur. Fakat II. Mahmut da yeniçerilerin isyanı ve engellemeleri ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine II. Mahmut yeniçeri ocağını topa tutarak en büyük engeli ortadan kaldırmıştır. Askeri alanda batılılaşma problemi II. Mahmut'un kurduğu Asakir-i Mansure-i Muhammediye ile çözülmek istenmiştir. Tanzimat fermanı ile hukuksal alanda bir batılılaşmanın adımı atılmıştır. Bu süreçte eğitim kurumlarının da batı Tüm engellemelere rağmen Osmanlı İmparatorluğunun dünya devletleri arasında geri kalmışlığının giderilmesi için ufku geniş Padişahlar ve devlet adamları mücadele etmişlerdir. Hiç şüphe yok ki bunlardan biride I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'nin kabulü için mücadeleden geri durmayan Ahmet Mithat Paşa'dır. Her ne kadar II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra Osmanlı-Rus harbini sebep göstererek meclisi tatil edip, kanun-i esasiyi yürürlükten kaldırmış olsa da, Osmanlı ordusunun çağı yakalaması için Almanya'dan askeri ve teknik personel getirmiştir.

Genel olarak ifade etmek gerekirse, Hristiyan batıdan Osmanlı İmparatorluğunun alacağı bir şey yoktu. Lakin ilimde ve bilimde ilerlemiş uygar batıdan Osmanlının alacağı çok şey vardı.²³⁹ İşte o dönem halka anlatılamayan husus buydu.

²³⁸ Kadir Canatan, *Osmanlı'da Batılılaşma ve Batımerkezcilik İdeolojisinin Tarihsel Kökenleri*, Eskiye Dergisi, Yıl 8, Mart 2018, s.13

²³⁹ Canatan, s.26

3.2. Osmanlıcılık

Osmanlıcılık fikrinin ortaya çıkışına baktığımız zaman, Fransız ihtilali ile ortaya çıkmış olan milliyetçiliğin tesirlerini görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu ve çok dinli yapısından dolayı dünyada yayılmakta olan milliyetçilik akımlarından en çok etkilenen devletlerden biriydi. Milliyetçilik fikrine karşı Osmanlı İmparatorluğunun geliştirdiği savunma mekanizması da Osmanlıcılık olmuştur. İnsanları bir üst kimlikle bir arada tutma anlayışına dayanan Osmanlıcılık fikrinin siyasal olarak tezahürü ise Tanzimat Fermanıyla ortaya çıkmıştır.

Osmanlıcılık fikrinin temelinde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan insanların dil, din, ırk ayırt etmeksizin bir arada yaşaması ideali yatmaktaydı. Eğer bu ideal gerçekleştirilebilir, sınırlar dâhilindeki bütün etnik gruplar tek bir üst kimlik altında toplanabilecek ve etnik grupların bağımsızlık düşünceleri perdelenecekti.

Osmanlıcılık fikrinin bir devlet politikası haline gelmesi ise Sırp ve Yunan isyanları neticesinde II. Mahmut'un Osmanlıcılığı bir çare olarak görmesiyle olmuştur. İsyancıların önüne geçmek için Osmanlı İmparatorluğunun gayrimüslimlere yönelik politikalar üretmeleri gerekiyordu. Nitekim Tanzimat Fermanı özünde etnik veya dini unsurların tamamının birliğini oluşturmak için, Osmanlıcılık ve Osmanlı vatanseverliği üzerine kurulmuştu. Çünkü bu ferman ile birlikte ilk defa Müslüman ve Müslüman olmayan halk aynı hak ve yükümlülüklerde buluşuyorlardı. Aynı hak ve yükümlülüklerle insanlara bir ve aynı oldukları bu sebeple de birlik oluşturmaları gerektiği ifade ediliyordu.

Tanzimat Fermanını ortaya koyan devlet adamı olan Mustafa Reşit Paşa'dan sonra, Islahat Fermanının hazırlanmasında rol oynayan Ali ve Fuat Paşalarda Osmanlıcılık düşüncesinin devletin çöküşünün önüne geçecek fikir olduğuna inanıyorlardı. Nitekim Islahat fermanı ile etnik ve dini olarak küçümseyici bütün ifadeler yasalandı, karma mahkemeler kuruldu. Islahat fermanı da gayrimüslimlerin sosyal ve siyasi hayat sınırlarının genişletilmesiyle kendilerini Osmanlı milletinin parçası olarak hissetmeleri için düzenlendi.

İlk Anayasamız olan Kanun-i Esasi'nin 8. Maddesinde yer alan *Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar bila istisna Osmanlı tabir olunur.* İfadeleri 1876'ya kadar Osmanlıcılık fikrinin Osmanlı İmparatorluğu ve devlet adamları tarafından benimsendiğinin en büyük göstergesidir. Nitekim Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın o dönem ortaya koydukları

eserlerde ve Mithat Paşa'nın idari anlamdaki faaliyetlerinde Osmanlılık fikrinin tezahürlerini görürüz.²⁴⁰

Yeni Osmanlılarda bu süreçte ortak vatan anlayışı ile aslında Osmanlılık fikirleri dairesinde hareket etmekteydiler. İmparatorluk nüfusunun büyük bölümünü teşkil eden Müslümanlar ve Türklerde devletleri zarar görmesin diye Osmanlılık fikrine sıcak bakıyorlardı. Bu konuda farklı bir bakış açısı geliştiren Yusuf Akçura, Osmanlılık fikrinin ve Osmanlı milleti oluşturma fikrinin, mevcut sınırları ve yapıyı korumak için önemli olduğunu ifade ettikten sonra ilerleyen süreçte çoğunluğun Türk ya da Müslümanların elinden farklı etnik ya da dini grupların eline geçerse Osmanlı isminin dahi kalmayabileceğini ifade etmiştir. Yine burada ifade ettiği bir gerçek bugüne kadar hep kavga etmiş farklı din ve soylara mensup insanların bundan sonra nasıl bir arada yaşayabileceklerine²⁴¹ dairdir.

Yusuf Akçura Osmanlılık fikri ve Osmanlı milleti oluşturma fikrine bütün grupların nasıl yaklaştığını da ele almıştır. Nitekim Osmanlı milleti oluşturulmasını ve herkesin eşit olmasını Müslümanlar ve özellikle Türkler istemez, çünkü Türklerin 600 yıllık hâkimiyetleri sona erecek ve hükümleri altında görmeye alıştıkları azınlıklar ile aynı statüde yer almaya başlayacaklardır. Osmanlı milleti oluşturma fikrini İslam ve Müslümanlar istemez, çünkü daima ikinci planda gördükleri gayrimüslimlerle aynı statüde olacaklardır. Osmanlı milleti fikrini gayrimüslimlerde istemezler, çünkü hepsinin kendi tarihleri ve tahayyül ettikleri gelecekleri vardır. Onların geçmiş ihtişamlı günlerini Türkler ve Müslümanlar bitirdikleri için bir arada yaşamak istemezler. Gayrimüslimlerden bazı toplulukların menfaati Osmanlı milletine tabi olmakla örtüşse dahi, heyecana gelen hisleri bu menfaatin önüne geçecek ve engelleyecektir.²⁴² Bütün bu bakış açılarını incelediğimiz zaman Osmanlı milleti husule getirmenin imkânsızlığı gözler önüne serilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan azınlıkların bağımsızlık mücadelelerinin artması en sonunda Balkanlarda başlayan bağımsızlık mücadeleleri Osmanlılık fikrinin terkedilmesine sebep olmuştur.

²⁴⁰ Şerif Demir, *Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2011, s.324

²⁴¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s.28-29

²⁴² Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.29-30

3.3. İslamcılık

Osmanlı İmparatorluğunun Millet sisteminin temelinde de Müslümanlar ve Müslüman olmayan arasında bir ayrıma gidildiği gibi, Tanzimat dönemindeki nüfus sayımlarına göre İmparatorluğun 35.000.000 nüfusunun, 20.000.000'undan fazlası Müslümandı. Müslümanlarında tahminen 12.000.000'dan fazlası Türk'tü. Nizam-ı Cedidcilerin aynı Kanun-i Kadim'i özlemeleri gibi İslamcılık fikrini benimseyenler de devletin İslam ile hemhal olduğu dönemleri özlemektedirler. İslamcılık fikrini benimseyenler için Osmanlı İmparatorluğundaki çöküşün önüne geçmenin yegâne çözümü tekrar İslam'a sarılmak ve İslam'a göre devlet müesseselerini tekrar inşa etmektir.

İslamcılar için Tanzimat ve Islahat Fermanları şeriata karşı bir değişim gerçekleştirmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanının getirdiği yenilikler yerine tekrar şariat yani İslam kanunlarına göre devlete nizam verilmelidir.

İslamcılık siyasal olarak ise II. Abdülhamid dönemine ait bir düşüncedir. İslamcılığın siyasal bir fikir olarak benimsenmesinin temellerine baktığımız zaman ise Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ve dışında bulunan Müslümanları halifelik bayrağı altında toplayarak devleti ona göre inşa etmek gayesi vardır. Bu süreçte en azından Müslüman kitlelerin etnik kimlikleri farklı olsa dahi Osmanlıdan ayrılmayacaklarına olan inanç yatmaktadır.

Mehmet Akif'in İslam hususundaki görüşleri bizim için çok kıymetlidir. Mehmet Akif kötü gidişin sebebinin İslam değil, İslam'ın öğütlerini anlayıp uygulamayan Müslümanlar olduğunu ifade etmektedir.²⁴³ Mehmet Akif eğer bu durumu ifade ediyorsa, İslam'ı idrak edememiş insanlar nasıl İslamcılık fikri etrafında toplanabileceklerdi?

Yusuf Akçura II. Abdülhamid'in İslamcılık politikasının tatbiki halinde Osmanlı vatandaşlarının arasında nifak gireceğini ifade etmiştir. İslamcılık politikasının uygulanması halinde Müslüman olmayan vatandaşların ve onların yaşadıkları topraklarının Osmanlı İmparatorluğundan kopacaklarını ifade etmiştir. İslamcılık Türkler arasında da Müslüman Türkler ve diğer Türkler ayrımı yaratacaktır. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu güç kaybedecektir. Lakin İslamcılığın bunların yanında bir faydası vardır. Bütün Müslümanlar bilhassa Müslüman Türkler birbirlerine sıkı sıkıya bağlanacaklar ve timsali olmayan bir

²⁴³ Kemaleddin Taş, *Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din*, Dini Araştırmalar Dergisi, 2019, C.22, S.56 s.480

birlik örneği sergileyebileceklerdir.²⁴⁴ Eğer bu birliktelik gerçekleşirse, Osmanlı İmparatorluğu da diğer büyük devletler gibi konumlanacaktır.

3.4. Türkçülük

Fransız ihtilali akabinde başlayan etnik bağımsızlık hareketleri Osmanlı İmparatorluğu aydınlarını da etkilemiştir. Türkçülük düşüncesi ilk olarak Edebiyat alanında varlığını göstermiştir. Arapça ve Farsça tamlamaların edebiyatta sıkça kullanılması ve halkın daha sade bir Türkçe konuşması Edebiyatla hemhal olan münevverlerin dikkatinden kaçmamıştır. Kafkaslarda, Kırım'da, Sibiryada, Türkistan'da, İran ve Azerbaycan'da birçok bölgede kullanılan Türkçe ile Anadolu'da insanların kullandığı Türkçe'nin neredeyse aynı olması bir Türk birliği tasavvuru oluşturmuştur.

Türkçülük fikrini benimseyen aydınlardan Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve İsmail Gaspıralı, Türkçülük üzerine birçok konuya açıklık getirmeye çalışmışlardır. Burada en ilginç husus ise Ziya Gökalp'in Türkiye Türk'ü, İsmail Gaspıralı'nın Kırım Türk'ü, Yusuf Akçura'nın Kazan Türk'ü olmasıdır. Bu fikir adamlarının Türk olmalarına rağmen farklı coğrafyalarda doğmuş olmaları fakat aynı hisselerle sahip olmaları bizim için önemlidir.

Yusuf Akçura Türkçülük fikrinin faydaları hususunda, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Türklerin hem dini, hem de soydaş olarak birbirlerine sıkı sıkıya bağlanacaklarını ifade etmiştir. Türkçülük fikrinin siyasi olarak inşası ile ırken Türk olmayan toplulukların içinde Türkleşmiş olanlarında bu fikri benimseyeceğini aynı zamanda kendini Türklüğe yakın hissedenlerinde Türkçülük fikrini benimseyeceğini ifade etmiştir. Akçura'ya göre Türkçülüğün en büyük faydası ise, Asya, Anadolu ve Balkanlarda bulunan yaşayış ve kültürü aynı olan, aynı duygu ve düşüncelere sahip Türklerin bir araya gelmesi ile Avrupalı diğer büyük milli devletler gibi bir devletin inşa edilebilecek olmasıdır. Türkçülüğün yaratacağı problem ise ırken Türk olmayıp, Türkleşmeyecek Müslüman ve ya Müslüman olmayan toplulukların Osmanlı İmparatorluğunda kopmaları durumudur. Burada yine diğer bir problem Müslüman fakat Türk olmayan topluluklara Osmanlı İmparatorluğunun ilgisinin azalma durumudur.²⁴⁵

Akçura'ya göre Türkçülüğe dair fikirler diğerler fikirlere nazaran henüz yeni doğmuştur. Nitekim Akçura bir gerçeği de ifade ederek, Türklerin tarihlerini unuttuğunu söylüyor. Birleşmesini öngördüğü Türklerinde çoğunun Müslüman olduğunu ifade ederek,

²⁴⁴ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.33

²⁴⁵ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.36-37

Hristiyanlarda olduğu gibi İslam’ında milliyetçiliğe karşı yumuşatılması gerektiğini ifade ediyor. Hâlbuki Hz. Muhammed’in, kişinin kavmini sevmesinin ırkçılık olmadığını²⁴⁶ ifade ettiğini biliyoruz. Akçura dinlerin artık toplumsallık yerine şahsileştiğini ve din birliğinin yerini vicdan özgürlüğünün aldığı²⁴⁷ ifade ediyor.

Yusuf Akçura’nın Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirleri arasında bir mukayesede bulunduğunu görmekteyiz. Nitekim Osmanlıcılık fikri ekseninde Osmanlı İmparatorluğunun güçlenmesinin Türk ve Müslümanlarında güçlenmesi²⁴⁸ demek olduğunu ifade etmiştir. O dönem için fikir adamlarının kafalarında yeni bir devlet kurma ihtimali ve düşüncesi yoktur. Bu sebeple mevcut devletin siyasi programı ve yönetim biçimi üzerine tartışmalar husule gelmiştir. İslamcılık fikri ekseninde İslam’ın kuvvetlenmesinin ise Osmanlı İmparatorluğu ve Türklerin menfaatine uymadığını ifade etmiştir. Bunun temelinde de Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarının bu politika neticesinde İmparatorluktan kopacağını ifade etmiştir. Türkler açısından ise, Türklerin kendi aralarında Müslüman ve diğer dinlere mensup olanlar olarak ayrılacakları için zararlı olacağını ifade etmiştir. Türkçülük fikri ekseninde Türklüğün güçlenmesinin ise hem Osmanlı İmparatorluğu hem de İslamcılık için zararlı olacağını ifade etmiştir. Çünkü Türkçülüğün güçlenmesiyle Osmanlı İmparatorluğu içindeki halk Türk ve Türk olmayan olarak ikiye ayrılacaktır. Bu durumda da Türk olmayan kitle Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak isteyecektir. Müslüman olan nüfus içinde de Müslüman Türkler ve Müslüman diğerleri olarak bir bölünme olacağı için İslam içinde zararlı olduğunu ifade etmiştir. Bütün bu sebeplerden ötürü Osmanlı vatandaşı, Müslüman bir Türk’ün, Osmanlı İmparatorluğu için çalışması gerektiğini²⁴⁹ ifade etmiştir.

Türkçülük fikrini benimseyenlerin Fransız ihtilali ve Avrupa’da başlayan Türkçülük akımlarından etkilendikleri aşikârdır. Bu sebeple fikirlerinin temelinde ulus devletleşme vardır. İslami değerler üzerine inşa edilmiş bir toplumu homojen Türk ulusu haline getirmek burada amaç olarak nitelendirilebilir.

²⁴⁶ Vesile b. El- Eska’dan naklettiğine göre bir Müslümanın, Hz. Muhammed’e “Kişinin kavmini sevmesi asabiyet(ırkçılık) sayılır mı?” sorusu üzerine Peygamberin cevap olarak “Hayır, asabiyet(ırkçılık), kişinin kavminin yaptığı zulmüne yardımcı olmasıdır.” Cevabını verdiğini görüyoruz. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Ahmed b. Hanbel, 4/107; Mecmau’z- zevaid, 6/244. Bu hadisi şerifte de göreceğimiz üzere Hz. Peygamber insanların kavimlerini sevmesinin bir mahsur yaratmadığını ifade etmesi demek ki o dönem bilinen bir gerçek olarak tarihteki yerini almamıştır; Allah ayetinde “Ey İnsanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır.” Demektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4625/13-ayet-tefsiri> (Son erişim; 28.06.2021); Hucurât Suresi, 13. Ayet; İnsanları kavimlere ayıran Allah, insanların gönlüne kavimlerine karşı sevgi koymamış mıdır?

²⁴⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.37-38

²⁴⁸ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.26

²⁴⁹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.27

4. BÖLÜM

4. YARIM ASIRLIK MUCİZE TÜRKÇÜLÜK

Osmanlı İmparatorluğunu ve fikir adamlarını tesiri altına alan Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerine kısaca değinmiştik. Bu fikirler arasında modern dünyaya en uyumlu olan ve dönemin şartlarının bir gereği olarak ulus devletleşmenin çözüm olarak benimsendiğini görmekteyiz. Ulus devletleşme temelinde de milliyetçilik fikri benimsenerek, Türk milliyetçiliği bir ideoloji haline gelmiştir. Peki, bu süreç nasıl cereyan etmiştir?

Ziya Gökalp'e göre, Türkçülük fikrinin Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkmasından önce Avrupa'da Türklüğe dair iki akım oluşmuştur. Bunlardan birincisi, Fransa başta olmak üzere Türk sanatı ve kültürüne olan ilgiden kaynaklanan Türk hayranlığıdır. Gökalp, Fransızların evlerinde bu anlayışla Türk köşeleri oluşturduğunu ifade etmiştir. İkinci akım ise Avrupa'da başlamış olan Türkoloji araştırmalarıdır. Türklerin tarihi üzerine bir dizi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar genel olarak Türklerin ilk varlık gösterdikleri coğrafya olan Asya üzerine yoğunlaşmıştır.²⁵⁰ Avrupa'daki çalışmalarında etkisiyle bir bilinçlenme başlamış ve münevverler tarihlerini ve lisanlarını merak etmeye başlamışlardır.

Tanzimat döneminde “Türk”, “Türklük”, “Türk milleti”, “Türk milliyeti” gibi ifadeler rastlanılmaz. Lakin edebi ve tarihi metinlerde milli şüura dair örnekler mevcuttur. Dil alanında Ziya Paşa'nın “Şiir ve İnşa” makalesi bizim için önemli bir eserdir. Nitekim Ziya Paşa makalesinde divan şiirinin millilik içermediğini, İran ve Arap etkisi altında olduğunu anlatmaktadır. Ziya Paşa “*Hayır! Bunların hiç birisi Osmanlı şiiri değildir... Acaba bizim mensup olduğumuz milletin bir lisanı ve şiiri var mıdır, ve bunu ıslah kabil midir?*”²⁵¹ Diye sorarak Bilge Kağan'ın “Ey Türk titre ve kendine dön!” çağrısını bilmemesine rağmen, taşıdığı Türk ruhunun derinliklerinden gelen bir soruyu mu dile getirmiştir. Ziya Paşa'nın burada ifade ettiği Osmanlı şiiri, sonuç itibarıyla Osmanlı hanedanlığının da mensubu olduğu milletin yani Türk milletinin şiiridir. Nitekim Ziya Paşa'nın “*...Hayır! Bizim tabii şiir ve inşamız, taşra halkıyla İstanbul ahalisinin avamı beyninde hala durmaktadır.*”²⁵² İfadeleriyle anlatmak istediği Türkçe'nin hala Anadolu insanının konuştuğu şekilde olduğu gerçeği ise bize Ziya Gökalp'in Türk kültür ve

²⁵⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1990, s.5-6

²⁵¹ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.31

²⁵² Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.32

medeniyetini ortaya koymak için Anadolu’da yaptığı çalışmaları hatırlatmaktadır. Yine burada Ziya Paşanın “Şiir ve İnşa” Makalesi ile birlikte 19. Yüzyılın ortasından itibaren bir Türkçülük hissi sezmeye başlıyoruz.

Ahmet Vefik Paşa’nın ise “*Lehçe-i Osmani*” adında bir sözlük yazarak Osmanlı dilinde bulunan Türkçe kelimelerin çokluğunu ortaya koyduğunu görüyoruz. Ayrıca takdim yazısında bahsettiği “*Türk dillerinde en önce yazılmış olan Oğuz şubesi, Tataristan ve Türkistan’ı bir zamanlar Doğu Denizi’nden Macaristan’a kadar kavrayıp, halen “Guz” lisanı denir. Onun yenisi Türkman lisanı İran ve Suriye’yi kaplayıp Anadolu’ya inmiş, zamanla Lehçe-i Osmani’yi doğurmuştur...*”²⁵³ İfadeleriyle Ahmet Vefik Paşa, Ziya Paşa’nın “bizim milletimizin milli bir dili ve şiiri var mıdır?” Sorusuna cevap vermiştir. Aynı zamanda dilde Türkçülerin düşüncelerine tercüman olmuştur.

Ahmet Vefik Paşa aynı zamanda Çağatay Türkçesinden Ebulgazi Bahadır Han’ın “Evşal-i Şecere-i Türki” eserini Osmanlı Türkçesine tercüme ettiğini görüyoruz. Ahmet Vefik Paşa’dan kısa bir süre sonra ise Mustafa Celâleddin Paşa’nın Fransızca “Eski ve Yeni Türkler” adında bir eser ortaya koyarak, Avrupa menşeli kaynaklarla Türklerinde ırkı olarak Avrupa ile aynı kökten geldiğini, Türk modernleşmesinin gerçekleşmesi durumunda ise Türklerin sadece eski medeniyetlerine geri dönmüş olacağını²⁵⁴ ifade etmiştir. Türklerin kökenlerinin Asya’ya kadar gittiğini ve Asya’dan geniş coğrafyalara yayılarak medeniyetler inşa ettiğini bildiren bu eserlerin Türklük bilincine yaptığı katkı elbette tartışılmazdır.

Süleyman Paşa’nın “İlm-i Sarf-ı Türki” kitabında Türkçe dil bilgisi kurallarını 9 bölüm halinde ele alması ve “Tarih-i Alem” eseriyle de ilk defa çeviri olarak değil Türkçe olarak bir tarih kitabı yazması²⁵⁵ ve bu kitapta Türk ırkının çok uzun yıllardan beri var olduğunu, Anadolu’dan önce Asya’da hakim olduklarını ifade etmesi²⁵⁶, Türkçülük için önemli bir adımdır. Özellikle Süleyman Paşa gibi bir Türkçü’nün Harbiye’de geleceğin subaylarına ders vermesi, geleceğin subaylarını Türkçülük fikri ile donatması, Türkçülük fikrine emsali olmayan bir hizmettir. Nitekim Ziya Gökalp, kendisi on beş yaşında iken

²⁵³ Akçura’nın ifadesiyle “*Ahmet Vefik Paşa, lisan vasıtasıyla çok geniş Türk birliğini görmüş ve göstermiştir*” Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.34-35

²⁵⁴ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.36-41

²⁵⁵ Padişah II. Abdülhamid’in “Tarih-i Alem” kitabını yasakladığı ve ancak tekrar 1911 yılında tekrar yayınlandığını görüyoruz. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.63-64;

²⁵⁶ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.8

Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa'nın kitaplarının kendisinde Türkçülük fikrini uyandırdığını²⁵⁷ ifade etmiştir.

Şemseddin Sami Bey ise, "Kamusul'l A'lam" eserinde "*Lisanımız Lisan-ı Türki'dir, bu lisana mahsus lügat kitabına dahi başka isim düşünmek abestir. Lisanımızda müsta'mel kelimelerin cümlesi de, her hangi lisandan me'huz olursa olsun, hakikaten müsta'mel ve ma'lum olmak şartıyla, Türkçe'den ma'duddur.*"²⁵⁸ Diyerek aslında kullanılan dilin Türkçe olduğunu çok net bir dil ile ifade etmiştir. Sadece Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki insanların kullandığı dili değil, diğer Türk topluluklarının kullandıkları dilleri de inceleyen Şemseddin Sami bütün Türklerin kullandığı Türkçe'nin köken itibariyle aynı olduğunu ifade etmektedir.

Ahmet Cevdet Bey'in, 1893'de çıkardığı İkdâm gazetesinin başlığında yer alan "*Türk gazetesidir*"²⁵⁹ yazısı da İkdâm gazetesinin Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde Türklere ait olduğunu açıkça başlık altında belirten ilk Türkçe gazetesidir. İkdâm gazetesinde Necip Asım Bey ise Türk dili ve tarihi üzerine çeşitli yazılar yazmıştır. Yine Türkçülük fikriyle kaleme aldığı "*Ural ve Altay Lisanları*", "*Pek Eski Türk Yazısı*", "*Orhun Abideleri ve Türk Tarihi*"²⁶⁰ kitaplarıyla Türkçülük fikrine yaptığı hizmet bizim için çok önemlidir. Necip Asım Bey'in, Veled Çelebi ile beraber, Ali Şir Nevai'nin Türkçe'nin Farsça'dan üstün olduğunu anlattığı ve iki dili mukayese ettiği "*Muhakemetü'l-Lugateyn*" eserini kaleme almaları lisanda Türkçülük için büyük bir katkıdır.

Nitekim Cevdet Bey'in ifadelerine göre "*İkdâm'da Necib Asım Bey, Veled Çelebi ve Emrullah Efendiler uğraştılar. Halk gayrete gelmiş idi. Milliyet hevesi işte bu vakit uygulanmakta idi. Hiç tanımadığımız kimseler, matbaaya Türkçe kitaplar getirip bize gösterirlerdi. Ben de o hevesle Muhitü'l-Maarif'i, Kamus-ı Türki'yi ve sair resaili tab'a başladım idi. Fakat sansüre tenbihat icra edilmiş: Sırf Türkçe makale yazmaktan men' edildik.*"²⁶¹ Yukarıda da ifade ettiğimiz şekilde Türk tarihi ve Türk dili üzerine yapılan ilk çalışmalar Osmanlı toplumunda büyük bir ilgi uyandırmıştı. Bu çalışmalarını ortaya koyanların ise Türkçülük adına büyük adımlar attığını görmekteyiz. Bu büyük adımlar sansürle engellenmek istenmiştir.

²⁵⁷ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.13

²⁵⁸ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.118

²⁵⁹ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.121

²⁶⁰ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.124

²⁶¹ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.131

II. Abdülhamid ise İslamcılık siyasetini devlet politikası haline getirdiği ve en güçlü savunucusu olduğu için Osmanlı İmparatorluğunun diğer Müslüman unsurları arasında ihtilaf çıkmaması için özenle davranıyordu. Çünkü II. Abdülhamid için devletin istikbali İslam birliğindeydi. İslamcılık düşüncesinin zarar görmemesi içinde çeşitli etnik unsurların milliyetçi söylemlerini engellemeye çalıştığı gibi Türklerin ve Türkçülük fikrinin savunucularını da engellemiştir. Çelebi Efendi bu hususta “... ‘Lisan mebahisi memnu’dur’ diye bir irade-i seniyye çıktı; Türkçüler susturuldu. Ve artık meşrutiyete kadar ‘mebahis-i lisaniyye’ gazetelerde görülmez oldu.”²⁶² İfadelerini sarf etmiştir.

II. Abdülhamid döneminin tüm engellemelerine rağmen diğer etnik unsurlarda olduğu gibi devletin ana omurgasını oluşturan Türklerde de milliyetçilik yayılmaya devam ediyordu. Nitekim Bursalı Tahir Bey, “*Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri*” isimli makalesinde bu makaleyi neden yazdığını “*Türkleri yalnız akıncı makulesi kaba bir kahraman zanneden bir alay gazezkarının efsar-ı vahilerini red ve cerh etmektir.*”²⁶³ Sözleri ile ifade etmektedir. Nitekim Bursalı Tahir Bey; Farabi, İbn-i Sina, Buhari, Cevheri gibi isimlerin Türk olduklarını ilan etmekle Türklüğün gurur vesilesi olduğunu da ispatlamıştır.

Milli şairimiz Mehmet Emin Bey ise şiirlerinin yansıttığı duygu ve düşünce bakımından Türkçülük için çalışan, Türkçü bir şairdir. “*Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur!*” Haykırışı ile mensup olduğu milletin Türk milleti olduğunu açıkça ifade etmiştir. Daha önce milliyetçiliğin doğası gereği halkçı ve demokratik olduğunu yazmıştı. Yusuf Akçura da, Mehmet Emin Bey’in şiirlerinin milliyetçiliğin halkçılık örneğini sergilediğini ifade eder. Kitabının takdim yazısında yer alan “*Türk karındaşlarıma, çoban armağanı, çam sakızı.*” İfadeleri ve 9 manzumenin hiçbirinde hükümdara atıf, bağlılık bulunmadığını örnek gösterir.²⁶⁴ Mehmet Emin Bey’in şiirlerinde Türk, yurt, köylü, vatan ve millet vardır. Lakin hükümdar veya saltanat yoktur. Bu durum yabancı münevverlerinde gözünden kaçmamıştır. Mehmet Emin Bey’i tebrik ve takdir eden birçok yazı yazılmıştır.²⁶⁵

²⁶² Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.132

²⁶³ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.139-140

²⁶⁴ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.155-157

²⁶⁵ E.J.W. Gibb Osmanlı Şiirleri ve Osmanlı Şiirinin Tarihi isimli eserinde “...*Akıbet sizin ma’rifetinizle Türk milleti sadasını buldu. Siz geldiniz, ne şarka bakarak ne garba, kendi vatandaşlarınızın gönlünü okudunuz ve bunların hissiyatını kendi lisanlarıyla edibane bir tarzda arz ettiniz. Fikr-i acizanemce, Türk şiirinin doğru mazmunu ile doğru tarz-ı ifadesini siz buldunuz...*”, P. Horn’un Türk Muasır ve Ediblerinin Tarihi “*Emin Bey ruhuyla Türk’tür; hisleri yeni olmakla beraber milliyetinden asla ayrılmak istemiyor. Osmanlılığın vatanı olan ‘Anadolu’dan Bir Ses’ ünvanlı şiirinde büyük bir gurur ile ‘Ben Türk’üm!’ diye haykırıyor. Emin, bu*

Yusuf Akçura'nın 1902 senesinde yazmış olduğu bir makalede “*Memleketin vaziyetinin iyileştirilmesi demek, yalnız yönetim şeklinin değiştirilmesi demek değildir, bütün Osmanlı toplumunun başka bir şekle dönüştürülmesi demektir.*”²⁶⁶ İfadelerine baktığımız zaman onun kültürel milliyetçiliğinin, siyasal bir hüviyete bürünmediğini görüyoruz. Hem de inkılap vurgusu içerdiğini görüyoruz. Çünkü toplumsal köklü bir değişim, inkılapla örtüşmektedir.

Yusuf Akçura'nın “*Haziran Vakıa-i Müessifesi*” makalesinde “*XIX'uncu asırda cihan medeniyet tarihine en çok icray-ı te'sir eden müessir milliyet fikridir. Milliyet fikrine, bu azim kuvvete hiçbir şey galip gelmedi. Yüz binlerle muntazam ordular, bu fikir karşısında yenildi. Bugün milliyet fikrini yenebilecek kuvvet, şiddet, zulüm, top, tüfenk değildir; belki milliyet fikrinin ana ve babası olan hürriyet ve müsavat fikirleri onu yenebilir.*”²⁶⁷ Milliyetçilik tarihin bir gereği olarak 19. Yüzyılda doğmuş ve güçlenmiştir. O dönemin şartlarında en güçlü fikirdir.

Hüseyin-zade Ali Bey ise “A. Turani” imzasıyla Mısır'da çıkarılmakta olan “Türk Gazetesi”nde bir makale yazdı. Makalesinde “*Müslümanlar bilhassa Türkler, her nerede olurlarsa olsun, ister Osmanlıda, ister Türkistan'da ister Baykal Gölü'nün etrafında, ya Karakum civarında olsun, yekdiğerlerini tanıyacak, sevecek, Sünnilik, Şiilik ve daha bilmem nelik namlarıyla taassub-ı mezhebiyi azaltıp Kur'an-ı Kerim'i anlamaya gayret edecek, esas-ı din Kur'an olduğunu bilecek olurlarsa elvermez mi? Bir millet için her şeyden evvel arzu edilecek şey kuvvettir...*” ifadeleriyle “A. Turani” imzasının hikmetini anlatıyordu. Turan yani Türk birliği hayalini ve içinde mezhepsel ayrım olmayan, Müslüman ve Türk kitlelerin birbirlerini severek sahiplendikleri kutsal ülkenin adeta tasvirini yapıyordu.

1908'de II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, II. Abdülhamid'in istibdat devri sona ermiştir. Basın ve yayın sansürleri kalktığı gibi jurnalcilikte sona ermiştir. Bu süreçte Türkçülük hiç olmadığı kadar yayılma ve kurumsallaşma imkânı bulmuştur. Nitekim Türk milliyetçiliği fikriyle kurulan ilk dernek, “*Türk Derneği*” olmuştur. Yusuf Akçura

manzumesiyle hakikaten bir halk ilahisi ibda etmiştir. Bu ilahide de 'Deutschland, Deutschland über alles'de olduğu gibi, hükümdardan bahis yoktur. Emin Bey'in eş'arında daima tekerrür eden fikir: Türk'ün her şeyi güzeldir ve her şeyden güzeldir.”, Minorsky ‘Emin Bey’in Milli Şiirleri’ adlı makalesinde “*Emin Bey'in temiz lisan kullanmak, Türkçe şiiri kendisine uygun olmayan aruz vezninden kurtarmak, halkı sevmek, samimi ve insaniyetperver mevzular intihab etmek gibi kendine has ve unutulmayacak hizmetlerini hatırlayarak, temenni ediyoruz ki Türk edebiyatının bu sağlam ve taze şiir goncası tamamen açılsın ve sevimli şairin mesaisi uzun zamanlar sürsün.*” Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.158-161

²⁶⁶ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.185

²⁶⁷ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.203

İstanbul'da, kültürel faaliyetler yürüten bir dernek kurulması gerekliliği hususunda Necib Asım Bey ve Veled Çelebi Efendiyle görüşmüştür. Dernek kısa sürede birçok üye kazanmıştır. Ahmed Mithat Efendi, Necip Asım Bey, Bursalı Tahir Bey, Veled Çelebi Efendi, Yusuf Akçuralı, Emrullah Efendi, Boyacıyan Agop Efendi, Fuat Raif Bey, Rıza Tevfik Bey, Gordlevski, Doktor Karaçun, Martin Hartman, Antuvan Tıngır, Said Paşa, Halid Ziya Bey, Mehmet Emin Bey, İsmail Gaspıralı, Hüseyin Cahid Bey, Ispartalı Hakkı Bey bunlardan bazılarıdır.

1908 Aralık ayında Dernek tüzüğü hazırlanmıştır. Tüzüğün ikinci maddesinde yer alan “*Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün Türk kavimlerin mazi ve haldeki asar, ef'al, ahval ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin asar-ı atikasını, tarihini lisanlarını, avam ve havass edebiyatını, etnografya ve etnolocyasını, ahval-i ictimaiyye ve medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp taraştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasına ona göre tedkik etmektir.*”²⁶⁸ İfadeleriyle Türk derneğinin, Türk kültür medeniyeti araştırmalarıyla, Türk kültürünü gün yüzüne çıkarmak ve Türk dili alanında çeşitli çalışmalar yapmak için kurulduğunu görmekteyiz.

Nitekim bu doğrultuda 7 sayı olarak dergi çıkarılmıştır. Lakin Derneğin başat üyelerinden olan Miralay Raif Fuad ve Miralay Necib Asım Beylerin birliklerinin başına gitmeleri, Veled Çelebi Efendi'nin Konya'ya tayin edilmesi, Yusuf Akçura'nın İstanbul'dan ayrılmasıyla Dernek faaliyetleri giderek seyrekleşmiş²⁶⁹ ve sonunda dernek faaliyetlerini sonlandırmıştır.

Türk Derneğinin çıkarmış olduğu son dergiden kısa bir süre sonra “*Türk Yurdu*” çıkmaya başladı. Türk Yurdu Dergisi, Türk Yurdu Derneği tarafından çıkarılmıştır. Türk Yurdu Derneğinin tüzüğünde yer alan “*Türklerin zekâ ve irfanca seviyelerinin yükselmesine ve iradelerine ve teşebbüs sahibi olmalarına hizmet etmek üzere bir gazete çıkaracaktır.*”, Türk Yurdu'nun tüm çalışmalarının Türk milleti için olduğunun en büyük göstergelerinden birisidir. Türk Yurdu Derneğinin kurucularına baktığımızda “*Mehmet Emin Bey, Ahmet Hikmet Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Hüseyin-zade Ali Bey, Doktor Akil Muhtar Bey, Akçuraoğlu Yusuf*” gibi kendisini Türklük ve Türkçülük fikirleriyle bezemiş aydınlarla

²⁶⁸ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.242-245

²⁶⁹ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.246

karşılaşmaktayız.²⁷⁰ Türk Yurdu dergisinin imtiyaz sahipliğini Mehmet Emin Bey üzerine almıştı. Daha sonra Mehmet Emin Bey'in Erzurum Valisi olması üzerine, Derginin imtiyazını Yusuf Akçura üzerine almıştır.

Yusuf Akçura'nın kaleme aldığı, Türk Yurdu yönetimi tarafından da katkılar sunulan Türk yurdu programı aşağıdaki şekildedir;

“1- Risale Türk ırkının mümkün olduğu kadar ekseriyeti tarafından okunup anlanarak istifade olunacak bir tarzda yazılacaktır; kavmin ekseriyetine faydalı mevzular intihab olunacaktır; çetin mevzular bile kolay ifade olunmaya çalışılacaktır. Ma'mafih efkâr-ı münevvere ashabinın zevki, nef'i gözden kaçırılmayacaktır.

2- Risale, umum Türklerce makbul olabilecek bir ideal ibdana çalışacaktır.

3- Risalede, Türklerin tartışmalarına, iktisat ve ahlakça yükselmelerine, ve ma'lumat-ı fenniyyece zenginleşmelerine hizmet eden mevzular en ziyade yer alacak, siyaset bunlardan sonra gelecektir.

4- Türklerin birbirleriyle tanışmaları için Türk dünyasının her tarafında olup geçen ve hassaten kardeşler arasında sevinç veya kederi mucib olacak olan vakıalar ile Türk dünyasının ötesinde berisinde tekevvin eden fikir cereyanları kaydolunacak ve Türk ırkının muhtelif kavimlerinde doğan edebiyatı ırkın bütün efradına bildirmek için çalışacaktır.

5- Risale, Devlet-i Osmaniyye siyaset-i dâhiliyesinden bahsederken hiçbir fırka-i siyasiyyeye tarafdarlık etmeyecek, ancak Türklüğün, Türk unsurunun menafi-i siyasiyye ve iktisadiyyesini müdafaa edecektir. Türk unsurunun menafi'ini müdafaa ederken, anasır-ı muhtelif beyinde ihtilaflar tevlidden içtinaba çalışacaktır.

6- Risale, Osmanlı Türkleri arasında Türk milli ruhunun inkişaf ve takviyesine, idealsizlikten münbais tembellik ve bedbinliğin izalesine çok çalışacak ve ekseriya hiçbir şeye müstenid olmaksızın ortaya çıkan mübalağalı garb korkusundan da bu milleti tahlise elinden geldiği kadar uğraşacaktır.

7- Risale, siyaset-i beyne'd-düvelde fikr-i esası, Türk âleminin menafi'ini müdafaa etmektir.”²⁷¹

²⁷⁰ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.246-247

Birinci maddede yer alan bilgiler ışığında münevverler tarafından en karışık konular dahi ele alınsa, tüm halkın anlayacağı bir sadelikle yazıların yazılması gerektiği ifade olunmuştur. Çünkü münevverler halkın anlayamayacağı bir dilde istedikleri kadar fikir beyan etsinler. Halk anlamadıktan sonra ancak kendi kendilerine düşüncelerini sunmuş olurlar. Lakin amaç doğru kendi fikirlerini anlatmaktır. Yine ikinci maddede, Türklerce kabul olunacak bir ideal ortaya konulmasından bahsedilmesini merkeze aldığımız zaman neden herkesin anlayabileceği bir dil kullanmayı arzuladıklarını da anlamaktayız. Çünkü insanlara idealleri anlatmak için anlayabilecekleri bir dil ile ulaşılabilir. Büyük bir coğrafyaya yayılmış bulunan ve farklı ülkelerin siyasi sınırları içerisinde kalmış Türkleri de düşündüğümüzde ortak bir ideal yaratılması elzemdir.

Üçüncü ve dördüncü maddeye baktığımız zaman Dünya Türklüğünün birbirleri ile olan iletişim eksikliğinin giderilmesi, ekonomik ve bilim alanında geri kalmışlığın giderilmesi ve ortak bir edebiyat yaratmak için siyaset yerine kültürel çalışmaların ön plana alındığını görmekteyiz.

Beşinci maddeye baktığımız zaman Osmanlı siyasetinde yer alan partilere taraftarlık etmek yerine, Türklüğün ve Türk milletinin ekonomik ve siyasi haklarını korumak istediklerini görmekteyiz. Türklüğün ve Türk milletinin haklarını korurken, diğer etnik unsurların rahatsız etmekten sakınılmasını ifade etmişlerdir.

Altıncı maddede ise Osmanlı Türkleri arasında Türk milli ruhunun inşa edilmesi, ortak bir ideal yaratarak oluşan tembelliğin ve ümitsizliğin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Özellikle o dönem oluşan Batı'nın üstünlüğünün yarattığı korkunun yenilmesi hedeflenmiştir.

Yedinci madde ise bütün bu programı ve derneğin çalışmalarını özetler neticededir. Uluslararası siyasette temel dayanakları ise Türk Dünyasının menfaatleridir. Türk merkezli bir uluslararası siyaset tahayyül etmişlerdir.

“*Türk Yurdu Dergisinin*” inşasından kısa bir süre sonra “*Türk Ocağı*” faaliyetlerine başlamıştır. Türk Ocağının ilk nizamnamesinin ikinci maddesinde yer alan “*Cemiyetin maksadı: İslam kavimlerinin başlıca mühimmi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, ictimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve i'tilasıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır.*” İfadeleri cemiyetin kuruluş gayesinin Türklerin milli kültürlerinin ve yaşamlarının inşaları olarak

²⁷¹ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.247-248

nitelendirmiştir. Üçüncü maddesinde yer alan “*Cemiyet maksadını elde etmek için Türk Ocağı adlı kulüpler açarak dersler, konferanslar, müsamereler tertib, kitap ve risaleler neşretmeğe ve mektepler açmağa çalışacaktır. Milli serveti korumak ve çoğaltmak için her türlü meslek ve san’at erbabıyla görüşerek iktisadi ve zirai teşvik ve irşadlarda bulunacak ve bu gibi müesseselerin doğup yaşamasına elden geldiği kadar yardım edecektir.*”²⁷² İfadelerle Ocağın amacını gerçekleştirmek üzere izleyeceği yol anlatılmıştır. Özellikle kulüpler açılması, dersler ve konferanslar verilmesi Türkçülük fikrinin yayılmasını hızlandırmak içindir. Burada dikkatimizi celbeden diğer bir husus ise milli ekonominin ayakta kalması için de düşünülmüş ve fikir üretilmiş olmasıdır.

Türk Ocağının kuruluş evresinde, yüz doksan tıbbiyeli öğrencinin Yusuf Akçura’ya göndermiş oldukları bir mektup dikkatimizi çekmiştir. Bu mektupta Tıbbiyelilerin “*Nesl-i müstakbelimiz, meskeneti günah, faaliyeti ibadet bilsin! Müteşebbis, kavi ve zı-servet olsun!*” ifadeleri aslında içinde buldukları durumun bilincinde olduklarının en büyük göstergesidir. Kendilerini İmparatorluğun çıkmazdan kurtulması için vazifeli addediyorlardı. Gençliğin tembellik yapmasının günah, çalışmasının ise ibadet olduğunu anlatarak bu vazifenin ne kadar kutsal olduğunu da anlatıyorlardı. Mektuplarının sonunda ise imza olarak “*190 Tıbbiyeli Türk Evladı*” tabirini kullanmaları kendilerini millete adanmış olmalarının en büyük göstergesidir.

İstanbul’da Türkçülük için bu çalışmalar yürütülürken, Selanik’te de Mehmet Ziya Gökalp ve arkadaşları “*Genç Kalemler Dergisi*” etrafında, lisanda Türkçülük çalışmaları yapıyordu. Yusuf Akçura bir dönem İttihat ve Terakki Cemiyetinin bütün fikirlerin kaynağını kendine ait gibi göstermesine rağmen, kültür Türkçülüğünün ilk kurumunu “*Türk Derneği*”, ilk Türkçü derginin de, Türk Derneği dergisi olduğunu ifade etmiştir. Yusuf Akçura bununla da kalmayıp, İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyelerinden bir kısmının Türkçülük propagandası yaptıklarını ve Türk Ocağı ile Türk Yurdu’nun onlarla bağlantılı olduğunu söylediklerini fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti dağılana kadar Türk Ocaklarının araya mesafe koyduğunu²⁷³ ifade etmiştir.

Türkçülük fikrinin en önemli isimlerinin başında gelen Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Merkez-i umum üyesidir. Selanik’te çıkarılan “*Genç Kalemler Dergisi*”nin Ali Canip Yöntem ve Ömer Seyfettin ile birlikte merkezindedir. İttihat ve

²⁷² Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.249-250

²⁷³ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.256

Terakki Cemiyetinin merkezi Selanik'ten ayrılıp, İstanbul'a geçtiği zaman ise Ziya Gökalp ve arkadaşları da İstanbul'da "*Türk Yurdu*"nda yazmaya başlamışlardır. Ziya Gökalp ve arkadaşlarının da Türk Yurdunda yazmaya başlamasıyla beraber bütün Türkçülük kuvvetleri bir araya gelmiştir.²⁷⁴

Türkçülerin faaliyet göstermek için dernekleşmesi ve devamlı suretle mücadele alanı yaratmak istemesi, elbette Türkçülüğün rağbet görmesiyle alakalıydı. Özellikle gençler Türkçülük fikrini benimsiyorlardı. Türkçülük hareketinin gençler arasında kuvvetli şekilde yayıldığı devre, Trablusgarp, Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşındaki süreç denilebilir.²⁷⁵ Türkçülüğe dair kurumlara baktığımız zaman Ziya Gökalp'in "*Siyasette mesleğimiz halkçılık, kültürde mesleğimiz Türkçülüktür.*"²⁷⁶ İfadesinin tezahürü mahiyetinde bir hareketle karşılaşmaktayız. Kültür çalışmaları eksenli bir faaliyet alanında, halkın içinde çalışmalar yapılmaktadır. Çalışmaların amacı ise yine halka yani Türk milletine yüzlerce yıldır unutturulan benliğini hatırlatmaktır.

Türk Ocağının daha önce siyaset yerine kültürel meselelerle uğraşmak istediğini ifade etmiştik. Nitekim Türk Ocakları İmparatorluk döneminde siyasete girmemek için direnç gösterse dahi İmparatorluk dağılmaya başladıkça, fikirsel bağlamda Türkçülük siyaseti gün yüzüne çıkıyordu. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu Türk milli hareketiyle beraber yeni bir Devlet teşekkülü olan "*Milli Türk Devleti*" fikri ön plandaydı. Türk Ocakları da bu süreçte Milli harekete doğal olarak destek verdi. İstanbul'da düzenlenen mitinglere destek oldular. İmparatorluğun son meclisi olan Meclis-i Mebusan içerisinde de "*Milli Türk Fırkası*" adlı bir fırka ile seçimlere katıldılar. Nitekim Hamdullah Suphi Bey bu süreçte milletvekili olarak seçildi. Hamdullah Suphi Bey'in işgal kuvvetlerinin Türk Ocaklarına yaptığı baskınlar neticesinde Mustafa Kemal Paşa'ya ne yapılması gerektiğini sorması da bu desteğin en büyük örneğidir. Nitekim İsmet Paşa da 1917 senesinde 2320 üye numarası ile Türk Ocağına kayıt olmuştur.²⁷⁷

1921 senesinde Türk Ocağının merkez bütçesi 754.121 lira, bütün ocakların bütçesi 1.300.000 liraya ulaşmıştı. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde toplam 250'ye yakın ocak açılmış ve 30.000'den fazla üyesi bulunmaktadır.²⁷⁸

²⁷⁴ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.264

²⁷⁵ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.75; Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.264

²⁷⁶ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.184

²⁷⁷ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.266-267

²⁷⁸ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.263

4.1. Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Ziya Gökalp ve Türkçülük

Yusuf Akçura'ya göre Dünya üzerinde bulunan bütün kavimler daima diğer kavimlerden farklı ve üstün olduklarını iddia etmişlerdir. Bu iddialar milliyet fikrinin içgüdüsel yansımasıdır. Türk milleti ise tarihin her döneminde bu duygulara sahiptir.²⁷⁹

Yusuf Akçura'nın milliyetçilik tanımı "*Millet, ırk ve dil birliğinden dolayı toplumsal vicdanda birlik meydana getirmiş insan topluluğudur.*"²⁸⁰

İsmail Gaspıralı'ya göre milletler din ve dil gibi iki temelden oluşuyordu. Vatan kavramını ise Türklerin yaşadığı coğrafya olarak görüyordu. İsmail Gaspıralı'nın da ilk başta fikirlerini ifade ederken, Tatar ve Türkleri, Müslümanlar olarak adlandırılarak fikir inşa ettiğini görmekteyiz.

İsmail Gaspıralı ise Rusya Türklüğü başta olmak üzere Dünya Türklüğü için özellikle eğitim ve dil alanında milli bir mücadele vermiştir. Gaspıralı'nın "*Tonguç, Şafak, Kamer, Ay, Yıldız, Güneş, Terakki, Hakikat ve Latail*"²⁸¹ isminde süreli yayınlar çıkarmıştır. Özellikle Türkçe ve Rusya olarak baskısını yaptığı "*Tercüman Gazetesi*" neredeyse tüm Türk yurtlarına yayılmıştır. 1912 yılında ise gazetenin alt başlığı olarak "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*"²⁸² anlayışı onlarca yıllık bir birikim ve Türk milliyetçiliği anlayışının kısa bir tezahürüdür.

Ziya Gökalp'e göre Türkçülük, "*Türk milletini yükseltmek demektir.*"²⁸³ Ziya Gökalp bu tanımı yaptıktan sonra, millet kavramının açıklanması gerekliliği üzerinde durmuş ve Türkçüleri ayrı ayrı tanımlamıştır. Ziya Gökalp'in bu tanımları şöyledir;

"1- *İrki Türkçülere göre millet, ırk demektir...*

2- *Kavmi Türkçüler de, milleti kavim zümresiyle karıştırırlar. Kavim, aynı anadan, aynı babadan üremiş, içine hiç yabancı karışmamış kandaş bir zümre demektir.*

3- *Coğrafi Türkçülere göre, millet, aynı ülkede oturan halkların bütünü demektir. Mesela, onlara göre bir İran milleti, bir İsviçre milleti, bir Belçika milleti, bir Britanya milleti vardır. Halbuki İran'da Fars, Kürt ve Türk'ten ibaret olmak üzere üç millet;*

²⁷⁹ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019, s.16

²⁸⁰ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.17

²⁸¹ İsmail Gaspıralı, *Seçilmiş Eserler III 'Fikri Eserleri'*, Ötüken Neşriyat, s.17

²⁸² Gaspıralı, *Türkçülüğün Esasları*, s.30

²⁸³ Gökalp, s.16

İsviçre’de Alman, Fransız, İtalyan’dan ibaret olmak üzere yine üç millet;... Bu muhtelif toplulukların dilleri ve kültürleri birbirinden ayrı olduğu için, hepsine birden millet adını vermek doğru değildir.

4- *Osmanlıcılara göre millet, Osmanlı İmparatorluğunda bulunan vatandaşları içine alır. Hâlbuki bir imparatorluğun bütün vatandaşlarını bir tek millet telakki etmek büyük bir hatadan ibaretti. Çünkü, bu karma topluluğun içinde, ayrı kültürlere sahip birçok millet vardı.*

5- *İslam Birliği taraftarlarına göre, millet, bütün Müslümanların mecmuu demektir. Aynı dinde bulunan insanların bütününe ümmet adı verilir. O halde, Müslümanların bütünü de bir ümmettir. Yalnız dilde ve kültürde müşterek olan millet zümresi ise, bundan ayrı bir şeydir.*

6- *Fertçilere göre millet, bir adamın kendisini mensup addettiği herhangi bir cemiyettir... Her fert, duyguları vasıtasıyla muayyen bir millete mensuptur. Bu millet, o ferdin, içinde yaşadığı ve terbiyesini aldığı cemiyetten ibarettir. Çünkü, bu fert, içinde yaşadığı cemiyetin bütün duygularını terbiye vasıtasıyla almış, tamamiyle ona benzemiştir. O halde bu fert, ancak bu cemiyetin içinde yaşarsa, mes’ut olabilir... O halde, bir ferdin, istediği zaman milletini değiştirebilmesi kendi elinde değildir.”²⁸⁴*

Ziya Gökalp ise millet tanımını yaparken, insanların ortak kültür ve duygularda buluşması üzerinde durmuştur. Bunu açıklarken insanların beşikten mezara kadar içinde bulunduğu toplumun yapısından etkilendiğini ifade etmiştir. Bu durumu açıklarken, bebeklikte dinlediğimiz ninninin bile etkili olduğu ana dil kavramına dair sosyolojik bir bakış açısı da getirmesi bakımından mühimdir. Kendi cemiyetimizden ayrılıp başka bir cemiyete mensup olmamız için en büyük engel kendi cemiyetimizden almış olduğumuz terbiyeyi çıkarıp atmamızın mümkün olmamasıdır. Bu bakış açısına göre, millet ırki, kavmi, coğrafi, siyasi, istençli bir zümre değildir. Bu tip örnekleri barındırsa dahi, millet dilce, dince ve ahlakça müşterek insanların oluşturduğu topluluktur. Türk köylüsü millet tanımını yaparken “*dili dilime uyan, dini dinime uyan*” demektedir.²⁸⁵

Ziya Gökalp’in yine şecere üzerine görüşlerine baktığımız zaman, “*hayvanlarda ırkın büyük bir ehemmiyeti vardır. İnsanlarda ise, ırkın sosyal vasıflara hiçbir tesiri*

²⁸⁴ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.16-21

²⁸⁵ Gökalp, s.21-22

olmadığı için, şecere aramak doğru değildir. Bunun aksi bir yol tutacak olursak, memleketimizdeki aydınların ve fikir savaşıçularının birçoğunu feda etmek gerekecektir. Bu hal doğru olmadığından, (Türküml) diyen her ferdi Türk tanımaktan, yalnız Türklüğe hıyaneti görülenler varsa cezalandırmaktan başka çare yoktur.”²⁸⁶ Türkçülük bir kan ve ırk meselesi değildir. Türkçülük kültürel bir yapıya sahiptir. Türkçü ise Türk milletinin refahı, huzuru ve ilerlemesi için çalışmakla yükümlüdür.

Türkçülüğün yakın hedefi aynı soydan geldiği Oğuz Türklerinin birleşmesi olmalıdır. Nitekim Anadolu, Azerbaycan, İran ve Harzem bölgesindeki Türklerin neredeyse tamamı Oğuz Türküdür. Bu birleşme Ziya Gökalp’e göre şimdilik siyasi olamaz, lakin kültürece olabilir. Gökalp’e göre bu dört ülkenin bütününe Oğuzistan diyebiliriz. Türklerin uzak hedefi ise bütün Türkleri birleştirecek bir Türk Birliği inşa etmek olan Turan’ı kurmak olmalıdır. Turan için öncelik bütün Türk toplulukları arasında bir kültür birliği kurmak olmalıdır.²⁸⁷

Türkçülük fikrini Ziya Gökalp’in üç aşamalı yakından uzağa hedef olarak değerlendirdiğini görmekteyiz. Bunlardan birincisi, Türkiyeciliktir. Bugün gerçekte olan budur. İkincisi ise, Oğuzculuktur. Üçüncüsü ise Turancılıktır. Her ne kadar en uzak hedef olarak Turancılığı değerlendirse de geçmişte Mete Han’ın kurduğu devletin aslında bir Türk birliği olduğunu ve Turan kelimesinin mana bakımından da Türklerin geçmişteki ve gelecekteki vatanı olduğunu²⁸⁸ ifade etmektedir.

Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğunda bazı ikiliklerden bahsetmiştir. Örneğin Türkçe konuşan halkın küçümsendiğini, Osmanlıca yazı dilinde olduğu gibi Arapça ve Farsça tamlamalar kullanmanın meşhur olduğu bir dönemden bahsettikten sonra, Türkçe’nin milli dilimizi yansıttığını, Osmanlıcanın ise medeniyet dilimizi yansıttığını²⁸⁹ ifade etmiştir. İki farklı dil kullanımı olduğu gibi vezin olarak da iki farklı vezin kullanılıyordu. Halk şairleri yüzlerce yıldır hece vezni kullanırken, Saray şairleri Osmanlı vezni diye Aruz kullanıyorlardı. Müzik anlayışında da bir ikilik vardır. Birinci anlayış, halk arasında kendi kendine gelişim gösteren Türk halk müziğidir. İkinci anlayış ise, Farabi tarafından Bizans’tan alınan Osmanlı musikisidir.

²⁸⁶ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.23

²⁸⁷ Oğuz Türkleri aslında Oğuz Han’ın soyundan gelenleri ifade etmektedir. Korkut Ata’nın daha önce bahsettiğimiz Oğuznamelerine ismini veren oğuz da onların bağlı bulunduğu bu soyu ifade etmektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Gökalp, s.24-26

²⁸⁸ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.28

²⁸⁹ Gökalp, s.30-32

Türk ve Osmanlı ikiliğinin başka bir ülkede olup olmadığını soruyor Gökalp. Daha sonra Türk'ün her şeyi güzelken, Osmanlı'nın neden her şeyi çirkin? Diye ikinci bir soru yöneltiyor. Sonra da cevabı kendisi veriyor. Osmanlıların Emperyalizm sahasına girerek devleti çok uluslu ve çok dinli hale getirdiklerini Türklerin bu yapı içerisinde ikinci plana düştüğünü ifade ediyor. Türkler arasında Kızılbaşlığın çıkışını da Gökalp, bu duruma bağlıyor.²⁹⁰

Ziya Gökalp'e göre, Türkçülüğün görevi halk arasında yaşamakta olan Türk kültürünü arayıp bulmaktır. Medeniyet olarak çok ileri olan Batının tekniği ile milli kültür kaynaştırılmalıdır. Tanzimatçıların yaptığı hata ise, Osmanlı medeniyeti ile Batı medeniyetini uzlaştırmaya çalışmalıdır. Bir insan aynı anda iki dinli olamayacağı gibi bir devlette aynı anda iki medeniyet grubunun içinde bulunamaz.²⁹¹

Halka doğru hareketi, Türk milli kültürünü yaşayanlar halk olduğu için, Türk milli kültürüne dair çalışmalar ancak halka giderek ortaya konulabilirdi. Halk milli kültürün sergilendiği bir müze gibidir. Halka doğru gitmenin iki türü vardır.

“1-Halktan milli kültür terbiyesi almak için, halka doğru gitmek.

2- Halka medeniyet götürmek için, halka doğru gitmek.”²⁹²

Ziya Gökalp'e göre Türk münevverinin görevi, Halkın sosyal yaşamı içerisine katılarak, onların kullandığı dili, atasözlerini, geleneklerini, göreneklerini incelemek ve öğrenmektir. Bu süreçte çok detaylı incelemeler yapılmalıdır. Halkın giyinişinden, oynadığı oyunlara, anlattıkları masallara kadar incelemeler yapılmalıdır.²⁹³ Milli kültü ancak böylelikle tam manasıyla ortaya çıkarılabilir.

²⁹⁰ “Oğuz boyları, Oğuz Han'ın çocukları ve Kayılar'ın amca oğulları değil miydiler? Nasıl oluyor da, padişahın Enderun'dan çıkan devşirmelerden mürekkep olan sahabeleri bunlara tercih ediliyordu. O tarihteki halk şeyhleri, Türklerin o zamanki zulme maruz kalışlarını vaktiyle Ehl-i Beyt'in uğramış olduğu eziyete benzetiyorlardı. O zaman, Türkmenlerin büyük kısmı, bu benzevişe aldanarak, baba ocağından ayrıldılar; kendi kendilerine ayrı bir edebiyat, ayrı bir felsefe, ayrı bir mabed yaptılar.” Gökalp'ten birebir aktardığımız bu ifadelerle göre Türkmenler devşirmelerin değer görmesine karşın, Türklerin zulüm altında inlemelerini merkeze alarak düşünmüşler ve kendilerine yeni bir yol seçmişlerdir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.38-39

²⁹¹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.45

²⁹² Gökalp, s.47

²⁹³ Gökalp, s.47

Ziya Gökalp'e göre "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim."²⁹⁴ Diyerek ortak bir müşterekte buluşmalıyız.

Millet ve milliyetçilik kavramları ortaya çıkmadan önce, dil ve milli kültür ekseninde birlik muhteva eden insanlar zamanla din ve siyaset emperyalizmi altında monarşiler ve teokrasiler arasında hapsolmuştu.²⁹⁵

Milliyetçilik fikrini kuşanmış bir topluluk, kendi milletiyle alakalı olan kültürel birikimi merak eder ve bu kültürel birikime çok değer verir. Kültürel birikimin incelenmesi için insanların dil, tarih ve arkeoloji alanında çalışmalar yapması onların tarihleri, iktisatları ve sosyal yaşantılarına dair bilgi edinmelerini sağlar.²⁹⁶ Bu bakış açısına göre milliyetçilikler milliyeti doğurur. Bu ifadelerden Millet ve Milliyetçilik tanımlarını ele aldığımız bölümde Gellner, Hobsbawn ve Smith'in millet ve milliyetçilik tanımları aklımıza gelmektedir.

4.2. İmparatorluktan Cumhuriyete: Türkçülüğün Siyasal Temsili

Fikir adamlarının yakmış olduğu Türklük ateşi siyasal alanda da belirli destekler buluyordu. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyetten sonra iktidarı devralınca Osmanlıcı fikirleri zamanla terk etmiş ve Cemiyet mensupları arasında Türkçülük fikrinin kabul görürlüğü artmıştır. Sina Akşin bu konuya değinirken, İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidarı ele aldıktan sonra Türk burjuvazisi oluşturma çalışmaları ve teorikte her ne kadar Osmanlıcı ve İslamcı görünseler de pratikte Türkçü olduklarını²⁹⁷ ifade etmiştir.

İttihat Terakki Cemiyetinin Osmanlıcılık fikrinden Türkçülük fikrine doğru kaymasında hiç şüphe yok ki, II. Meşrutiyete giden yolda gerçekleşen kanlı balkan çete savaşları vardır. Daha sonra Trablusgarp ve Balkan Savaşları bu milliyetçi duyguları devamlı suretle körüklemiştir. Savaşların yanında Türkçülük fikri üzerine artan yayınlarda onları etkilemiştir. Milli ekonomi kurma ve bir orta sınıf yaratma amacıyla geliştirdikleri programlar Türkçü düşünceye sahip fikir adamlarının üstü kapalı şekilde dile getirdikleri²⁹⁸ düşüncelerdi. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını

²⁹⁴ Gökalp, s.68

²⁹⁵ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.78

²⁹⁶ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.18-19

²⁹⁷ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s.135

²⁹⁸ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, 1992, s.41

ilan etmesi, milli sermayeyle şirketler kurması, küçük esnafların birleşerek şirketleşmesini önermesi ekonomik alandaki diğer milliyetçi tavrıdır.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin meşrutiyet ve hürriyet kavramlarını merkeze almasına rağmen, Osmanlılık fikrinde etnik unsurları birleştirememesi Türklere yönelik faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Türk toplumunun çiftçilikle uğraşması onların dikkatini çekmiş ve okullaşma oranını arttırmak için “*Osmanlı İttihat Mekteplerini*” kurmaya karar vermişlerdir. Bu vesile ile Türk çocukların eğitim olanaklarının artırılması hedeflenmiştir.²⁹⁹ Nitekim kısa sürede yüzlerce okul ve kurs açmayı başarmışlardır.

İttihat ve Terakki denilince akla gelen başat isimlerden birisi olan Enver Paşa'nın konumunu gözümüzün önüne getirdiğimizde, cemiyetinde büyük bir bölümünün Türk milliyetçisi olduğu yadsınamaz bir gerçek haline dönüşmektedir. Nitekim Enver Paşa'nın Türklüğe ve Türk dünyasına ilgisi hemen hemen her dönem mevcuttur. 1914 yılında Rusların hareketlenmelerine karşı Türkistan'a beş komitacıyı görevlendirmiştir.³⁰⁰ Komitacılara hitaben “*Sizli asli menbaa gidiyorsunuz. Ben de aranızda bulunmayı can-ü gönülden isterdim. Bir gün bana da bu şeref nasip olursa mesut ve bahtiyar olacağım. Hatta bu uğurda canımı seve seve vermeye amadeyim*”³⁰¹ ifadelerini kullanması Türkistan'ın Türklerin asıl kaynağı olduğunu ve bu kadim Türk yurduna özlem duyduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

I. Dünya Savaşından Osmanlı İmparatorluğu yenik ayrıldıktan sonra Enver Paşa Türkistan'a gitmiştir. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa ile mektuplaşmaları vardır. Burada çok ilginç bir hususa değinmek gerekiyor. Cemal Paşa 1 Aralık 1920 tarihli mektubunda Enver Paşa'ya gizli bir plandan bahsetmiştir. Bu plana göre, üç bölge kurtarılacaktır. Birincisi, Cemal Paşa'nın kurtaracağı Afganistan ve Hindistan'dır. İkincisi, Enver Paşa'nın kurtaracağı Türkistan'dır. Üçüncüsü ise Mustafa Kemal Paşa'nın kurtaracağı Türkiye'dir. Anadolu'da mücadele imkanı bulamayan Enver Paşa ve Cemal Paşa yine Türk toprakları için mücadele etme azim ve kararlılığını göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa ise Anadolu'da hür ve müstakil son Türk devletinin temellerini atmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi İttihatçı kadroların neredeyse tamamı Türkçülük fikri ve bilhassa milli

²⁹⁹ Ercan Uyanık, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları(1908-1918)”, *Amme İdare Dergisi*, C.42, s.77-78

³⁰⁰ Ali Bademci, *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi 'Korbaşlar ve Enver Paşa'*, C.I, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008, s.43-44

³⁰¹ Cemal Kutay, *Ana Vatanda Son Beş Osmanlı Türkü*, Tarih Yayınları, İstanbul, 1962, s.35

mücadele taraftarı olmuştur.³⁰² Bunun temelinde askeri okullarda ve darülfünunda, Ahmet Vefik Paşa ve Şıpkı Kahramanı Süleyman Paşa'nın attığı tohumlar olabileceği gibi Türkçü fikir adamlarının çalışmaları da olabilir. Aynı zamanda İttihat ve Terakkinin ana üssü konumunda olan Balkanlarda 1908 II. Meşrutiyete kadar devam eden çete takipleri de olabilir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri I. Dünya savaşı yenilgisi sonrasında yurtdışına çıkmış olsa da, kurtuluş savaşını veren kadrolar ve vatanseverlerde gökten inmemiştir. Bu mücadelelerin birçok aktörü hiç şüphesiz ittihatçılardı.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulması ile birlikte Türkçülerin ideali olan Milli Türk devleti kurulmuştur. Milli Türk devletinin amaçlanmasının temelinde iste bütün kültürel özgürlük ve geleceğin temelinde siyasi olarak özgürlük yatmaktadır. Çünkü siyasi özgürlük yani bağımsızlık olmazsa diğerleri bir anlam ifade etmez. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulması ile birlikte Türk milliyetçilerine düşen görev Türk kültürünün yabancı etkisinden kurtulması ve Türk kültürünün yayılması için çalışmak olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Devletini bir ulus devlet halinde ortaya çıkaran Mustafa Kemal Paşa'nın milliyet tanımı nedir? Diye soracak olursak, alacağımız cevap şunlardır;

“1- Siyasal varlıkta birlik

2- Dil Birliği

3- Yurt Birliği

4- Irk ve Köken Birliği

5- Tarihsel Yakınlık

6- Ahlaksal Yakınlık”³⁰³tır.

³⁰² Oğuzhan Caner, “Enver Paşa'nın Türkistan'daki Faaliyetlerinin Milli Mücadeleye Etkisi”, Milli Mücadelenin 100. Yılı münasebetiyle I. Uluslararası Gençlik Kongresi Tebliğler Kitabı, Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, s.269-270

³⁰³ Şerafettin Turan, “Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s.22

Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluş savaşı sürecini birinci ağızdan anlatması Bilge Kağan'ın halkına hesap vermesine benzer. Özelde ise örnekleri inceleyecek olursak birçok benzerlikle karşılaşırız.

Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta yer alan *“Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır... Yabancı bir devletin himaye ve kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından mahrumiyeti, acz ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Hakikaten bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilmez. Halbuki Türk'ün haysiyet ve izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evladır! Dolayısıyla ya istiklal, ya ölüm!”*³⁰⁴ İfadelerine baktığımız zaman Bilge Kağan'ın Çin tahakkümü altına giren Türk beylerine seslenişini aklımıza gelmektedir. Ya da Çi-çi Han'ın Çinlileşmemek için direnişini aklımıza gelmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk devletini, Türk gençliğine emanet etmesini ise *“Bugün ulaştığımız netice, asırlardan beri çekilen milli musibetlerden doğan uyanışın ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum.”*³⁰⁵ İfadeleriyle görmekteyiz. Bu ifadelerin ardından gençliğe hitabe gelmektedir. Çünkü bir milletin geleceği, o milletin gençliğidir. Türk milli hareketinin temelinde de gençler vardır. Özellikle II. Abdülhamid devrinin genç subayları ve genç vatanseverleri, Türk kurtuluş savaşı ve Türk modernleşmesinin mimarları olmuşlardır. Nitekim Türk Derneği, Türk Yurdu ve Türk Ocağı gençlerin büyük rağbetine uğramıştır.

Yusuf Akçura, Türkçülük fikrinin, Cumhuriyetin ilanında yarım asır önce birkaç münevverin kalplerinde ve aklında doğduğunu, bunu münevverlerin kimi zaman çekingen, kimi zaman alenen dile getirdiklerini fakat bugün Türkçülük fikrinin milli devletle beraber tecelli ettiğini ifade etmiştir. Sözlerine son verirken, Türk dehasının kudretiyle, Türkçülük idealini gerçekleştiren Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür etmiştir.³⁰⁶

Ziya Gökalp de, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı bir dahi olarak nitelendirir. Bu büyük dahi sayesinde eskiden Osmanlı İmparatorluğunda Türklerin hiçbir statüsü yok iken, Bugün Türkiye'de her hakkın Türk'ün olduğunu ifade etmiştir. Siyaset, kültür ve ekonomi alanında hep Türklerin hâkim olduğunu, bunu başaran insanın yani Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük Türkçü olduğunu³⁰⁷ ifade eder.

³⁰⁴ Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, s.38-39

³⁰⁵ *Nutuk*, s.666

³⁰⁶ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.271

³⁰⁷ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.15; *“Halk fırkası hükümranlığı millete yani Türk halkına verdi. Devletimize Türkiye ve halkımıza Türk milleti adlarını bağışladı.”* Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Gökalp, s.183

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

İdeoloji, millet ve milliyetçilik kavramları modern Dünya'nın bir getirisi olarak doğmuştur. Fransız İhtilaliyle birlikte yayılan bu kavramları bütün yönleriyle inceledik. Bize göre İdeolojiler, insanlara göre değişen; doğru veya yanlış fikirler içerebilen, kimi zaman kesin-kimi zamansa kesin olmayan çizgilerle örülmüş, örtük ya da gizli olarak fikir beyanıyla, insanı-toplumu-devleti harekete geçirebilen, kişisel ya da toplumsal ihtiyaca göre şekillenmiş amaçlar bütünüdür. İdeoloji aynı zamanda muhteviyatı bakımından hem insanın hem de devletin kullanabileceği bir araçtır. Bu aracın amacı elinde şekillendiği insanın-toplumun-devletin faydacı düşüncelerini gerçekleştirmektir. Terminolojik olarak 1797'de anlam kazanmış olsa bile içeriği ve araçsallığı bakımından kullanımı insanoğlunun tarihiyle başlamıştır. İnsanlığın tarihi sona erene kadarda ideoloji işlevini koruyacaktır.

Modern demokrasilerde dahil olmak üzere ideolojisi olmayan bir devlet yoktur. İdeolojisizliğin de bir ideoloji olduğunu var saydığımızda ideolojisiz insanda yoktur. O zaman ideoloji insanlar arasında yaşamını sürdürürken, insanlar bilinçli ya da bilinçsiz olarak ideolojiyi kullanmaktadır. İdeoloji kavramını ilk kullananlarda ona fikir bilimi demişler fakat ileriki süreçte fikir bilimi kavramını inceleyenler ona ideoloji adını vermişlerdir. Nitekim millet ve milliyetçilik tanımları içinde bu geçerlidir.

İnsanlar binlerce yıldır belirli kitleler halinde yaşamakta ve belirli sosyal grupların üyeleri olmaktadır. Özellikle eski zamanlarda insanlar birbirlerinin kendinden olup olmadığını hemen anlamaktadır. Biz millet ve milliyetçilik tanımlarının hemen akabinde Eski Türk tarihinden başlayarak Türklerin milli bilinçlerini konu olarak ele aldık. Çünkü Türk milleti bizim ulaşabildiğimiz bilgiler ışığında Hunlardan beri millet olmak bilincine sahiptirler. Nitekim elde ettiğimiz bulgularda bu durumu desteklemektedir. Türk tarihinin yazılı ilk kaynakları olarak nitelendirdiğimiz Orhun Abideleri ise milli şuur ve Türk devlet geleneğinin en büyük göstergesidir. Millet tanımını modern dönemde Fransız İhtilalinin bir getirisi olarak, anayasal çerçevede seçme seçilme hürriyeti, belirli toprak bütünlüğü, ortak maddi ve manevi kültür ekseninde inşa edilmiştir. Oysa Türkler bundan iki bin yıl önce ön meclis olarak nitelendirebileceğimiz meclise, ortak kültüre, ortak vatana, aileler bağına sahiptir. Bugün her millet için geçerli olacağını düşündüğümüz bir gerçeği ifade etmek gerekir. Milletler, aileler bütünüdür. Bireyler çekirdek ve geniş aileleri inşa ederken, çekirdek ve geniş aileler birleşerek milleti oluşturur. Bireyin tek yaşadığı ve aile teşekkülü kurmadığı bir Dünya var mıdır? Elbette vardır. Lakin onunda ebeveynleri olan anne,

babasını varsa kardeşlerini nereye koyacağız. Yalnız zannettiğimiz insanlarda aslında anne, baba ve kardeşiyle bir aile bütünü oluşturmaktadır. İnsanlar kendi kendilerini yaratamadıkları müddetçe doğanın bir kanunu olarak aile kurumu varlığını koruyacaktır. Aile kurumu varlığını korudukça da milletler yaşayacaktır.

Çalışmalarımız esnasında ilginç bir bulguyla karşılaştık. Tezin muhteviyatına uygun olmadığı için bu durumu tartışma bölümünde ele almak istedik. Türk kültürünü incelerken, “*Geleneksel Yoğurt Yapımı*” üzerine araştırmaları inceleme imkanımız oldu. Hepimizin bildiği üzere yoğurt ve kefir Dünya’ya Türk milletinin armağanıdır. Türkistan bozkırlarında temel geçim kaynağı hayvancılık olan Türk toplulukları kefir ve yoğurt gibi yiyecekler üretilip, tüketmişlerdir. Bugün yabancı dillerde “*Yoğurt*” kavramının birebir Türkçesi ile kullanılmasının sebebi de bu yiyeceğin Türklere ait olmasıdır. Günümüzde Anadolu’da özellikle Türkmen ve Yörüklerin homojen olarak yaşadıkları köylerde bir yoğurt yapım yöntemi vardır. İlkbahar’da düşen ilk cemreyle beraber Türkmenler sabah ovaya çıkar. Üç gün boyunca yaprakların üzerindeki çiğ damlalarını toplarlar. Bu çiğ damlalarını da süte katarak yoğurt elde ederler. Çiğ damlaları ile yapılan ilk yoğurttan da bütün sene boyunca yoğurt yapılır. Asya’dan Anadolu’ya gelişimizin üzerinden bin yıl geçmesine rağmen kültürünü bozmadan yaşayan Türkmenlerin milli şuurlarını devam ettirmeleri mümkün değil midir? Elbette mümkündür. Anadolu’da çoğu aile kendi soy ağacını bilmektedir. Aşiretlerini ve aşiretlerinin bağlı olduğu Oğuz boylarını bilmektedir. Geleneksel yöntemle yapılan bu yoğurdu inceleyen Prof. Dr. Kadir Halkman, tadının, kokusunun ve renginin birebir yoğurda benzediğini fakat buna bilimsel olarak yoğurt demenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Çiğ damlalarının içinde az da olsa bulunan yoğurt üreten bakterilerin, sütün içindeki yoğurt üreten bakterileri harekete geçirdiğini söylemiştir. Şimdi bu örnekten yola çıkarak, eski Türklerin milli şuurunun ve milli anlayışlarının milliyetçilik olmadığını ifade etsek bile, bu durumun günümüzdeki karşılığı milliyetçiliktir. Kaldı ki çiğ damlalarının sütün içindeki bakterileri harekete geçirmesini düşününce de, Bilge Kağan’ın “*Ey Türk Titre ve Kendine Dön*” sözünü hatırlamaktayız. Yine Mustafa Kemal Paşa’nın “*Muhtaç olduğun kudret, damalarındaki asil kanda mevcuttur*” ifadeleriyle Türk milletinin bir öze dönüşünü, bir hareketlenmeyi, tetiklenmeyi bekleyen duygularını ifade etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun Müslüman ve Türk nüfusunun neredeyse tamamı Anadolu sınırları içerisinde yaşamaktadır. İmparatorluğun Anadolu coğrafyası dışındaki birçok toprağı kaybetmesi, ister istemez o dönemki devlet adamları ve münevverleri Türkçülük fikrine itmiştir. Türkçülük fikri ortaya çıkmadan öncede Türk milleti adını

biliyordu. Kendi kültürüne uygun şekilde yaşıyordu. Bin yıl önce Asya bozkırlarında elinde kopuzla halk şiirleri söylen ozanların torunları, Anadolu bozkırlarında elinde sazıyla âşık atışmaları düzenliyordu. Bin yıl önce Türk kızlarının dokuduğu pazırık halıları, Anadolu’da geleneksel Türk halısı olarak dokunmaya devam ediyordu.

Türk milliyetçiliğinin kendine has bir oluşum süreci vardır. Bu süreç asırlardır süregelen bir mirasın ürünüdür. Türk milliyetçiliği içerisinde ırkçılık, gericilik, bağnazlık, tutuculuk barındırmaz. Türk milliyetçiliği kültürel ve ilerlemeci bir yapıya sahip olduğu gibi kendini Türk kabul eden herkesi bağrına basar. Türk milliyetçiliğinin geleneksel seyri dışında bir ideoloji haline gelmesi ise Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluş süreci ve kuruluştan sonraki süreçte gerçekleşmiştir. Milli devletin teşekkülü ve devletin ideolojik olarak Türkçülüğü merkeze alması bunun en büyük göstergesidir. Burada Mustafa Kemal Paşa’nın “*Fikirlerimin babası Ziya Gökalp’tir*” sözünü hatırlatmakta fayda var. Çünkü Ziya Gökalp’in Türkçülük siyasetinin temelini halkçılığın, sosyal yaşantının temelini ise kültürün oluşturduğunu ifade etmesi, Mustafa Kemal Paşa’nın her şeyden önce Türkiye Cumhuriyetinin temelinde halkçılık ve milliyetçiliği başat olarak uygulaması bunun en büyük göstergesidir. İşte bu dönemde “*Türk Tarih Kurumu*”, “*Türk Dil Kurumu*” gibi kurumların kurulmasının en büyük sebebi Türk tarihi, Türk dili ve Türk kültürünün ortaya çıkarılmasını sağlamaktır.

Türk milliyetçiliği fikri bugün hala Türk gençliği tarafından benimsenen fikirlerin başında gelmektedir. Atatürk’ün ifadesiyle “*Türk Çocuğu atalarını tanıdıkça büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.*” Tezimiz aracılığıyla ortaya koymuş olduğumuz hususta Türk milleti asırlar boyunca, ama devlet eliyle, ama kendi eliyle menkıbelerle, hikâyelerle, şiirlerle, destanlarla, yazıtlarla atalarını tanımış ve onların açtığı yolda, gösterdiği hedefe odaklanmıştır. Tezimizin en başında da ifade ettiğimiz gibi Türk milleti var oldukça Türk milliyetçiliği de var olacaktır.

6. KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2017). *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler 'Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar'*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Y. (2015). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2017). *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2018). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akçura, Y. (2019). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2019). *Türkçülüğün Tarihi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İthaki Yayınları, İstanbul.
- Anderson, B. (2020). *Hayali Cemaatler*. Metis Yayınlar, İstanbul.
- Arık, R.O. (1974). *Milliyetçilik*. Hareket Yayınları, İstanbul.
- Arvasi, S.A. (2011). *Türk İslam Ülküsü I. Cilt*. Bilge Oğuz Yayınevi, İstanbul.
- Atatürk, K.M. (2015). *Nutuk*. Kaynak Yayınları, Ankara.
- Atsız, H.N. (2011). *Turancılık Milli Değerler ve Gençlik*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Atsız, H.N. (2013). *Türk Tarihinde Meseleler*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Atsız, H.N. (2015). *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Aydemir, Ş.S. (2016). *Makedon'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*. Remzi Kitabevi.
- Aydın, E. (2012). *Eski Türk Yer Adları*. Kömen Yayınları, Konya.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul.
- Aydın, E. (2019). *Orhun Yazıtları*. Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul.
- Aydın, E. (2019). *Sibiryada Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. Kronik Yayınları, İstanbul.
- Aydın, E. (2021). *Bozkırın Tanıkları Eski Türkçe Yazıtlar*. Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul.
- Aydın, R. (2018). "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. C.6, S.1, s.230.
- Bell, D. (2013). *İdeolojinin Sonu*. Sentez Yayıncılık, Ankara.

- Bilgenoğlu, A. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*. Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Bourderon, R. (2016). *Faşizm İdeoloji ve Uygulamalar*. Onur Yayınları, Ankara.
- Cahen, C. (2014). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Canatan, K. (2018). "Osmanlı'da Batılılaşma ve Batımerkezcilik İdeolojisinin Tarihsel Kökenleri". *Eskiye Dergisi*. s.13.
- Caner, O. (2020). "Enver Paşa'nın Türkistan'daki Faaliyetlerinin Milli Mücadeleye Etkisi", *Milli Mücadelenin 100. Yılı münasebetiyle I. Uluslararası Gençlik Kongresi Tebliğler Kitabı*, Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Ankara.
- Carr, E. H. (2019). *Milliyetçilik ve Sonrası*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Condillac E.B. (1989). *Duyumlar Üzerine İnceleme*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Çelebi, V. *Mesnev-i Şerif*.
- Çifçioğlu, İ. (2009). "Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasındaki İlişkilerde Ulemanın Diplomatik Rolü". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. s.195-199.
- Demir, Ş. (2011). "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. s.324.
- Donuk, A. (1987). "İlk Türk Milliyetçisi Çi-Çi Tanhu". *Türk Dünyası Tarihi Dergisi*. S.3, s.44-45.
- Eagleton, T. (2015). *İdeoloji*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Emiroğlu, K. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Erdem, G. (1975). *Suçlamalar I. Cilt*. Töre-Devlet Yayınları, Ankara
- Erdem, G. (1976). *Suçlamalar II. Cilt*. Töre-Devlet Yayınları, Ankara.
- Ergin, M. (2019). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları. İstanbul.
- Freeden, M. (2011). *İdeoloji*. Dost Kitabevi, Ankara.
- Gaspıralı, İ. (2017). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri I 'Roman ve Hikayeleri'*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gaspıralı, İ. (2017). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri III 'Dil, Edebiyat, Seyahat Yazıları'*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gaspıralı, İ. (2018). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri IV 'Eğitim Yazıları'*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gaspıralı, İ. (2019). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri II 'Fikri Eserleri'*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Gellner, E. (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Hil Yayın, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1990). *Türkçülüğün Esasları*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2019). *Genç Kalemler ve Türk Yurdu Yazıları*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Güler, A. (2020). *Atatürk ve Milliyetçilik*. Halk Kitabevi, İstanbul.
- Günce, Ş. (2020). “Osmanlı Devleti’nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi*. S.6, s.107.
- Güngör, E. (1982). *Dünden Bugünden*. Mayaş Yayınları, Ankara.
- Güngör, E. (1995). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Hobsbawn, E.J. (2017). *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik ‘Program, Mit, Gerçeklik’*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hoffer, E. (2017). *Değişim Sancısı*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Hrosh, M. (2011). *Avrupa’da Milli Uyanış*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (1959). “Osmanlılar’da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Terakkisiyle İlgili”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.14, S.1, s.75-81.
- İşçi, M. “Eski Türklerde Devlet ve Demokrasi Anlayışı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.1, S.1, s.58-59.
- Kaçmazoğlu, H.B. (2016). *Türk Sosyolojisinde Temalar I ‘Türkçülük, İslamcılık, Muhafazakarlık’*. Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Kapat, K.H. (2019). *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karabulut, E. (2020). *Urquun Yazıtları “Yeniden”*. Maviyağaç Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Karal, E. Z. (2011). *İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı 1908-1918*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi VI. Cilt Islahat Fermanı Devri 1856-1861*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi VII. Cilt Islahat Fermanı Devri 1861-1876*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karal, E. Z. (2017). *Osmanlı Tarihi V. Cilt Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karpat, K.H. (2017). *Osmanlı’da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*. Timaş Yayınları, İstanbul.

- Karpat, K.H. (2019). *Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kayalı, H. (2018). *Jön Türkler ve Araplar 'Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1912)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Koca, S. "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları". *Türkler Ansiklopedisi*.
- Kocabaş, S. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunu Yıkanlar*. Yakın Plan Yayınları, İstanbul.
- Koçsoy, Ş. "Türk Tarih Kronolojisi". *Türkler Ansiklopedisi*.
- Kutay, C. (1962). *Ana Vatanda Son Beş Osmanlı Türkü*. Tarih Yayınları, İstanbul.
- Lenin, V.İ. (2011). *Ne Yapmalı*. Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Mannheim, K. (2016). *İdeoloji ve Ütopya*. Nika Yayınevi, Ankara.
- Mardin, Ş. (2017). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (13). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2018). *İdeoloji*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2018). *Türk Modernleşmesi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- McLellan David (2012). *İdeoloji*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.,
- Merçil, E. (2014). *Büyük Selçuklu Devleti*. Nobel Yayıncılık.
- Niyazi, M. (1979). *Millet ve Milliyetçilik*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Niyazi, M. (2013). *Türk Devlet Felsefesi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Otkan, P. (2018 Nisan). *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öz, B. (1992). *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*. Ant Yayınları, İstanbul.
- Pamir, A. "Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Törenin Oluşmasında Kurultayın Rolü". *Adalet Dergisi*. C.1-2, S.62-63, s.214.
- Pekmen, M.S. (2018). *31 Mart Hatıraları İsyân Günlerinde Bir Muhalif*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ramsaur, E.E. (2011). *Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*. Pınar Yayınları, İstanbul.
- Rostow, W.W. (1970). "Sanayi Devrimi Nasıl Başladı" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. C.6, S.1-4, s.265-266.
- Safa, P. (1961). *Nasyonalizm Milliyetçilik*. Babıali Yayınları.
- Safa, P. (2019). *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sami, Ş. (2012). *Orhun Abideleri*. Akça Yayınları, Ankara.

- Smith, A.D. (2017). *Milli Kimlik*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şahbaz, M. (2019). “Osmanlılar ve Karamanlılar Arasındaki Siyasi Evlilikler: İaldı Hatun Örneği”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. C.66, S.3, s.337.
- Şirin, H. (2019). *Kültigin Yazıtı-Notlar*. Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul.
- Tabaklar, Ö., Korkmaz, F. (2020). *Orhun Yazıtları*. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Taneri, A. (1997). *Türk Devlet Geleneği*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Taş, K. (2019). “Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din”. *Dini Araştırmalar Dergisi*. C.22, S.56, s.480-488.
- Taylor, G. (2020). *Yeni Siyasal Sosyoloji*. Nobel Yaşam Yayıncılık, İstanbul.
- Tilly, C. (2016). *Avrupa’da Devrimler 1492-1992*. Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Tuğcugil, A. (1977). *Türk Milliyetçiliği Fikir Sistemi*. Töre-Devlet Yayınları, Ankara.
- Tunçay, M.-Zürcher E.J. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (2014). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*.
- Turan, Ş. (2018). *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Türkkan, R.O. (2000). *Türkçülüğe Giriş*. Berikan Yayınları, Ankara.
- Uyanık, E. (2009). “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikaları (1908-1918)”, *Amme İdare Dergisi*, C.2, s.77-78.
- Ülger, G. (Editör)(2015). *Propaganda*. Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldız, Ö. (2021). *Ana Hatlarıyla Yakınçağ Tarihi*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Yılmaz, A.Y., Erdem T. (2020). “Osmanlı Millet Sistemi ve Milliyetçilik ile İlişkisi”. *Turkish Studies Economy Finance Politics*” C.5, S.4, s.2566-2569